

Telman Orucov

Samuray - Yaponiya üçün Nika rəmzi

Samuray mənəvi ruhu yaşayır

Samuray zümrəsi min il ərzində Yaponiya tarixinə daxil olmaqla, ölkədə baş verən bütün siyasi hadisələrdə fəal iştirak etmişdir. Əgər bu gün Sumo güləşi və ya sakuranın çiçəklənməsini heyranlıqla seyr etmək Yaponiyanın rəmzi hesab olunursa, samuraylar bu əlaməti daşımağa daha artıq layiqdirlər. Yaponların müqəddəs saydıqları Fudziyama dağını (hərfi mənada “Fudzi dağı” və ya yaponların əzizlədiyi qaydada adlandırdıqları kimi “Fudzi-san”) təbiət yaratmışdısa, samurayı da xalq yaratmaqla, ona az qala əfsanə donu geydirmişdir. Samuray əyalət kəndlərindəki döyüşçü kimi meydana gəlsə də, iri torpaq sahiblərindən ötəri və hərbi diktaturaya yiyələnən syoqunlar üçün möhkəm dayaq rolunu oynamış, ağalarına sədaqət, həm də özünü intihar etmək də daxil olmaqla əsl ağılasığmaz fədakarlıqlara imza atmışlar. Onların mənəvi dünyası uzun bir müddət ərzində aludə obyektinə çevrilmiş, igidlikləri xalqın mübarizə səhnəsini bəzəyən qüdrətli faktor rolunu oynamışdır.

Samurayların vicdanını döyüş fərqləndirirdi. Axı bəzən qüsurlardan ləyaqət də boylanmağa başlayır. Xristian rıtsarlarının üç başlanğıc dayağı var idi: din, müharibə və şöhrət. Yaponiyadakı Busidonun isə bir neçə mənşəyi var idi. Əslində, yaponları başqaları ilə müqayisə etmək də düzgün deyildir, mahiyyətə yapon xüsusi millətdir.

Samuray Göyün əla hədiyyələrinin daşıyıcısı idi. Özünün xalqın içərisində seçilməsinə baxmayaraq, öz əxlaqi standartını yaratmış və həm də ləyaqət nümunəsi olmağa xidmət etmişdi. Ona görə də samuray bütün xalq üçün ideala çevrilmişdi. Yaponun mahnıda oxunduğu kimi, sakura çiçəklər arasında çəriçadırsa, samuray adamlar arasında ağa idi. İntellektual və mənəvi Yaponiya, birbaşa və dolayı yolla olsa da, samurayın müqəddəs kodeksi olan Busidonun bəhrəsi idi.

Lakin samuray kimi məşhur silkin də sonu gəlib çatdı, 1868 –ci ildə başlanan Meydzi Bərpaası yapon cəmiyyətinin canına hopmuş bu sinfi birdəfəlik ləğv etdi. Lakin bu heç də ona məxsus olan yapon mənəvi dəyərlərinin itirilməsi deyildi.

Qədim romalıları tarix səhnəsini tərk etdikdən sonra da onların çoxtərəfli istedadı Qərbi sivilizasiyasının davam edən saqasında yenə də mühüm rol oynadığı kimi, samuraylar da Yaponiya cəmiyyətini fiziki olaraq tərk etsələr də, onların qiymətini itirməyən igidlik saqası yoxa çıxmamışdır, doğma xalqının iftixar mənbəyi rolunu oynamaqda davam edir.

2020-ci ilin 10 noyabrında Azərbaycan ordusu Ermənistanın silahlı qüvvələri üzərində parlaq qələbə çalmaqla, milli tariximizi hərbi zəfərlə zənginləşdirmişdir. Azərbaycan əsgərinin döyüşlərdə nümayiş etdirdiyi yüksək mənəvi ruh, fədakarlıq və igidlik onun şəxsində həm də müəyyən mənada samuray fenomenini yada salır.

Yaponiyada yeni, tam fərqli mühitin formalaşması ilə, feodaliizmin bütün qalıqları kimi, samuraylar da yoxa çıxdı, qeybə çəkildi, lakin samuray ruhu tarix qumlarının altında itmədi, oradan qalxdı, yüksəldi və qılıncı səmərəli və yüksək nəticə verən əqli və fiziki zəhmətlə əvəz edən yaponun mənəvi dünyasına hakim kəsildi.

Azərbaycan əsgəri də, özünü heybətli Qoilaf kimi göstərən Ermənistan ordusunun başını gənc, cəsur David kimi, özü də sapand daşı ilə deyil, dəmir yumruğu ilə əzdi. Bibliyadakı kimi Qoliafin başını onun öz qılıncı ilə kəsməyə də ehtiyac olmadı, çünki baş da torpağa gömülən cəsədlə birlikdə çürüyür, yoxa çıxır.

Samurayın qılıncı özünə təlqin etdiyi kimi daim şərə qarşı, yalnız xeyirə xidmət etmiş, şərəfsizlik və məğlubiyyət anı gələndə, yaxud ağasının verdiyi cəza kimi seppuku adlanan özünü intihar da üstündə gəzdirdiyi iki qılıncdan biri – kiçiyi ilə həyata keçirilirdi.

«Gün doğan ölkə»

Yaponiya kimi tanıdığımız ölkənin Nippon və ya Nixon adı «Gün doğan ölkə» mənasını verir. Yaponlar özlərini «nixodzin» adlandırırlar, dillərinə isə “nixonqo” deyirlər.

Yaponiyanın müqəddəs adaları, rəvayətə görə, allah və ilahənin qiymətli daşlarla bəzədilmiş nizəsindən süzülən su damcısından meydana gəlmişdi. Dai Nipponun (Yaponiyanın) səma hökmdarı – tenno da allahlardan əmələ gəlmişdi.

Burada neolit mədəniyyəti b.e.ə. VIII əsrdə mövcud olmuşdu. B.e.ə. I minillikdə yapon adalarına materikdən tayfalar miqrasiya etmişdi, onlar özləri ilə həm də suvarılan düyü becərilməsi texnikasını gətirmişdilər.

Yaponiyanın ilk sakinləri barədə Çin dövləti Veyin salnamələrində (b.e. 207-cii ili) xəbər verilir. Burada bizim eranın I əsrində 100-ə qədər dövlət mövcud idi. Sonralar özünün allah mənşəyindən olduğunu iddia edən və tenno ilə qohumluğu olan ailələr birinci yerə çıxdılar, onlar Yamato dövlətini qurdular. Protoyaponlar arasında əcdadlara və nəsilə pərəstiş, dini praktikanı əvəz edirdi. Əcdadlara pərəstiş sonralar sintoizm dininə təkamül etdi. Sinto özü də “ruhların yolu” olmaqla, fəvqəltəbii bir dünyanı nəzərdə tuturdu.

VI əsrdə buraya Koreyadan Buddizm daxil oldu. Buddha təlimi Yaponiyada inzibati-bürokratik ierarxiyanın formalaşmasına köməklik göstərdi. VIII əsrdə isə buddizmin təsiri ölkənin siyasi həyatında da mühüm rol oynadı.

574-622-ci illərdə hökmdar olmuş Yamato Syotoku-taysi Çin imperatoruna yazdığı məktubda özünü “Günəşin doğulduğu ölkə Göyünün oğlu” adlandırmaqla, ona isə “Günəşin batdığı ölkənin Göyünün oğlu” kimi müraciət etmişdi. “Gün doğan ölkə” Asiya qitəsini tamamlayırdı.

710-cu ildə Çin nümunəsi ilə Nara imperiyasının paytaxtı tikildi və bu şəhər ədəbiyyat və incəsənət mərkəzinə çevrildi. Əsrin sonunda isə paytaxt Heyana (indiki Kiotoya) keçirildi. Ölkə artıq müstəqil inkişaf yoluna qədəm qoymuşdu. Fudzivara nəslə daha böyük qüdrətə yiyələnmişdi, hətta imperatorlar yalnız Fudzivara ailəsinin qızları ilə evlənməli idi. 1087-ci ildə tenno Fudzivaranın hakimiyyəti əleyhinə çıxmağa cəhd etdikdə, taxt-tacdan əl çəkməli oldu və həmin ailəyə düşmənlər olanları qızısdırmağa başladı. Bu vaxt qüdrətli nəsilə təmsil edən hər bir ev xüsusi döyüşçü dəstələrinə - samuraylara malik idi. Samurayların əsas etik normalarından biri isə süzerənə qeyd-şərtsiz sədaqət göstərməsi idi.

Yoritomo Minamoto 1185-ci ildə dəniz döyüşündə Tayra evini qəti surətdə məğlub edib, öz ailəsinə irsi syoqun (hərfi mənada ali hərbi rəis deməkdir) titulu verdi. O, ölkənin əsl sahibinə çevrildi, baxmayaraq ki, imperator sarayı da mövcudluğunu saxlayırdı. Yeni dövlət quruluşunun əsasını hərbi idarəetmə və feodal münasibətləri təşkil edirdi. Buna görə kiçik torpaq sahibləri iri feodalların vassallarına çevrilirdi və həm də onlar hərbi xidmət etməyə borclu idilər.

Minamotonun tətbiq etdiyi dövlət quruluşu ondan altı əsr sonra Avropada meydana gələn Prussiyanın idarəedilməsinə çox bənzəyirdi. Yaponiyada da hərbi idarəetmə monarxın mülki hakimiyyətini əvəz etmişdi. Hərbin üstünlüyü

isə heç nə ilə müqayisə oluna bilməzdi. 1800-cü il ərəfəsində bir Prussiya nazirinin öz ölkəsində baş verənlər barədə dediyi sözləri ilk syoqunat Yaponiyasına da bütünlüklə aid etmək olar: “Prussiya ordusu olan ölkə olmayıb, ölkəsi olan ordudur, bu ölkə isə ona qərargah və qida dükkanı xidməti göstərir.” Yaponiya da Prussiyadan xeyli əvvəl, XII əsrdə bu yolla getməyi seçmişdi. Samuraylar isə dövlətin (onu təmsil edən syoqunatın) tək cə onurğa sütunu deyildi, ölkədəki çox şey məhz onların xidmətində idi.

Yaponiya adalar ölkəsidir, əhalisinin sıxlığı ilə də seçilir. Əsas adalar Honsyu, Kyusyu, Sikoko və Hokkaydudur. Əlavə 4 min kiçik adası da vardır.

İlk dövrlərdə buraya Çindən və Koreyadan metaldan - bürüncdən və dəmirdən hazırlanmış alətlər və silah, dulusçuluq məhsulları daxil olurdu. Ölkənin ilk daimi paytaxtı Nara idi, sonralar isə Heyan (indiki Kioto) oldu.

Nara şəhəri indiki turistlərə parkındakı xallı maralların qorxmadan onlara yaxınlaşıb, təklif etdikləri dadlı şeyləri yeməsi ilə tanışdır. VIII əsrdən XII əsr də daxil olmaqla beş yüz illik müddət Yaponiya tarixinin Heyan dövrü adlanır və bu dövrdə zərif, nəfis mədəniyyət çiçəklənməyə başladı.

Əhali arasında yapon kosmogen mifləri geniş yayılmışdı. Bir qədər əvvəl, VI əsrdə Yaponiyaya ayrı-ayrı dini-fəlsəfi məktəblər şəklində buddizm daxil oldu. Buna qədər olan dinə – sintoizmə də ibadət öz növbəsində davam edirdi. Sintoizm – təbiətin və əcdadların ilahiliyinə sitayiş idi. Yapon taoizmi də sintoizm kimidir. Bu günə qədər buddizm və sintoizm birgə yaşayırlar, təsir dairələrini öz aralarında bölmüşlər. Buddizm, dəfn və dəfndən sonrakı qaydaları özünə götürmüş, sintoizm isə bu dünyada yaşayan adamların dini-məişət tələbatlarına xidmət edir.

Əsas tarixi hadisələrə gəldikdə, 1185-ci ildə Tayra klanı qoşunlarını darmadağın edən nüfuzlu Minamoto evi ətrafında samuraylar birləşdilər. Onların başçısı Minamoto Yoritomo 1192-ci ildə özünü syoqun elan etdi. Syoqun öz əlinə bütün siyasi hakimiyyəti keçirdi, imperatorun isə dövlətin ruhi başçısı olmaq kimi siyasi statusu nominal qaydada saxlandı. Sonralar isə, XV əsrin sonunda Yaponiya anarxiyaya yaxın bir vəziyyətdə idi.

Yaponiya tarixi hər bir xalqın salnaməsində olduğu kimi maraqlı hadisələrlə doludur. Həmin cəhətlər onun dünyabaxışını da, xeyirə və şərə əsasən ümumi münasibət istisna olunmaqla, başqalarından xeyli fərqləndirir. Yapon poyeziyasına və bağ arxitekturasına azacıq diqqət versək , dünyanın heç yerində nəunku ona bənzərləri, hətta ona yaxın olanları da tapmaq mümkün deyildir. Şeir üslubundakı müəmmalı görünən standartlar və yapon bağlarının dünyada tarixən mövcud olmuş

və indiyədək hökm sürən standartlara heç cür uyğun gəlməməsi təəccüb doğurmaya bilməz. Təkcə samuraylar deyil, poyeziyadakı qeyri-adilik və bağların ağılasıgmayan tərkib hissələri və onların xalqın spesifik ruhunu oxşaması da sakura kimi bu ölkə üçün endemikdir.

Poeziyadakı standartlar və yapon bağları

Yaponiyada avropalıya təəccüblü gələn təkcə samuray döyüşçülərinin tarixən mövcudluğu və yaponların fərqli görünən həyat tərzini deyildir. Axırının tərkib hissələrinə diqqət yetirdikdə, biz başqa maral cəhətlərə də rast gəlirik. Bu fərqli hadisələri, varlıqları və münasibətləri saymaqla qurtarmaq mümkün deyildir. Ona görə də bəzi buraya ilk dəfə gələnlər başqa planetə düşdüklerini güman edirlər. Onlardan yalnız ikisi – yapon poeziyasının xüsusiyyətləri və şəhər bağları haqqında olan məlumatlar Yaponiya ilə Avropa arasındakı fərqi az qala məsafənin ölçüsünə yaxınlaşdığını hiss etməyə imkan verir.

Dünyada bir sıra xalqlar vardır ki, özlərini poetik xalq hesab edirlər və hətta istedadlı millət olduğunu da vurğulamaqdan çəkinmirlər. Yaponiyada isə poeziya xalqın həyatına daxil olmuş, onun mənəvi dünyasının başlıca hissəsinə çevrilmişdir. Burada çox adam, uşaq da, gənc də, qoca da, ölümə gedən də şeir yazır. Lakin yapon şeirini yazmaq da asan məsələ deyildir, çünki burada müəyyən standartlar vardır ki, onlar pozula bilməz. Onlara riayət etməklə yazmaq isə tanış olmayanlara olduqca çətin görünür, yəqin ki, ən istedadlı avropalı və ya asiyalı şair də bu məhdudiyyətlərin hakim kəsildiyi qaydada şeir yazmağa bilməzdi. Hətta Firdovsi, Nizami, Bayron, Hote, Puşkin, Hüqo kimi dahilər də özlərini bu dar çərçivə daxilində sınağa cəsarət etməzdilər.

Yapon poeziyasının qafiyəsiz janrları olmaqla, xokku və ya xayku üç sətirli, tanka isə beş sətirli şeirlərdir. Hər iki növdə hətta sətirlərdəki hecaların sayı və ardıcılığı qaydası mövcuddur. Xokkudakı sətirlər 5-7-5 heca sayı sırası ilə gəlir. Axır sətirə iki sətir əlavə olunduqda tanka əmələ gəlir. Tankada isə sətirlər 5-7-5-7-7 heca ardıcılığı ilə düzülür. Beləliklə xokkuda 17, tankada isə 31 heca olur.

Qədim Yaponiyada kübar məişətində hər iki cinsdən olan gənclər üçün tanka yazmaq məcburi bacarıq hesab olunurdu, sevgililər arasında bu şeirlərin mübadiləsi gedirdi. Xokkudan fərqli olaraq tankada mahiyyət daha çox açıqlır. Üç sətirdən ibarət olan xokku isə genetik olaraq tankaya çıxmaqla yanaşı, poetik dilin

sadəliyi, sərbəst ifadə tərzii ilə seçilir. Həm də xokkuda hissələrin bütün çalarıları və rəngləri, coşğunluq və fikirlər öz əksini bütünlüklə tapmaqla, emosionallıq daha güclüdür. Olduqca dəqiq standartlara əsalanan şeir yazmaq elə də asan məsələ deyildir, az qala riyazi bərabərliyi həll etmək zəhmətinə bərabərdir. Yalnız qafiyəsiz olması yaradıcılığa olan həvəsi artırmamış qalmır. Azərbaycan aşiq poeziyasındaki təkcə dodaqdəyməzlər çətinliyinə görə yapon poeziyası nümunələri ilə müqayisə oluna bilər.

Bu mürəkkəbliyinə baxmayaraq, ölkədə poeziya yaradıcılığı geniş yayılmışdır. Burada poeziya yarışı adi hal xarakteri daşıyır. Hətta özünü seppuku etməyə hazırlaşanlar da qarşıdakı ölümü unudub, öz düşüncələrini şeirlə ifadə edirdi. Yapon üçün həyatın mənası həyatın özündən qiymətlidir. Ona görə də ömrün yoluna fəlsəfi baxış şeirin qayəsini təşkil edir. Yapon poeziyasındaki ömrün faniliyi ideyası Bibliyanın “Ekkliziast” kitabındaki mülahizələrlə üst-üstə düşür. Bir daymyo cəza növü kimi özünü intihar etməkdən əvvəl yazdığı şeirdə insan həyatını kəpənək yuxusuna bənzətmişdi.

Yapon mədəniyyətinə çinlilərin təsiri böyük olmuşdur. Onlar Çindən ieroqlif yazısını götürmüş, hətta Çin dilindəki sözləri də əxz etmişdilər. Axı qədim Çin dili uzun müddət ərzində yaponların əsas yazı dili olmuşdu. XVIII əsr almanlarında və XIX əsr ruslarında da epistoliar janrda fransız dili aparıcı yer tuturdu.

Yaponlar təbiətə də qayğıkeşlik və sevgi qaydasında yanaşırlar. Çiçəkləri və ağacları seyr etməklə cuşə gəlmək isə milli ənənəyə çevrilmişdir. Albalının – sakuranın çiçəklənməsinə tamaşa etmək ən gözəl milli bayram hesab olunur. Sakuranın çiçəklənməsi cənubda apreldə başlamaqla, tədricən şimala keçir və bu proses ölkə ərazisində iki ay davam edir. Hər en dairəsi bu bayramda iştirak etmək imkanı qazanır və kütləvi pərəstişkarlar bu sevincə şerik olurlar. Payızda isə adamlar ailələri ilə birlikdə uzaq məsafədəki dağlara gedirlər ki, ağcaqayın meşələrinin qızılı və qırmızımtıl rənglərindən həzz alsınlar. Çiçəklərə, ağaclara qayğı ilə yanaşmağa yaponlar kiçik yaşlarından tərbiyə olunurlar və bu hissi ömürlərinin axırına qədər qoruyub saxlayırlar. Xokku üslubunda yazan məşhur yapon şairi Basyo (XVII əsrdə yaşayıb yaratmışdır) təbiətə vurğunluğuna görə, həyatindəki banan kolunun adından (yapon bananı “musa basyoo” adlanır) özünə ləqəb götürmüşdü.

Sakuraya gəldikdə, bu ağac Yaponiya florası üçün xarakterik olan albalı növüdür və meyvə vermir. O gur çiçək açması ilə seçilir, çiçəklərin təmiz ağ rəngi,

efemer olması, qısa müddət yaşaması, onlara heyranlıqla tamaşa etmək həvəsini artırır. Sakura çiçəklənməsinin sevinclə, həzz almaqla seyr etmək «hanami» adlanır və bu həm də xrizantema və qlitsiniyanın çiçəklənməsinə tamaşa etməyə də aid edilir. Xrizantemaya da xalqda xüsusi sevgi vardır.

Təsadüfi deyildir ki, Yaponiyada Yüksək Xrizantema ordeni mövcuddur, onu 1876-cı ildə Meydzi təsis etmişdir. Bu orden Yaponiya təbəələrinə yalnız ölümündən sonra təqdim olunur. Xarici dövlət başçılarına isə istisna qaydasında orden xüsusi şərəf əlaməti kimi verilir. Almaniya kanslerri Otto fon Bismark da Yüksək Xrizantema ordeni ilə təltif olunmuşdu. İmperator Hirohito isə sarayındakı bağda çox növdə xrizantema yetişdirməklə məşğul olurdu..

Təbiətə vurğunluq heç də bu xüsusi münasibətlə məhdudlaşmır. Yaponlarda «aydan həzz almaq» və qış vaxtı «qardan həzz almaq» kimi başqa qeyri-adi anlayışlar da mövcuddur.

Lap qədimdən təbiət mənzərəsini miniatur şəkildə yaratmaq həvəsi burada kök salmış, yayılmışdı. Bu, ya evin yanında kiçik, karlık bağcıqlar, ya da özünəməxsus, daha çox oyunağa bənzəyən kiçik landşaft – bonkey şəkildə olan süni mənzərəni yaratmaq yaradıcılığıdır.. Bonsay adlanan karlık ağacların həmin ölçüyə salınmasına böyük əmək sərf edilir. Landşaft mədəniyyəti və estetikası, dekorativ bağçılıq, parkların və qoruqların yaradılması yapon xalqının həyatına lap çoxdan daxil olmuşdur.

Yaponların təbiətə sevgisi avropalılardan fərqlidir. Klassik yapon bağının estetikası da bütövlükdə X–XI əsrlərdəki Çin bağçılıq sənətinə gedib çıxır. Bunun əsasında isə klassik Çin rəssamlarının əsərlərində təsvir etdikləri mənzərələri yaratmaq dururdu. Bağ sənətkarlığına müxtəlif formalardakı landşaft bağları, «daş bağları» (onun məşhur nümunəsi Kiotodakı Royandzi daş bağı hesab olunur, onda səpələnmiş şəkildə 15 daş olduğu halda, hansı tərəfdən baxırsansa yalnız onlardan 14-ü görünür) mövcud idi. Daş bağları ağ qumdan və mamır basmış daşlardan ibarət idi və yaşayış dənizinin rəmzi hesab olunurdu.

Digər sevimli məşğuliyyətlər isə ikebana – çiçəklərdən və kiçik quru budaqlardan gül dəstəsi düzəltməkdir, rəngkarlıq və kalliqrafiya isə yaponların ruhi aləminə orta əsrlərdə daxil olsa da, indi də yapon həyat tərzinin tərkib hissəsi olaraq qalır.

Yapon bağının gözəlliyi dörd elementdən – sudan, yerin relyefindən, yaşıl bitkilərdən, arxitektura qaydasında bəzədilməsindən yaranır. Su hövzəsi gölməçə kimi olmalıdır, oval şəkildə düzəldilir, ona fərqli forma verilir. Gölməçənin suyu

elə şəffaf olmalıdır ki, onda sahillə birlikdə xırda adacıq da həmin suda aydın əks olunsun. Sahildə isə söhbət etmək üçün köşk, gölməçəni əhatə edən salxım söyüd ağacları olmalıdır. Bundan başqa, dağdan sürətlə axan suyun gölə çevrilməsi və şlalələr gözə çarpmalıdır. Əgər bağ dağın fonunda yerləşirsə, oradan təbii və süni şlalələrin suyu aşağı töküldükdə, belə bağ daha yüksək qiymətləndirilirdi. Tuareqlər isə şlalə çoxluğunu görsəyildər, suyun belə bədxərcliklə sərfinə görə buna yol verənləri qınaydılar, necə ki, Fransa Alpında, Qrenobl yaxınlığında turist səfərində olanda onlar dağdan süzülən iri şlaləni gördükdə təəccüblərini gizlədə bilməyib, qışqırmış, hay-küy salmış, hətta Yaradanı da belə israfçılığa görə qınamışdılar. Buna qədər isə Parisdə ilk dəfə gördükləri təəccüb doğuran şeylər, mənzərələr onlarda elə bir təəssürat yaratmamışdı. Axı Saxara səhrasında yaşayan bu adamları qınamaq da düzgün deyildir, onlara suyun bol şəkildə mövcudluğu tam naməlumdur, həmişə yalnız onun qıtlığından əziyyət çəkmişlər, ona görə də sudan onlar müstəsna olaraq içmək üçün istifadə edirlər, bədənlərini isə daim qumla yuyurlar. Belə yuyunmanın nəticəsi kimi paltarlarının indiqo rəngi dərilərinə də hopur və qolları, sinələri göy rəngdə olur

Gölməçədəki adacıq isə adətən süni surətdə yaradılırdı, tökmə torpaqdan düzəldilməklə şam ağacı ilə haşiyələnirdi və ya diqqətlə seçilmiş daş yığınının ibarət olurdu. Klassik orta əsr bağındaki bitkilərə yalnız çiçəkləməyən kollar və ağaclar daxil idi, axırıncılar sırasında hökmən əcaib qaydada əyilmiş, həmişəyaşıl şam ağacı olmalı idi. Hansısa bir çiçəyin olmasına icazə verilmirdi. Beləliklə, rəng qamması çox xəsis və ciddi olurdu – şam ağaclarının tutqun yaşıllığı, sarımtıl qum, açıq rəngli su, boz, mamır basmış daşlar bu mənzərəni tamamlayırdı.

Belə bağların gözəlliyi zərif olmaqla, bəzən hətta xətlərin simvolik harmoniyası, hissələrin düzgün mütənəsbibliyi, süni qaydada əyilməyə məruz qalmış şam budaqları, qərribə daşlar, gölməçənin işıqlı səthi hesabına əldə edilirdi. Əlbəttə, belə bağlar fasilə tanımayan qulluğa möhtac idi, çünki nəzərdə tutulduğu yerində olmayan kol, olduğu vəziyyəti yana tərəf dəyişmiş daş – bunlar xətlərin həmin şərti harmoniyasını poza bilirdi.

Lakin sonralar belə bağın klassik sərt sadəliyi digər növdən olan estetikanın hücumu ilə şəklini dəyişdi. İlk müdaxilə bağda çiçəkləyən ağacların tətbiqi ilə baş verdi. Axı Yaponiyada çiçəklərə məhəbbət də geniş yayılmışdır.

Yaponların həyat və düşüncə tərzi avropalılara bənzəmədiyi kimi, məişətlərində tam əks olan qaydalar mövcuddur. Bunlar əsrlər ərzində meydana gəlmiş və yapon həyatının ayrılmaz hissəsinə, öz ardıcıl təkrarı ilə ənənəyə

çevrilmişdir. Şərqdə də yaponlar, ənənəni az qala dini sitayişə çevirmələri ilə fərqlənirlər. Bəzi ənənələr digər xalqın nümayəndələrinin gözündə gülünc və ya xoşa gəlməyən kimi görülə bilər. Onu yaşadan və tətbiq edən xalq üçün isə onun hər bir nümunəsi əzizdir, qiymətlidir və az qala həmin əhalinin gözündə müqəddəslik haləsi qazanır.

Yaponiyada təsəvvürlərimizə uyğun gəlməyən, təəccübümüzdə səbəb olan iki cəhət bu ölkəyə, bu xalqa tam başqa qaydada yanaşmağı, onu dərk etməyə, anlamaya cəhd etməyi tələb edir. Biz gözümüzün hiss hüdudlarının məhdudluğundan texniki vasitələrdən istifadə etməyə əl atırıq və bunu qəbahət sayırıq. Musiqidən baş çıxarmayan, bəsit səslərdən həzz alan adama orkestrin çalğısı anlaşılmayan olduğundan, ona kakofoniya kimi görünür. Ritmdən həzz alanlara melodiya elə bir təsir göstərmir. Biz yaponlardan əsrlər ərzində meydana gəlmiş zövqü, düşüncə tərzini dəyişdirməyi tələb edə bilmərik. Axı onlar da başqa millətlər kimi sahib olduqları ənənələri formalaşdıranda kənar məsləhətlərə ehtiyac duymamışdılar. Ona görə də biz öz münasibətlərimizdə dəyişiklik aparmalıyıq, onların dəyərlər sisteminə hörmətlə, ən azı tolerantlıqla yanaşmalıyıq.

Başqalarından fərqli olaraq yaponlar öz zövqlərinin coğrafi ekspansiyasına yol vermir, hətta onların reklamını, yayılmasını əhəmiyyətsiz bir şey hesab edirlər. Onlar əsrlər boyu izoltasiyada yaşadıklarından, dünyadan təcrid olunmaları ilə razılaşıqlarından öz ruh dünyalarının muxtarlığına çalışmış və əsasən buna nail olmuşlar. Ona görə də müəyyən həddlərdə sirr məkanı olmalarını qoruyub saxlayır, qlobal xarakter daşımağa meyl edən beynəlxalq mədəniyyət dənizində də əsasən muxtar qaydada üzmlərini davam etdirirlər.

İtalyanların və amerikalıların hesabına biz mafiyalar haqqında, bu xalqların dəyərli tarixlərinə bələdçilikdən daha çox şey bilirik. Mafya başçısı Al Kapone və ya aktrisa Merilin Monro dünyaya, ABŞ-ın beşiyi başında dayanan, dövlətin bani-atalarından daha çox tanışdır. Yaponiyanı isə biz Hokusaya, Akutaqavaya, Abe Kobeyə, Yasunari Kavabatiyə, Akiro Kurosavaya görə tanıyıyıq, müasir yapon mafiası sayılan Yakyudza haqqında isə demək olar ki, heç nə bilmirik. Yaponlar fəxr etdikləri şəxsiyyətləri təbliğinə də ciddi yanaşırlar, lakin dərdləri kimi, eyiblərini də gizlətməyi bacarırlar, həm də bundan nəsə bir fayda da gözləyirlər. Yaponlar böyük fəlakətlərə məruz qalanda da, onların köməyə möhtac olduqlarını başqalarının duymamaları üçün, ən çətin anda da öz qürurlarını, ləyaqətlərini qoruyub saxlamaq naminə hətta dəymiş nəhəg ziyanın həqiqi həcmi də gizlədir, xeyli yumşaltmaqla, zərər məbləğini çox kiçiltməklə, öz imkanları ilə onun öhdəsindən gələcəklərini nümayiş etdirmək yolunu tuturlar.

Bir sözlə Yaponiyanı, yapon xalqını anlamaq o qədər də asan məsələ deyildir, çünki onlarda seyr etdiklərimizin çoxu bizə paradokslar məcmuu kimi görünür. Ona görə də böyük rus şairi F.İ. Tyutçevin öz doğma ölkəsi barədə dediyi sözləri bəlkə də daha çox Yaponiyaya aid etmək olar. Yaponiyanı adi arşinlə ölçmək mümkün deyildir, onun bizə görə olan qəribəliklərini də əhatə etmək çətindir. Ona görə də Yaponiyanı yalnız sevmək qalır, çünki onun bizim hesab etdiyimiz eybləri də həsəd aparılacaq ləyaqətlərinin davamıdır.

Ənənələr bütün xalqların həyatında mühüm rol oynayır, ona görə də ona daş atmaq da yolverilməzdir. Qayaya daş atılanda ona təsir göstərmədiyi kimi, ənənəyə də kənardan müdaxilə əks nəticə verməklə, onun davamlılığını gücləndirir.

Ənənələrin davamlılığı və rəngarəngliyi

Dünyada nə qədər xalq mövcuddursa, onlardan dəfələrlə çox olan sayda ənənələr vardır. Xalq öz unikallığına olan inamı naminə tarixən bəzi davranış qaydalarını yaşadır və onlar nəsildən nəslə keçdikdə, əsrlər boyu davam etdikdə, onlar ənənəyə çevrilir. Xalqların mədəniyyətlərində bir-birindən çox fərqlənən ənənələrə rast gəlmək mümkündür. Ona görə də mədəniyyət və ənənələr dünyada nəhəng saydadır, planetimizin çox fərqli relyefi, təbiət və iqlim müxtəlifliliyi ilə yanaşı, insan cəmiyyətlərinin də rəngarəng palitradan ibarət olduğunu göstərir.

Mədəniyyət ayrıca bir cəmiyyət və xalqın ideyalarının, inanclarının, adətlərinin və sosial davranışlarının birliyi şəklində formalaşır. Əhali üçün doğma mədəniyyətinin mahiyyəti, onun dərin kök salması və həm də özlüyündə düşündüyü kimi unikal xarakter daşmasıdır. Ənənə isə həmçinin spesifik fəallığa əsaslanmaqla, nəsildən nəslə keçməklə, dəfələrlə təkrar olunan hadisələrin və davranışların canlı təzahürlərinə qayğı ilə yanaşılmasıdır.

Ənənə adətdən fərqlidir və daha möhkəm qaydada tətbiqi ilə seçilir. Kollektiv davranışda əks olunmaqla, çox təkrar olunan müəyyən qaydalar, adətən, ənənəyə çevrilir. Ənənə müxtəlif mədəniyyətlərin tərkib hissəsi olmaqla, onların canına hopur.

Ənənə və mədəniyyət bir-birinə sıx bağlıdır, çünki hər ikisi saysız-hesabsız nəsillərin ömrü ərzində formalaşır, inkişaf edir, həm də istənilən xalq üçün tam

özününkü olan bir xarakter daşımağa başlayır. Ona görə də ayrı-ayrı xalqların ənənələri arasında belə miriad müxtəlifliyi mövcuddur.

Bəzi xalqların daha çox nəzərə çarpan ənənələrinə diqqət yetirsək, onların bir-birindən tam fərqləndiyini əyani şəkildə görə bilərik. Bir sıra xeyir və şəər mərasimləri tam başqa qaydada keçirildiyindən az qala əks xarakterə yiyələnmiş kimi görünür. Məsələn, Çində gəlin toy vaxtı qırmızı, Avropada və Birləşmiş Ştatlarda isə ağ paltar geyinir. Hindli gəlinlərin də sariləri qırmızı rəngdə olur, rus qızları da gəlinlik timsalı kimi ağ rəngi seçirlər. Efioplar toy məclisində bəylə gəlini, həmçinin qonaqları mal ətinin iri çiy parçalarına qonaq edirlər.

Azərbaycanlılar və şimaldakı qonşularımız dəfn mərasimində qəbir üstünə al-qırmızı qızılgül və qərənfil dəstəsi qoyduqları halda, yaponlar ölən xatirəsini ağ qızılgülə yad edirlər.

Şotlandları ingilislərdən və digər qonşu xalqlardan fərqləndirən, onların qanqal çiçəyini özlərinə rəmz seçməsidir. Təkcə çiçəyi deyil, bu yabanı bitkinin özü də rəmzlənmənin yüksək səviyyəsinə çatmışdı. Şotlandiya kralı VII Ceyms 1687–ci ildə hətta “Qanqal” ordenini təsis etmişdi. Ordenin devizi də bitkinin təbiətinə uyğun idi – “Heç kəs cəzalanmadan mənə toxuna bilməz”. Əslində bu ən qədim və ən nəcib təltif olmaqla, Şotlandiyanın tarixi ilə sıx bağlı idi, XVII əsrdə isə kral sadəcə olaraq onu rəsmi qaydada bərpa etmişdi.

Şotland kişilərin çarpaz naxışlı yun parçadan hazırlanmış və üzərində qabaqdan asılan xırda sumka gəzdirdiyi gödək yubka geyinməsi və ya bagpipe adlanan tuluq zurnası kimi nəfəsli musiqi alətində çalmaları da başqaları tərəfindən qeyri-adilik kimi qəbul olunur. İngilislər isə rəmz kimi sinələrində lələ gülü nişanını gəzdirirlər, fransız kralları isə üç zanbaq çiçəyinə üstünlük vermişdilər.

Şir də şotlandların rəmzi idi. Kral I Riçard Şirürəklidən sonra üç şir İngilərənin simvoluna çevrildi. Həmin dövrdən şirin ingilislərin fərdi xüsusiyyətlərini – gücünü, igidliyini, ləyaqətini, məğrurluğunu daha yaxşı əks etdirdiyi güman edilirdi. Kütləvi igidlik nümunələrinə gəldikdə, bəzi xalqların da həmin simvola yiyələnməyə iddia etməyə tam hüququ vardır.

Şotland kişilərin yubka geyinməsi qərribə görünməməlidir, Asiyada da bu paltar növündən istifadə edən xalq vardır, birmalı kişilər də yubka geyinirlər. Bir vaxtlar ölkənin baş naziri U Nunun Bakıya gələndə belə jubkada olması böyük təəccübə səbəb olmuşdu. Yunanlar da sirtaki rəqsini ifa etmək üçün belə qısa ətkli ağ yubka geyinirlər.

Musiqiyə və musiqiçilərə münasibət də fərqlidir. Meksikanı, küçə musiqiçiləri olan məşhur mariyaçilərsiz təsəvvür etmək çətinidir. Mexikonun Soçimilko parkındakı kanallarda onlar olduqları qayıqda yaxınlaşıb, sifariş əsasında üzən turistlərə musiqi parçaları çalıb oxuyurlar. İspaniya, xüsusən Andalusiya parlaq paltarda olan flamenko rəqqasələri ilə diqqəti cəlb edir. Gürcülər isə qonaqları polifonik səslərdə ifadə edilən milli mahnıların salamlayırlar. Azərbaycanın Naxçıvan bölgəsində toylarda davulun və qara zurnanın gur səsi altında adamlar dairəvi şəkildə yallı gedirlər. Qarabağda isə onları üç alətin müşayiət etdiyi xanəndənin avazı əvəz edir.

İtaliya opera sənətinin beşiyi sayılır və ölkədə tamaşada səslənən vokal parçalarına xüsusi vurğunluq vardır. İtalyanlar ariya səslənəndə emosiyaya qapılıb ağlayırlar, çünki onlara bu musiqi başqa xalqlara nisbətən daha güclü təsir göstərir.

Avstraliyada atəşfəşanlıq mərasimə əlavə bəzək verir. İspaniyada isə adamlar xüsusi bayram günündə bir-birini pomidor atəşinə tuturlar. İtaliyada isə buna bənzər şəkildə pomidoru portağal əvəz edir. Hindistanda hamı bir-birinin üstünə rəngli toz səpir. Meksikada ad günündə onun sahibinin şərəfinə olan tortdan «baiskarın» özü bir dişdək götürdükdən sonra, qonaqlardan biri həmin tortu onun üzünə çırpır. Bu ölkədə ölənlərin anım günü geniş qeyd edilməklə, heç də matəmdən xəbər vermir, hamı yeyir, içir, şənələnir, karnaval təşkil edilir, insan kəlləsi və skeleti şəklindəki şəkərdən hazırlanmış şirniyyat böyük iştahla yeyilir.

Təəssüf ki, eybəcər adətlər də hələ bəzi yerlərdə qalır, ziyan vurmasına baxmayaraq sıradan çıxmır. Afrikada, Asiyanın və Orta Şərqi bəzi ölkələrində qızların cinsi orqanlarında cərrahiyyə əməliyyatı aparılır, uşaq vaxtı həyata keçirilən bu dəhşətli tədbir bəzən ağır fəsadlara səbəb olur. Ona görə də bir sıra ölkələrdə belə əməliyyat qanunsuz hesab edilir.

Qızların orqanizminə belə ağır zərbə vurulmasına bənzər qaydada Çində uzun müddət ərzində yeniyetmə qızların ayaqlarını kiçiltmək üçün, onların pəncəsi möhkəm sarınırdı. Bunun nəticəsində ayağın iri barmağından başqa digər barmaqları yoxa çıxırdı. Ayağın uzunluğu süni qaydada gödəldilməklə, 7-9 sm. olurdu. Qızlar qorxurdular ki, iri ayaqlarına görə onları ərə almayacaqlar. Gələcək dumanlı xoşbəxtlik naminə özlərinə belə əzab verir, əsl əlillərə çevrilirdilər.

Əxlaq məsələsində də islam və xristian xalqlarına qərribə görünən qeyri-adi adətlər, ənənələr vardır. Rusiyanın azsaylı xalqlar yaşayan Şimali-Çərqiində yaşayış məntəqəsinə gələn qonağa evin yaşlı sahibi öz gəlini ilə yatmağı təklif edir, axı qonağın qalması üçün başqa yer də yoxdur. Bu təklif əxlaqsızlığın

kükrəməsindən deyil, öz xalqının mövcudluğunu qoruyub saxlamaq kimi həyat üçün vacib olan bir məqsəddən irəli gəlir. Onlar xutorlarda, xırda icmalarda yaşadıklarından gənclər öz yaxın qohumları ilə ailə qururlar. Bu isə övladlarda əqli və fiziki qüsurların əmələ gəlməsinə səbəb olur. Qan dəyişdirilməsə cırlaşma sürətlənəcək və bu, azsaylı xalqın nəslinin kəsilməsinə səbəb ola bilər. Ona görə həmin adətin praktiki faydasını nəzərə alaraq, ona münasibətdə tolerant münasibət bəsləmək tələb olunur.

Avropalı kimi ilk dəfə Çində olmuş Marko Polonun XIII əsr tibetliləri barədə yazdıqları daha böyük təəccüb doğurur. Məşhur venetsiyalı səyyah Tibetdə qızların “qonaqlarla fahişəlik etmək” qaydasını təsvir edir. O, deyirdi ki, orada bakirə qızla evlənmirlər, hesab edirlər ki, ərə gedənə qədər başqalarına yataqda arvad xidməti göstərməyibsə, belə qızın heç bir dəyəri yoxdur. Yolçu iri və ya kiçik kəndə gəlib çatanda, qoca arvad ona yaxınlaşıb öz qızları ilə yatmağı təklif edir, qızlarını da onlarla yaxınlıq etməyə həvəsləndirir. Qonaq etiraz edə bilmir, həmin qızlarla öz həzzi naminə əylənir. Yaxınlıqdan sonra o, qıza üzük, yaxud əhəmiyyətsiz bir şey bağışlamalıdır ki, qız bunu öz təcrübəsinin işarəsi kimi ərə getdiyi oğlana göstərsin. Hər bir qız belə 20-30- nişanəyə malik olur, ərə getmək üçün ən azı 20 kişi ilə əlaqədə olmaq məqbul sayılır. Nişanələr isə öz növbəsində xüsusi ”cehiz” rolunu oynayır. Lakin qızın bu yaxınlıqdan sonra əcnəbi ilə ölkədən getməsinə icazə verilmir.

Bu qaydanın digər paradoksal cəhəti ondan ibarətdir ki, bu qızlarla ailə quran ərləri onları çox əzizləyirlər. Çünki keçmiş təcrübə unudulur və gəlin başqa kişi ilə əlaqədə olmur. Görünür çox sayda kişilərlə intim əlaqədə olmaq və bunun nişanələrinə sahib olmaq ərə getmək talonu rolunu oynayır.

Qədim spartalılarda da qadınların başqa kişilərlə əlaqədə olmaqda sərbəstlikləri mövcud idi, bunu onlara irad tutanda, öz müstəqilliklərinə igid oğlanlar doğmaları ilə haqq qazandırır dılar. Müasir masailərdə isə ərləri arvadlarının başqa kişilərlə yaxınlığına loyallıq yanaşırlar, bu şərtlə ki, həmin adam onun həmyaşıdı olsun. Özündən yaşlılarla arvadlarının yaxınlıq etməsini isə məqbul saymırdılar.

Bu misallar göstərir ki, əxlaq heç də bütün ölkələrdə süd kimi ağ rəngdə olmayıb, heç də billur saflığına malik deyildir, hər bir xalq ona özü bildiyi kimi yanaşmaqla, tam nisbi xarakter verir, əslində bəzən ucuz valyutaya da çevirir.

Tam başqa növ ənənələr də mövcuddur. Finlandiyada ərlər öz arvadlarını qolları üstündə gəzdirlər. Hindistanda isə tam başqa mənzərə mövcuddur, qadınlar çomaqla ərlərini döyürlər və bu vaxt kişilər özlərini müdafiə etməlidirlər.

Bəzi məişət qaydaları da anlaşılmaqlığı ilə seçilir. Misirdə yemək vaxtı duz verilməsini xahiş etmək ev sahibi üçün adətən təhqir hesab olunur. Yaponiyada salamlamağa və təşəkkür etməyə əyilib, təzim etmək də daxildir. Argentinada, Türkiyədə salamlaşanda üzdən öpmək adəti vardır. Fransanın Tuluz şəhərində isə hər iki yanaqdan öpülməlidir. Masailər salamlaşanda buruqlarını üzə sürtürlər.

Yaponiyada geniş müşahidə edilən yüzlərlə ənənə mövcuddur, onlar mərasimlərlə, rituallarla, bayramlarla əldəqəddir, ümumilikdə isə biznesdə və həyatda da öz əksini tapır. Onların çoxu burada həyatı daha maraqlı edən amil kimi qiymətləndirilir. Kiçik kilsələrdəki mağazalarda bəzədilmiş bambuk budaqları satılır. Bu satış adətən yanvar ayında gedir. Osakada bu tədbir özünə bir milyondan artıq adam cəlb edir. Sumo güləşçiləri, adətən, tataminin üstünə qoyulmuş zabuton yastıqlarının üzərində otururlar. Yamayaken deyilən bayramda yaz girməmişdən əvvəl dağın ətəyindəki bitkilər yandırılır və bu yanğın atəşfəşanlıqla müşayiət olunur. Moti kökəsi adlanan şirniyyat həvəngdəstədə iri ağac çəkilə döyülmüş müxtəlif növ düyülərin unundan hazırlanır. Suşi kökələri isə rahatlıq tapmaq əhvalatları ilə əlaqəddir.

Sumo düzü deyilən tədbir, rinqə girən güləşçilərin havaya duz atmasından ibarətdir. Duzu yuxarı tullamaqda məqsəd Sinto kilsələrini təmizləməkdir. Axı duz heyvan ətini və dərisini, balığı iylənməkdən, xarab olmaqdan qoruyur.

Yaponların sevdikləri istirahət növlərindən biri onsendə (hərfi mənada “isti bulaqlar” deməkdir) – geyzer bulaqları gölündə çimməkdir. Bu vaxt onsen sularının təmiz qalması üçün gölməçəyə girməmişdən əvvəl adamlar yaxşıca yuyunmalıdırlar. Onsen yaz vaxtı üçün ictimai çimmək növü hesab olunur. Özü də hər iki cinsdən olanların lüt çimmək qaydası da saxlanılır. Plyaj paltarında gölə girməyə icazə verilmir.

Yaponlarda köhnədən qış vaxtı otaqlar qızdırılmadığından yatmamışdan əvvəl mənzildəki furoda (iri taxta çəlləkdə, yaponlar özləri onu həm də “o-furo” adlandırırlar) olan çox isti su prosedurasını qəbul etmək qaydası var idi, bundan əvvəl hər kəs duş (syava) qəbul edib, diqqətlə yuyunmalı idi ki, furodakı isti su çirklənməyə məruz qalmasın. Çünki ailənin bütün üzvləri həmin furoya girirdi.

Əyilmək, təzim etmək Yaponiyada mühüm ənənədir və bundan müxtəlif şəraitlərdə – idmanda, toy şənliklərində istifadə olunur. Dostlar salamlaşanda

yüngülcə əyilir, nadir hallarda baş verən üzr istəmək üçün isə daha çox əyilmək lazım gəlir. Xarici ölkələrdə otellərdə qarşına çıxan yaponların, xüsusən yapon qadınlarının səni tanımadığı halda salamlamaq qaydasında belini bükməklə əyilməsi adama təəccüblü görünür.

Məhəbbət qıfilları sevişən cütlüklərin romantik hisslərinin təzahürünə xidmət edir. Qıfılın üzərində cütlüklər mesaj da yazır. Açarın tapılmaması üçün cütlük onu dənizə atır. Yaponiyada çox sayda məhəbbət qıfillarını asmaq üçün yer vardır. Cütlük adətən üzr istəməmişdən məhəbbət qıfillarını tərk etmirlər.

Suya atılan kiçik kağız qayıqlardakı iri fənərlər də, adətən, həyat başa vurulduqdan sonra könuəllərin səyahətini təmsil edir. Bundan Obon bayramında istifadə olunur. Adamlar inanır ki, ilin elə vaxtı vardır ki, sevişən könuəllər həmin vaxt bir daha yenidən dünyaya qayıdacaqdır. Dondo yaka adlanan uğur tonqalı isə yanvar ayında yandırılır və həmin ocağa uğur əşyaları hesab ediləələr atılır.

Ləyaqəti gözləmək məsələsində də yaponlar yaxşı mənada çoxlarından fərqlənir. Yaponiyada kafe və restoranlarda hesab ödəniləndə ofisiyanta çaypulu (ingilislər buna «tip» deyirlər) vermək təhqir hesab olunur. ABŞ-da isə ofisiyantin çaypulu XX əsrin sonunda hesabın 10 faizi məbləğində idi. İndi isə bu rəqəm iki-üç dəfə yuxarı qalxmışdır. Amerikalılar bunu, özlərinin təmin olunmuş həyata çatmamışdan əvvəl bu yolla getdiklərini, kasıb həyatlarını maddi cəhətdən təmin etmələri səbəbi ilə izah edir, belə qaydanı imkansızlara maddi kömək göstərilməsi vasitəsi hesab etməklə onu təqdir edirlər.

Göründüyü kimi, Yaponiyada bizim üçün qəribə olan və bəzən hətta həsəd aparılacaq ənənələr mövcuddur. Yaponlar qədim tarixə malik xalqdır, ilkin dövrlərdə də yalnız çinlilər istisna olmaqla onlara digər xalqların elə bir təsiri olmamışdır. Bu xalqın əcdadları o qədər də asan həyat şəraiti olmayan bir ərazidə yaşamış, ehtiyac təzyiqi də onları əməksevərlikdən, zəhmət çəkməyə vurğunluqdan uzaqlaşdırı bilməmiş, əksinə, onlarda təəccüb doğuran keyfiyyətlər, çalışqanlıq, iti ağıl, iradə və zəhmət hesabına çətinlikləri dəf etmək uğrunda mübarizə aparmağa sövq etmişdir. Böyük filosof Monteskyenin yazdığı kimi, iqlim, coğrafi mühit bu xalqın da müsbət keyfiyyətlərinin formalaşmasında öz təsiredici rolunu oynamışdır. Qədim yunanların əqli keyfiyyətinə, təbiətlə mübarizədə yenilməzliklərinə səbəb olan dağılıq ərazi və dənizdən əsən meh xeyli təsir göstərdiyi kimi, oxşar təbii mühitdə formalaşan yaponlarda da bunu seyr etməmək qeyri- mümkündür. Ağır təbii kataklizmlər bu xalqı əsrlər boyu izləmiş, lakin öz

ağır yaşayış şəraitini onlar nəinki tərk etmək istəməmiş, əksinə, bu torpağa əlavə vurğunluq, xalqa yüksək vətənpərvərlik əlamətləri qazandırmışdır.

Hər bir gənc yapon, ölkəsinin gözəl yerlərinə səyahət edib, özündə onlara heyranlıq tərbiyə edir. Yapon ən ağır sınaqlara da mərdliklə, təşviş hissi keçirmədən, vəziyyətindən gileylənmədən yanaşır, ən ağır anda da təmkinini pozmur, hay-küy, haray qaldırmır. Birinin dükanı yananda bunu eşidənlərin hamısı ona maddi yardım göstərməyə tələsmiş, dükan sahibi yaxınlıqda elan yazıb, minnətdarlığını bildirməklə yanaşı, edilən kömək hesabına ziyanın bütünlüklə ödənildiyini bildirdikdən sonra yalnız bu qaydadakı müraciətlər kəsilmədi. On il əvvəl son tsunami vaxtı birisi çox iri məbləğdə pulunu itirmişdi, onu tapan adam bütün məbləği polis idarəsinə təhvil vermiş və beləliklə pul öz sahibinə qaytarılmışdı. Bu qəbildən olan çoxlu misallar gətirmək olar.

2011-ci ildə Tokio yaxınlığında baş verən tsunami böyük maddi itkiyə və insan həyatının qurban getməsinə səbəb olmaqla yanaşı, bu vaxt evlərini, ömrü boyu qazandıqlarını itirənlər də az olmamışdır. Fukusima atom elektrik stansiyasında üç blokun partlaması və dəhşətli yanğının əmələ gəlməsi də baş vermişdi. Yapon energetikləri və yanğınsöndürənləri ağılasıqmaz fədakarlıq nümunələri göstərərək, qəzanı aradan qaldırmış, daha doğrusu, xeyli ağır bədbəxtliklərin baş verməsinə imkan verməmişdilər. Bununla da tək paytaxtı deyil, ölkə ərazisinin xeyli hissəsini radiasiya hücumundan və viran qalmaqdan xilas etmişdilər.

Yaponlar yeganə xalqdır ki, atom bombaları zərbəsinə məruz qalmış, dəhşətli bir dövr yaşamağı olmuşdu. Onlar bombanı atan amerikalılara da nifrətlə yanaşmağı məqbul saymamış, onların yaxın müttəfiqlərinə çevrilmişlər.

Samuray sinfinin meydana gəlməsi və təkamülü

Yaponiyada VIII əsrdə meydana gələn samuray zümrəsi min ildən artıq bir müddətdə bu ölkənin tarixində mühüm rol oynamışdır. Ölkəyə bələd olmayanlara samuraylar ekzotik element təsirini bağışlayır. Lakin onlar xeyli müddət ərzində əslində cəmiyyətdəki tarazlığın qorunub saxlanması üçün mühüm əhəmiyyətə malik idi.

Samuray həm də kəsərli silah rolunu oynayır. Ağasına, onlar iri torpaq sahibləri olan doymyolar idi, sədaqət rəmzi hesab olunurdu, onun yolunda özünü

hər cür təhlükəyə atır, ən ağır şəraitlərlə üzləşir və könüllü olaraq ölümü qəbul etməkdən də çəkinmirdi.

Yalnız Yaponiyaya xas olan bu zümrənin həyata fərqli münasibəti, onun yaşayış vəsaiti ilə təmin edən ağasına sədaqəti, lazım gələndə könüllü qaydada özünü qurban verməsi bizim üçün, həqiqətən də anlaşılmayan, sirli görünən olmaqla, bir sıra cəhətlərinə görə Avropa rıtsarlarına da heç cür bənzəmir. Avropa rıtsarları at belində igidlik göstərməyə qadir idilər, atdan düşdükdən sonra adicə yeriməyə də çətinlik çəkirdilər, çünki zirehli palatalarının və üstlərindəki silahların çəkisi 40 kq. ağırlığında olurdu. Samurayları döyüş cəbhələrində igidlik göstərən Osmanlı imperiyasının yeniçəriləri, Misir mamlyukları və İran qızılbaşları ilə müqayisə etmək də düzgün deyildir. Çünki samuraylar onlardan fərqli olaraq təkcə hər bəhəndə deyil, ölkənin və xalqın həyatında əsrlər ərzində dominantlıq etmişdilər. Yeniçəriləri fərqləndirən bir cəhət də uzun müddət ərzində xristian rahibləri və din xadimləri kimi onların təsəlibatı - nigahsızlığa riayət etmələri idi, Yaponiyada isə belə məhdudiyət heç vaxt mövcud olmamışdı.

Samuray sözü kübar döyüşçülərin (businin) adı kimi istifadə olunurdu, sonralar isə bütün döyüşçü sinfini əhatə etdi. Bu sinif XII əsr ərzində hakimiyyətə qalxmışdı və Yaponiya hökumətində 1868-ci ilə qədər dominantlıq edirdi. Daim davam edən müharibələrin erkən illərində canlı qüvvə kasadlığından fiziki igidlik və şücaət adı qəbul olunan qaydadan yuxarıda dururdu və bu qrupa daxil olmaq da, əsasən, asan idi. Lakin 1600-cü illərdən sonra, Tokugava syoqunlarının ciddi hökmranlığı altında ölkə 250 ilə qədər dinc bir dövr yaşadı, döyüşçülər isə bağlı kastaya çevrildi. Buna baxmayaraq, uzun çəkən həmin sülh dövründə samuraylar torpaq sahibliyindən uzaqlaşdırıldılar, öz vuruş gücünü itirdilər və təqaüd alan konfutsiçi bürokratlara çevrildilər.

Tokuqavanın idarəçiliyi altında həm də ədəbiyyatın, dinin və dram əsərlərinin yeni formaları meydana çıxdı və onlar samuraylar üçün təbii bir hal xarakteri kəsb etdi. Lakin samurayların mədəni dominantlığı 1700-cü illər ətrafında böyüyən yapon şəhərlərinin şəhvətpərəst pleqey mədəniyyətinin təsiri altında xeyli tükəndi.

1868-ci il Meydzi Bərpasından sonra samuraylar rəsmi olaraq yoxa çıxdı, qeybə çəkildi, çünki inqilab bütün feodal imtiyazlarını ləğv etmişdi. Samuray isə feodalizmin ən gözə çarpan cəhəti, öz gücü ilə az qala rəmzi rolunu oynayırdı.

Keçmiş samurayların narazılığı 1870-ci illər ərzində qiyam dərəcəsinə yüksəlsə də, bu qiyamlar tezliklə yatırılmaqla heç bir fayda vermədi.

Samuray ənənəvi döyüşçü hesab olunurdu, onun üçün ağıl öz peşəsini və itaət qaydalarını öyrənməkdə, rəqiblərinə üstün gəlmək üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Samuray barədəki əhvalatlar, əslində, yapon döyüş sənətləri barədə geniş informasiya toplusudur. İgidlik göstərmək vasitəsi olan qılınc isə onun əvəzedilməz silahı idi. Bizim üçün qılınc nağıllardan və fransız nəsrindən tanış olan cəngavər silahıdır, odlu silah növləri kəşf edilənə qədər, yəqin antik dövrdən orta əsrlərin ortalaradək bütün xalqlar və ordular üçün döyüş vasitəsi xidməti etmişdir. Qədim romalı döyüşçünün gödək qılıncı – qladia Romanın imperiyaya, o vaxtkı fəvqəldünya dövlətinə çevrilməsində mühüm rol oynamışdı. Samuray da öz məqsədlərinə çatmaq üçün ağıl və şücaəti ilə yanaşı, öz qılıncına bel bağlayırdı.

Qılınc yapon tarixində və döyüş mədəniyyətində mərkəzi yer tutur, çünki burada odlu silahla avropalılardan xeyli əvvəl tanış olsa da, ilk dəfə təkmilləşmiş bu silah növünü məhz onlarda görmüşdü. Qılınc çox sayda mistik pərdəyə bürünməklə əhatə olunsada, onun barəsindəki məlumat dəmirçi sobasında və emalatxanasında döyülüb hazırlanmasından tutmuş, ona qayğı göstərməyin və istifadə olunmasının, demək olar ki, hər bir cəhətinə qədər genişlənir. Hər şeydən əvvəl o irsi döyüşçü sinfi olan samurayla birgə xatırlanır. Onun haqqında məlumat XII əsrin sonuna gedib çıxmaqla, 1860-cı illərdə «modern» Yaponiyasının meydana gəlməsinə qədər olan sosial dəyişikliklərə tək davam etmişdir.

Qılınc samuray üçün sadəcə silah deyildi, ondan da yüksək idi, onun atributu hesab olunurdu. Qılınc daim samurayın əlinin altında olmalı idi, heç vaxt ondan ayrı düşə bilməzdi. Məşhur Fiva sərkərdəsi Epaminond ((b.e.ə. 418- 362-ci illərdə yaşamışdır) yatanda da qalxanından ayrılmağı kimi, samurayın da öz qılıncına belə həssas münasibəti var idi.

Əgər Avropada müharibələr orta əsrlərdə xarici siyasətdə başlıca alət kimi qalırdısa, Yaponiyada myharibə yadellilərlə deyil, daha böyük hakimiyyətə yiyələnmək arzusunda olan feodallar arasında gedirdi, daxili münasibətləri həll etmək vasitəsi rolunu oynayır. Bu müharibələr insan həyatının qurban getməsi ilə müşayiət olunduğu kimi, iqtisadi inkişafın da buxovu rolunu oynayır.

Üç əsrdən çox bir müddətdə gedən müharibələrə baxmayaraq, Tokuqava İeyasunun Sekiqohara döyüşündəki (1600-cü il) qələbəsinə qədər samurayın döyüş meydanındakı silahı, çox kiçik istisna nəzərə alınmaqla, prinsip etibarilə qılınc idi. Tokuqava ailəsinin hakimiyyətə gəlməsi ilə onun başçılıq etdiyi syoqunatın yaranması sonrakı 250 illik sülh dövrünün meydana gəlməsinə qapıları açmışdı.

Qılınca qədər isə atlı oxatanların başlıca silahı yay-ox olmuşdu. Lakin qılinc həmişə samurayla bir yerdə olmuşdu, kölgə qaranlıqda yoxa çıxsada, qılinc heç vaxt samuraydan ayrılmırdı. Fərqli sinif kimi meydana gəlməsindən başlayaraq, onlar daim qılinc gəzdirirdi və bu silah da ona xüsusi əhəmiyyət qazandırırdı. Müharibənin bütün dövrü ərzində qılıncların qayrılmasına böyük qayğı və diqqət göstərilirdi. Yaponların tarixində Masamune ən böyük qılinc dəmirçisi kimi qiymətləndirilir və o, XIII əsrin sonu, XIV əsrin əvvəllərində fəaliyyət göstərmişdi. Onun qayırdığı qılınclar nadir və çox qiymətli nümunə hesab olunurdu və onların hətta birinin itib-batması ağır hadisə təsiri bağışlayırdı.

Senqoku dövrü adlanan Müharibədə olan Ölkə illərində qılinc tiyəsinin əhəmiyyəti çox artmışdı. Qılinc sadə bir döyüş aləti hesab olunmurdu, daha yüksək qiymətləndirilirdi.

1603-cü il Yaponiya tarixində yeni bir eranın başlanğıcı idi, ölkə Tokugava sülaləsinin hərbi hökumətinin başçılığı altında birləşdirildi və sülh dövrü başladı. Davam edən müharibələr seriyasından iki əsr yarım keçdikdən sonra döyüşçü sinfi özünün xüsusi qabiliyyətə malik olduğunu tapdı və tam izafi bir hədd səviyyəsində ixtisaslaşdı.

Əslində Tokugava dövründən əvvəl də qılincdan istifadənin döyüş sənəti üzrə çox sayda məktəblərdə öyrənilməsi mühüm, hətta birinci dərəcəli yer tuturdu. Bu öyrətmə qabiliyyətinin göstəricisi başlıca olaraq müəllimlərin mənşəyində təcəssüm olunurdu, samuray peşəsi də nəsildən nəslə keçirdi. Məktəblərin sayı yüzdən yuxarı idi, bəziləri hətta bu günə kimi həmin formada fəaliyyətlərini davam etdirir. Xatırlanan üslubların çoxunun yaşının 400 ildən yuxarı olmasına baxmayaraq, onların ənənəsi bizim dövrümüzdə gəlib çıxmışdır. Qılinc tək-cə həmin üslubların tətbiqinə xidmət etməkdən ötəri kifayət hesab edilməmiş, həm də üslubun ən mühüm prinsiplərinin çoxunu təcəssüm etdirirdi.

XVI əsrin birinci yarısında Yaponiyada Miyamoto Musasi (1584- 1645-ci illər) adlı samuray öz igidliyinə görə çox məşhur idi. O,ən qədim və qüdrətli Fudzivara klanına məxsus idi. Başqalarından, çox vaxt Busidonun bütün qanunlarının və samuray əxlaqının əleyhinə getməsi ilə fərqlənirdi. Açıq döyüşdən qaçır, adətən qəflətən hücum edirdi. Məsləhət görürdü ki, düşməni o dəqiqə öldürmək üçün ona qabaqdan yaxınlaşmaq və uzun müddət vuruşmaq əvəzinə, qılinc küreyinə vurmaq lazımdır. Orta əsrlərin minlərlə samurayı üçün o, ideala çevrilmişdi. Tokugava syoqunu isə ona fəxri ad vermişdi.

Uşaq olanda onun atası roninə çevrilmiş, az sonra öldüyündən Miyamoto yetim qalmışdı. 13 yaşında keçirdiyi ilk döyüşdə rəqibini məğlub etmişdi, sonra daha güclü rəqibə də qalib gəlmişdi. Paytaxt Edoda da vuruşmuş, bir dəfə də olsun məğlub olmamışdı. O, sərgərdan döyüşçüyə çevrilmişdi, öz istedadını bütün Yaponiyaya göstərmişdi. Bir görüşdə iki rəqibi öldürmüş, birini isə yaralamışdı.

O, döyüşçü bacarığından daha çox, ruhunun qəribə gücü ilə qalib gəlirdi. O, həm şimaldakı, həm də ən cənubdakı adalarda olmuşdu. Onunla artıq heç kəs müqayisə oluna bilməzdi. 60 döyüşdə rəqiblərinin əksəriyyətini öldürmüş, digərlərini ağır yaralamışdı. Ən sevimli priyomu “od və daş” idi. O, tam fərqli olan öz döyüş taktikasını hazırlamışdı. Axırda o, asketə (zahidə) çevrilmişdi. Ona qəflətən işıqlanma gəldi.

Musasi öz ruhi vəsiyyətini “Beş həlqə kitabı” adlandırdı, bu, “beş bir-birinə bağlanmış” demək idi, həm də insan bədəninin beş hissəsini nəzərdə tuturdu. Kitabı yazıb qurtardıqdan bir neçə gün sonra Miyamoto Musasi öldü.

Busido – Yaponiyanın könlüdür

Yaponiya torpağının simvolu olan sakura çiçəyi kimi rıtsar nəcibliyinin çiçəyi olan samuray da bünövrədən etibarən onun fərqli xüsusiyyəti olmuşdur. Bu, yaponlar üçün gücün və gözəlliyin canlı təcəssümü olmaqla, əvvəlki tək onlar bu heyranlığın əsarətində qalmaqda davam edirlər. Yapon cəngavərliyi feodalizmin övladı olmaqla, onun ölümündən sonra da yaşayır və xalqın əxlaq yolunu işıqlandırmaqdan yorulmur. Yapon feodalizminin aqoniyasından 10 ildən çox vaxt keçdikdən sonra Karl Marks öz əsərində diqqəti həmin vaxt yeganə olaraq Yaponiyada qalan feodalizmin sosial və siyasi institutlarının əyani qaydada öyrənilməsi yoluna cəlb etmişdi.

Samuraylar üçün vicdan kodeksi polu oynayan və bu müstəvidə əsrlər ərzində xidmət göstərən Busidonun bir neçə mənşəyi var idi. Busido çox şeyi buddizmdən götürmüşdü, buddizmdə olmayanlar isə sintoizmdə artıqlaması ilə var idi. Busido adamlarda doğma torpağa məhəbbət və sədaqət hissi hopdurmuşdu. Təmiz etik doktrinalarından isə Busidonun ən məhsuldar mənşəyi Konfutsi təlimi idi. Yapon xalqı Konfutsiçiliyin Çindən öz ölkələrinə gəlməsindən xeyli əvvəl instinkt qaydasında onun əxlaqi münasibətlər barəsindəki vurğuladığı beş növü hiss etmişdi. Bunlar ağa ilə nökr (hökmdar və təbəə), ata ilə oğul, ər və arvad, böyük və kiçik qardaş, həm də dostlar arasındakı münasibətlər idi. Bu siyasi-etik

prinsiplər samuraylara daha yaxın idi, çünki onlardan yeni, yuxarı bir sinif əmələ gəlmişdi.

Konfutsidən sonra Men-Tszı (Menqzi) Busidoya möhkəm təsir göstərmişdi. Konfutsinin və Men-Tszının əsərləri gənclər üçün dərin bilik mənbələrinə çevrilmişdi.

Busidonun mənşələrinin nədən ibarət olmasından asılı olmadan onun prinsipləri çox sadə və həm də az sayda idi.

Feodal hökmdar öz vassallarına qarşı rəhmsiz olsa da, daha yüksək varlıqlar – əcdadları və Göy qarşısında məsuliyyətini hökmən hiss edirdi. Axı o, təbəələrinin atası hesab olunurdu. Göy özü ona tabeliyində olan həmin adamlara qayğı göstərməyi tapşırırdı. Yaponiyanı dəyişdirən gücün mərkəzi bütünlüklə onun daxilində idi.. Bu mənşə də Busidonun özüdür.

Busidoda mərdlik kimi, vicdanlılıq üçün də hansısa bir yüksək motiv yoxdur. Vicdan samurayın öz ləyaqətini anlamaq qabiliyyətidir. O, doğulandan öz vəzifələrin yadda saxlamağa və öz imtiyazlarını qiymətləndirməyə öyrədilirdi. Utanmaq isə bütün ləyaqətlərin, xoş adətlərin və xoş əxlaqın boy atdığı bir torpaqdır.

Busido, vicdanı heç də ağaya və imperatora qul olmağa verməyi tələb etmirdi. Samurayın prinsipi o idi ki, borcum əmr etdiyi kimi öz həyatımı da verərəm, lakin şərəfim yalnız özümə məxsusdur.

Yaponların bəzi adətləri və ənənələri əcnəbiyə qəddarlıq kimi görünür. Lakin diqqət verildikdə, əslində, yaponların incə hissələrə bağlı olduğu görünür. Onun ehtirasla girişdiyi hərəkətləri soyuqqanlılığına və təmkinliliyinə heç bir xələl gətirməməlidir. Yalnız nar meyvəsi parçalandıqda öz içində olanları açıb göstərir.

Yaponun incə zövqünə gəldikdə, onu özünə və başqa birisinə bədbəxtlik üz verdikdə, o, ruhuna hakim kəsilən dərdini şeirdə izhar edirdi.

Busido Yaponiyanın könlü olmaqla, Doğan Günəş adalarındakı xalq ruhunun ifadəsinə çevrildi. Bir sıra etik normalar, Busidodan daha çox onu din adlanmaq hüququna malik idi. Əlbəttə, Yaponiyanın ruhu heç də zərif baş çiçəyi deyildi, onun torpağında böyüyən yabanı bitki idi.

Buradakı istənilən əxlaqi keyfiyyətlərin məcmuu unikal xarakter daşıyır. Ona görə Busido indi də öz həyatı gücünü saxlayır. Busidonun yazılmamış prinsipləri indiyədək ölkənin həyatverici qüvvəsi, onun orqanizmini idarə edən ruh olaraq qalır.

Busido köhnə Yaponiyanın yaradanı və yaratdığı olmaqla, yeni epoxaya keçiddə də rəhbəredici prinsip xidmətini göstərməkdə davam edir və görünür, onu əmələ gətirən bir gücə çevriləcəkdir. Busido xəmirin mayası kimi təsir göstərirdi, bütün millət üçün etalona çevrilmişdi.

Yaponlar döyüşçü xalq kimi xarakterizə olunurlar, lakin onların müharibə instinktinin altında ilahi məhəbbət instinkti gizlənilir.

Yaponiyada 1870-ci ildə feodalizmi ləğv edən fərmanın imzalanması ölən Busido üçün də dəfn zəngi kimi səsləndi. beş il sonra qılınc gəzdirməyin qadağan edilməsi barədə də fərman dərc edildi. Bu. Yeni epoxanın gəldiyini elan edirdi.

İndi də belə bir sual beyinləri düşündürməyə vadar edir: Busido görə kimin tərəfində qalacaqdır? O, bəlkə də müstəqil mahiyyət kimi yoxa çıxacaqdır, lakin onun bütünlüklə qocalmış orqanizm kimi ölməsi heç vaxt mümkün olmayacaqdır. Onun işığı və şöhrəti keçmişin öz zamanəsini itirməsi ilə yaratdığı xarabalıqlardan çox sonra da yaşayacaq, öz həyatverici nəfəsi ilə xoş prinsiplərinin zəfərinə şərait yaradacaqdır.

Anarxiya və müharibələr erası. Senqoku dövrünün son fazası

Yaponiya Senqoku dövrünün (1467–1615-ci illər) son fazasında anarxiyanın və fasilə verməyən müharibələrin şahidi oldu. 1551-ci ildən ölkədə vətəndaş müharibələri gedirdi. Xaosun hakim kəsilməsinə və qan çayının axmasına görə bu dəhşətli illəri Dəmir yarıməsri adlandırmaq olardı. Yerli feodallar – daymyolar hakimiyyəti və əlavə torpaqları ələ keçirmək üçün bir-birləri ilə vuruşurdu. Hakimiyyəti möhkəmləndirmək üçün qardaş qardaşı da qətlə yetirirdi. Daymyo daim özünü təhlükədə hesab edirdi, vaxtilə qatı düşməni olanın qızı onun arvadı idisə, qisas naminə bir gün onu zəhərləyib öldürə bilərdi. Samuray katana adlanan öz qılıncını ayağının altında hiss etdiyi kəndlinin bədəninə soxub onu öldürə bilərdi. Tarixə nəzər salınsa, səkkiz yüzillik əvvəl isə, VIII əsrdə heç kəs samuray adlanmaq istəmirdi, o vaxtlar bu zümrəyə daxil olanlar nökr hesab olunurdu. Kəndlilər dəstəsi də pis münasibətə dözməyib, hələ 400 il əvvəl orduya çevrilmişdi.

XVI əsrin ikinci yarısında çox sayda daymyolar içərisində daha çox fərqlənənlər Oda Nobunaqa, Toyotomi Hideyosi və İeyasu Tokuxava oldu. Onlar tədricən öz rəqiblərinə qalib gəlib, mümkün olduğu qədər ölkəni birləşdirmək istəyirdilər. Müasir Yaponiya bu üçlüyü mərkəzi hökuməti qurduğuna görə

«Böyük Birləşdiricilər» kimi tanıyır. Senqoku dövrünü isə tarixçilər Çindəki Həyəcanlı Vəziyyət dövrünə bənzədirlər.

Oda Nobunaqa (1534–1582-ci illər) Senqoku dövrünün hərbi-siyasi lideri, yapon tarixindəki ən görkəmli samuraylardan biri, ömrünü ölkənin birləşdirilməsinə həsr edən adam kimi tanınır. O, Ovari əyalətində kiçik hərbi başçının oğlu idi. Atası öldükdən sonra vərəsə üstündə öz qohumları ilə gedən müharibədə qalib gəlib, Oda nəslinin başçısı olmuşdu. Olduqca qəddar adam kimi tanınırdı, öz kiçik qardaşını öldürmüş, buddistlərlə müharibə vaxtı monastırdakı üç min rahibi, qadını və uşağı qırmışdı.

Qısa müddətdə o, güclü hərbi xadimə çevrilmişdi. 1453-cü ildə ölkəyə gələn portaqizlər özləri ilə odlu silah olan arkebuzalar gətirmişdilər. O, portaqiz tacirləri və İezuit missionerləri ilə yaxşı əlaqə yaratdığından, odlu silahı onlardan nisbətən ucuz qiymətə alırdı. Daymyoların çoxu bu yeni silahı qiymətləndirmədikləri halda, Nobunaqa əvvəldən onun əhəmiyyətini başa düşmüşdü. Çünki bu silah uzaq məsafədəki düşməni məhv edə bilirdi. O, öz ordusunu da onunla silahlandırmışdı, üç min nəfərlik ordusunda 500 tüfəng var idi.

Ovari əyalətini birəşdirdikdən sonra o, 1560-cı ildə İmaqava nəslini, 1567-ci ildə isə Sayto nəslini darmadağın etdi və həm də qaçqın syoqunun dəstəyini aldı. Həmin syoqun isə Yaponiyanın paytaxtı Kiotonu tutmuşdu. Sonra Nobunaqa başqa müharibələrdə də qalib gəlib, Mərkəzi Yaponiyanın bütün torpaqlarını özünə tabe etdi.

Hərbi qələbələri ona böyük şöhrət gətirmişdi. 1560-cı ildə İmaqava Yosimotonun 25 minlik ordusunu özünün 5 dəfə az olan qüvvəsi ilə məğlub etmişdi. Düşmənin birbaşa qərargahına hiyləgərliklə hücum belə nəticənin qazanılmasına kömək etmişdi və sonda ona öz düşməni İmaqavanın başına gətirmişdilər. Döyüşdən sonra məğlub daymyonun nəslə çox zəiflədi. Onlardan ayrılan Tokuqava da Nobunaqa ilə ittifaq bağladı. Syoqunun ölməyi də ona fayda verdi. Və 1568-ci ildə Kiotoya yürüş edib, səhəri tutdu. Yeni təyin edilən syoqun Nobunaqaya öz müavini vəzifəsinə təklif etdi.

Nobunaqa yalnız öz hakimiyyətini tanıyırdı, nə siyasi (syoqun və imperator), nə də dini (Buddist icmaları) qüvvələrlə hesablaşmırdı. Həm də orduda və iqtisadiyyatda səmərəli kadr siyasəti həyata keçirmişdi.

Qəddarlığına, sərt xasiyyətinə görə ona nifrət edənlər də az deyildi. Buddistlər onu «Altıncı Göyün iblis hökmdarı» adlandırırdılar, onların gözündə Nobunaqa ən iyrənc varlıq idi.

Nobunaqa öz faydası üçün ittifaqlara girirdi, təcavüzkar Şərq qonşusu olan Takeda nəslilə müttəfiq olmuşdu. Onun istedadlı generalları var idi. Onların içərisində böyük general Akeçi Mutsihide seçilirdi.

Nobunaqanın ciddi təhlükəsinə görə syoqun, Takeda Singenə kömək üçün müraciət etdi. Singen Nobunaqa ilə köhnə ittifaqını pozdu və onun ordusu 1573-cü ildə Tokuqava İeyasunun komandanlıq etdiyi Tokuqava və Odanın müttəfiq qüvvələrini darmadağın etdi. İeyasu mühasirədən çıxıb, öz qəsrinə qaçmaqla canını qurtardı. Takedanın Şərq cəbhəsindəki uğurları Nobunaqanın daxili düşmənlərini ruhlandırıldı. Lakin daha təhlükəli düşməni olan Takeda Singenin 1573-cü ilin aprelində ölməsi onun sevincinə səbəb oldu. Nobunaqa bundan dörd ay sonra Kiotodakı Nidze qəsrini tutdu.

Sonrakı il Nobunaqaya qarşı müharibə artıq imperatora qarşı olan müharibəyə çevrildi. Axırıncının isə samuraylar arasında nüfuzu böyük idi.

Lakin bu o demək deyildi ki, ona müqavimət göstərilmirdi. İqa dağlarında sinobi adlanan muzdlu qadın döyüşçülər ona qarşı uğurla vuruşurdular. Bundan sonra sinobilərin igidliyindən irəli gələn İqa nindzaları barədə şayiə yayılmışdı.

1575-ci ildə Nobunaqa öz Oda klanının başçılığını oğlu Oda Nabutadeyə verdi. 1582-ci ildə o, Kiotodakı Honno-Dzi məbədində istirahət edirdi. Mori nəslilə döyüşü aparmaq üçün ona Akeçi Mutsihidenin başçılıq etdiyi qüvvələr göndərildi. Cəbhəyə girmək əvəzinə, onlar Kiotoya gəlib həmin məbədi mühasirəyə aldılar, burada Nobunaqa öz ətrafı ilə qalırdı. Əsgərlər hücumla məbədi götürdülər, məbəddəki kiçik dəstə döyüşü uduzdu. Nobunaqa özünü seppuku etdi.

Akeçi Mutsihide Nobunaqanın onu dəfələrlə təhqir etdiyinə görə, döyüdüünə görə ona qarşı qalxmışdı. O da öz xarakterinə görə Akeçinin hörmət etdiyi ənənələri və köhnə qaydaları saymırdı. Digər bir versiya isə onun Odanın düşmənlərinin sifarişini yerinə yetirməsini irəli sürür. Axı Nobunaqa öz hakimiyyətinə imperatoru tabe etmək, syoqunatı isə bütünlüklə ləğv etmək, diktatora çevrilmək istəyirdi. Bütün torpaqları da müsadirə etməyi planlaşdırmışdı. Sifariş verənlər, yəqin ki, imperator, keçmiş syoqun Yosiaki və Nobunaqanın varisləri olacaq Toyotomi Hideyosi və Tokuqava İeyasu idi.

Odanın hərbi xadimləri parçalanmış yapon dövlətini birləşdirməyə çalışırdılar. Axı Yaponiya çox sayda kiçik parçalardan düzəldilmiş üzlükdən ibarət olan qurama yorğana bənzəyirdi. Onu da xatırlatmaq lazımdır ki, bizim eramın I əsrində burada 100-ə qədər dövlət var idi və sonralar da ölkədə mərkəzi hakimiyyəti yaratmaq mümkün olmamışdı. Yerli feodallar - daymyolar isə

vakuumu doldurmaq üçün regional hakimiyyətlər yaradırdılar. Nobunaqa döyüşdəki uğurlarına görə özünü allah hesab edirdi. Onun ölümündən sonra qatili Mutsihideni 13 günlük syoqun adlandırırıdılar, çünki ağasının ölümündən həmin müddət vaxt keçəndə onun özünü də öldürmüşdülər.

Boş yeri tutmaq eşqinə Hideyosi düşdü, lakin daha güclü daymyolar da var idi. O, Nobunaqanın torpaqlarını özünə götürmək istədi, lakin mərhumun iki oğlu qalmışdı. Hideyosi həm də syoqun hakimiyyətini götürmək istəyirdi. Bu vaxt o, Yaponiyanın faktiki hökmdarı idi, İeyasu da özünü hökmdar kimi görmək istəyirdi.

Nobunaqanın oğlu Hideyosini dövlət çevrilişi etməkdə ittiham etdi. İeyasu da bundan istifadə etməyə çalışdı, istədi ki, Hideyosi ilə görüşüb, onunla sülh bağlasın. Bu, əks tərəf üçün də faydalı ola bilərdi. İttifaqın möhkəmliyi əlaməti kimi İeyasu öz oğlunu ona, Hideyosi isə sevimli anasını İeyasuya girov verdi.

Hideyosi ölkənin birləşdirilməsi ilə yaxından məşğul olurdu. Onu syoqun vəzifəsinə isə imperator təsdiq etməli idi, çünki imperator dövlət simvolu hesab olunurdu. Lakin bu vəzifəyə kübarın təyin edilməsi tələb olunurdu., Hideyosi isə sadə kəndli oğlu idi. O çalışırdı ki, məhkəmə onun məşhur Fudzivara nəslə ilə qohum olduğunu, buna heç bir əsas olmadan təsdiq etsin.

Artıq ölkənin yarısı Hideyosinin hökmranlığı altında idi. Lakin daymyo Masamunenin də hakimiyyətdə gözü var idi. Masamune özünə qarşı qəddarlıq hərəkəti etdiyinə görə məşhurlaşmışdı. Epidemiyadan onun sağ gözü qapağından irəli çıxıb eybəcər görkəm almışdı. Nəzərdə tutduğu gələcək syoqun vəzifəsinə mane olacaq bu eybəcərliyi ləğv etmək üçün , o, öz əlləri ilə həmin gözünü çıxarmışdı. Ümid edilən qarşıdakı vəzifə naminə özünü könüllü qaydada əlil edən bu adamın illuziya şəklindəki arzusu boş çıxdı. Daha real namizədlərin mövcudluğu onun niyyətinin qarşısına hasar çəkdi.

Bu vaxt Hideyosi təkcə öz ölkəsi daxilində deyil, onun sərhədləri xaricində də iri planlarını həyata keçirmək barədə düşünürdü. Onun böyük arzusu Çini tutmaq idi , siyasətdən baş çıxaran arvadı xanım Nene isə müdaxilənin əleyhinə idi. Lakin onu heç kəs qərarından döndərə bilməzdi, axı Çin Yaponiya üçün sivilizasiyalınmış bir ölkə rəmzi idi.

Yaponiya üçün ən çətin məsələ logistika problemi idi, Hideyosi isə bunu nəzərə almırdı. Ordu Koreyadan keçib, Çin ərazisinə daxil olmalı idi. Yaponlar 1592-ci ildə Seulu və Pxenyani tutdular. Üç əsr yarımından sonra, II dünya müharibəsində olan kimi əsgərlər Koreya qadınlarını zorlayır, öldürürdülər. Hideyosi gözləmədiyi halda, koreyalılar güclü partizan müharibəsi aparırdılar, və Nam çayı yanında yaponları məğlub etdilər.

Hideyosinin bir zəif cəhəti də varisinin olmaması idi. Xanım Nene ona övlad doğmamışdı. Yüzlərlə kənizindən biri ona oğlu doğdu, lakin körpə öldü. Sonralar başqa bir kənizi isə ona Hideyoki adlı oğul doğmuşdu. Hideyosinin psixikası pozulmuşdu və getdikcə onun ağı azalırdı. Sadəcə o, dəli olmuşdu. 1598-ci ildə Hideyosi öldü. O, Yaponiyanı xeyli dərəcədə birləşdirmişdi və vətəndaş müharibələrinə son qoymuşdu. Lakin onun ölümündən sonra daymyolar yenidən müharibəyə hazırlaşdılar. 1600-cü ildə Sekiqahara döyüşü İeyasu Tokuqava ilə İşida Mitsunari arasında getdi. Mitsunari möhkəm mövqelərə malik idi, İeyasunun əsgərləri düşmənə arkebuzalardan atəş açdılar. Döyüşdə uduzan Mitsunari generalları meydandan qaçırdılar. Tokuqava İeyasunun başçılığı altında olan Şərq ordusu bu dəfə də Toyotomi tərəfdarlarının Qərb ordusunu məğlub etdi.

Sekiqahara qələbəsi İeyasu Tokuqava üçün dönüş nöqtəsi oldu. İşida Mitsunari və onun generalları edam edildilər.

İeyasu Hideyosinin varisi Hideyokini edam etmək istədi, lakin buna etiraz edənlər çox idi. İeyasu 1603-cü ildə syoqun olmaqla Tokuqava syoqunatını yaratdı. Ondən əvvəl Nobunaqa və Hideyosi Yaponiyanı birləşdirməyə çalışmış, buna qismən nail olmuşdular. Bütöv Yaponiyanı birləşdirmək isə İeyasu Tokuqavaya nəsb oldu. Baxmayaraq ki, o, daha çox özünü hərbi xadim kimi göstərmək istəyirdi. Əslində isə o, syoqun vəzifəsinin əhəmiyyətini xeyli dərəcədə yüksəltdi. Həm də güclü idarəetmə üsulu yaratdı, ona görə də onun bünövrəsini qoyduğu syoqunat tarixdə ən uzunömürlü olmaqla, 265 il ərzində mövcud oldu.

Onun özünə gəldikdə, İeyasu bütün düşmənlərindən çox yaşadı və 1616-cı ildə 74 yaşında vəfat etdi. Oğlanlarına problem yaranmaması üçün Hideyosinin varisi barədəki əvvəlki qərarını yerinə yetirmək istədi. 1615-ci ildə o, Osaka qəsri mühasirəyə aldıqda, vəziyyətin çıxılmaz olduğunu görən Hideyoki və onun anası seppuku etməklə dünyanı tərk etdilər. Beləliklə, Tokuqava syoqunatına qarşı Toyotomi müxalifətinin axırncı təhlükəli nümayəndəsi də güc tətbiq etməklə məhv edildi..

İeyasunun ölümündən sonra samuraylar dinc dövrdəki idarə edən sinfə çevrildilər. Onlar həm də ölkəni vətəndaş müharibəsindən dinc dövrə keçirdilər. Bu, Tokuqava sülaləsinin ən böyük nailiyyəti məhz hesab olunmalıdır. Təsadüfi deyildir ki, İeyasu Tokuqava da digər iki nəfərlə birlikdə ölkənin Böyük Birləşdiricisi adlanır.

Avropalılar Yaponiyada və onlara münasibətin dəyişməsi

Avropalılar Vasko da Qamanın Hindistana dəniz yolunu kəşf etməsindən (1498-ci il) sonra uzaq Asiyaya ayaq açmışdılar. Avropa tacirləri Hindistandan və Hind okeanındakı adalardan gətirdikləri ədviyyatın satışından nəhəng gəlir götürürdülər. Ədviyyatın tükənməz mənbəyi sayılan Malay dövlətləri öz resurslarının qurbanı olmuşdular. Asiya mənşəli qiymətli bitki məhsullarından istifadəyə Avropada böyük maraq və tələbat yarandığından, bu ekzotik malların ticarəti Köhnə Dünyanın tacirlərinə çox böyük fayda verirdi, hökmdarlar isə ədviyyat mənbələri əraziləri üzərində nəzarəti əldə etməyə çalışırdılar. Yaponiya bu nöqtəyi-nəzərdən elə bir şey vəd etməsə də, Portuqaliya tacirləri 1543-cü ildə Yaponiya adalarına gəlib çıxdılar və bir neçə il ərzində portəgizlər burada Avropaya daşımaq üçün satıla bilən mal əldə edə bilmədiklərindən, onların gəmiləri Yaponiya, Çin və Cənubi-Çərqi Asiya arasında regional ticarətin aparılmasında və mal daşınmasında fəal iştirak etdi.

Katoliklər də öz növbəsində ölkəni doğma dinləri üçün fəth etmək, xristianlığı burada yaymaq, Buddist rahiblərinin gücünü və təsirini azaltmaq istəyirdilər. İlk İezuıt missioneri, həmin ordenin banisi İqnatus Loyolanın müavini Fransisk Ksavyer 1549-cu ildə Yaponiyaya gəldi və yerli əhalini xristianlığa keçirməkdə müəyyən uğur da qazandı. İezuıtlər Yaponiyada xeyli yerli kübarları xristianlığa keçirmişdilər. XVI əsrin sonunda Kyusyu və Sikoku kimi cənub adalarında minlərlə yapon xristiana çevrilmişdi, ümumiyyətlə ölkədə 300 min katolik var idi. Lakin yerli bütələri və ibadət yerlərini dağıtmaq, bir sıra məbədləri xristian məktəblərinə və ya kilsələrinə çevirmək sahəsindəki iezuıt praktikası sərt reaksiya ilə üzləşməli oldu. İspan fransisklərinin də yeni qrupu həmin siyasəti davam etdirdikdə, hökumət, missionerləri və onların xristian etdikləri xeyli yaponu edam etmək göstərişini verdi. İlk dəfə 1597-ci ildə 26 xristiana işgəncə verildikdən sonra onlar çarmıxa çəkilməklə edam edildi. Onlardan 6-cı ispan və başqa ölkələrdən idi, 3-ü yapon iezuıti, 17-ci isə Müqəddəs Fransisk ordeninin yerli yaponlardan olan üzvləri idi. Sonralar isə edam edilənlərin sayı xeyli artdı. Missionerlər yerli siyasətə müdaxiləni davam etdirdikdə, yenicə hakimiyyətə gələn İeyasu Tokuçava onları ciddi təhlükə hesab edərək, hamısını ölkədən qovdu. Yapon xristianları da bu vaxt sərt qaydada təqib edildiklərindən gizli fəaliyyətə keçdi və onların icması “gizlənmiş katoliklər” adlanırdı.

Yapon xristianlarının taleyinə təqiblərlə yanaşı, ölkədə, sotsiumda olan ümumi inamsızlıq atmosferi də təsir göstərirdi. Bəzən günahsız insanların məhkum edilməsində iezuıtlər heç də yerli bütperəstlər kütləsindən geri

qalmırdılar. Cəhalətdə, şayiələrə görə qurban ovuna çıxmaqda dini fərqlər elə bir rol oynamırdı. Bunu biz böyük yapon yazıçısı Ryunoske Akutaqavanın (1892-1927-ci illər) “Xristianın ölümü” hekayəsində aydın görürük.

Yaponiyanın cənub şəhəri olan Naqasakidə kilsə yanında Lorentso adlı bir gənc yapon yaşayırdı. Onu xristian din xadimləri Milad bayramı günündə acından ölən bir vaxtda məbədin qarşısında tapmışdılar və kilsə başçısı özü onu tərbiyə etməyə götürmüşdü. O, doğulduğu yerin parayso (cənnət), atasının isə Dzesusu Kirisito (İsus Xristos) olduğunu deyirdi. Əslində isə onun valideynləri yerli bütperəstlər idi. İncinə və davranışına görə keşişlər onu canlı mələk hesab edirdilər.

O, kilsədə xidmət edirdi, üç il keçəndən sonra şayiə gəzirdi ki, o, çətir satanın qızı ilə gizli əlaqəyə girmişdir. Bu qız da kilsədə ondan gözünü çəkmirdi, bir dəfə hətta qəsdən onun ayağını tapdamışdı.

Kilsənin başçısı onun qızla yaxınlığı barədə soruşduqda, o, ağlaya-ağlaya demişdi ki, belə şey olmamışdır. Bir həftə sonra isə səs yayıldı ki, alverçinin qızı hamilədir və atasına etiraf edibmiş ki, uşaq Lorentso odandır. Dini başçıya şikayət edildikdə, oğlan kilsədən təcrid edildi.

Bundan sonra o, şəhərin kənarında yaşayırdı. Onun əxlaqsız hərəkətinə görə bütperəstlər xristian allahına səfillərdən çox nifrət etməyə başladılar. Lorentso kilsədən qovulandan bir ay sonra hamilə qız doğdu və babası körpə qızcığaza çox bağlanmışdı.

Bir ildən sonra Naqasakidə böyük yanğın baş verdi, şəhərin yarısı tam yanıbmışdı. Alverçinin də evi yananda, ata və qız qorxudan küçəyə qaçmış, körpə isə yanan evdə qalmışdı. Alovlanan evə heç kəs yaxın düşə bilmirdi, bu vaxt Lorentso xaç çəkib, binaya girdi. O, paltarını, bədəni yana-yana uşağı qucağında çıxardı. Xristianlar onun igidliyinə təəccüblənsələr də, lakin günahkar keçmişini də yaddan çıxara bilmirdilər.

Bu vaxt qız göz yaşını silib, dedi:

-Mən həmişə Lorentsonu sevmişəm, o, isə mənə soyuq münasibət bəsləyirdi. Acığımdan, bətnimdəki uşağın onunku olduğunu dedim, əslində isə mən onu qonşu bütperəst oğlandan doğmuşam.

Camaat bunu eşidəndə qışqırdı:

-Şəhid, sən Dzesusu Kirisitonun yolu ilə getmisən.

Kilsə başçısı gördü ki, yerdə uzanan Lorentso ölür, bu vaxt onun yanmış paltarının altından iki bakirə döş göründü. Deməli, Lorentso qız imiş. Keşiş ona dua oxumağa başladı. Duasını qurtaranda, Lorentso adlanan qız artıq ölmüşdü. Yazıçı bu qəmli hadisəyə onu da əlavə edir ki, “İnsanın həyatında qiymətli şey-könülün təkrar olunmaz ani hərəkətidir”. Belə həyat da, görünür, əbəs yaşanmır.

Yaponiyaya səfər edən avropalılardan sayı artırdı. İlk dövrlərdə ölkəyə gələn əcnəbilərə tam başqa, olduqca xoş münasibət göstərilirdi. Yaponlar onlarda gördükləri tütünə, saata, eynəyə və digər Avropa mallarına valeh olmuşdular. Yerli kübarlar isə bütün növlərdən olan Avropa silahlarını onlardan almaqda maraqlı idilər. Bəzi yapon hökmdarları öz düşmənlərini məğlub etmək və adaları birləşdirmək üçün odlu silahların əhəmiyyətini xüsusi ilə yüksək qiymətləndirirdilər. Bu silahların hədəfə dəqiq zərbə vurmaq qabiliyyəti yapon hərbi arxitekturası üçün xüsusən böyük effektdə malik idi. Yerli lordlar həm də artıq Avropa modelində daşdan qəsrlər tikməyə başlamışdılar.

Bu o demək deyildir ki, yaponlara odlu silah tanış deyildi. Çinlə qonşuluqları hesabına XIII əsrdə, hətta XII əsrdə burada bu növ silah var idi, lakin həmin köhnə növ tufəng uzun müddət ərzində təkmilləşdirilməmişdi. Çin isə qara barıtın IX əsrdə və odlu silahın X əsrdə ilk dəfə icad edildiyi ölkə idi. Burada tətbiq edilən odlu nüzə odlu silahların əcdadı hesab olunur.

Katolik missionerlərin uğuru isə Qərblilərə qarşı güclü mənfi münasibət əmələ gətirdi. Missionerlər tərəfindən yerli siyasətə müdaxilə edilməsi böyük qəzəb doğurmuşdu. Kyusyu adasında təqiblərdən cana doyan bir qrup xristian kəndlisinin 1637-ci ildəki qiyamı da çoxlu qan axıdılması ilə yatırıldı.

Avropa tacirləri də bundan sonra ölkədən getməli idilər. Hökumət iki başlıca ticarət postunu bağladı. Yalnız kiçik bir holland icmasına Naqasakidə qalmağa icazə verildi. İspanlardan və portəgizlərdən fərqli olaraq hollandlar missionerlərin onların ticarət maraqlarına müdaxilə etmələrinə imkan vermirdilər. Lakin yad ölkədə qalmaq şəraitləri də təhlükəli və əslində olduqca çətin idi. Holland gəmiləri ildə yalnız bir dəfə Naqasaki limanının dokunda, özü də ancaq iki ya üç ay müddətində qala bilirdi.

Bir qədər əvvəl, XIII–XVI əsrlərdə yaponların həyatı iri knyaz nəsiləri arasındakı müharibələrlə dolu idi. Bunun arxasında isə onlardan hər birinin syoqun hakimiyyətinin səlahiyyətlərini əldə etmək istəyi dururdu. Ona görə də syoqunat sistemi XIX əsrin ortalarına qədər davam etdi.

1274-cü və 1281-ci illərdə Yaponiya üzərində Çinin monqol hökmdarı Xubilay xanın ciddi təhlükəsi dayanmışdı. İlk dəfə o, Yaponiya sahillərinə böyük donanma göndərmişdi. Lakin hər iki dəfə gəmilərin çoxu tayfun tərəfindən dağıldı və müdaxilə cəhdi baş tutmadı. 1274 –cü ildə tayfun Kyusyu adasına hücum edən monqolları geri çəkilməyə məcbur etmişdi. 1281 –ci ildə isə daha dəhşətli tayfun Cənubi Çin sahillərindən və Koreyadan olan iki donanmadakı monqol gəmilərinin əksər hissəsini yenidən batırdı.

Tayfunlar belə kömək etdiyinə görə «kamikadze» və ya «ilahi külək» adlandırıldı. Bu ad az qala yeddi əsr sonra, II Dünya müharibəsinin son dövründə ölümə könüllü surətdə məhkumluğu qəbul edən yapon təyyarəçilərinə verilmişdi. Monqol təcavüzü isə həm də feodalları öz silahlı qüvvələrini böyütməyə məcbur etdi.

Yaponiya Qərbi Avropa ölkələrindən çox uzaqda olmaqla, XVI əsrin yarısına qədər avropalılara tamamilə naməlum bir ölkə olaraq qalırdı. Marko Polo XIII əsr Çinini avropalılara tanış etməyə cəhd etmişdi. Yaponiyaya isə, 1540-cı illərdə avropalıların bu ölkəni acmasına qədər, bura heç bir belə avropalı səyyah da gəlməmişdi.

Həmin dövrdə buraya İspaniyanın və Portuqaliyanın tacirləri və həmçinin katolik missionerləri gəldi. Onların gətirdikləri odlu silah daxili tayfa – ərazi müharibələrini qızıışdırmaq üçün mühüm faktora çevrildi.

XVI əsrdə daxili və xarici ticarət güclü surətdə inkişaf etdi. Lakin ölkənin feodal ərazilərinə parçalanması iqtisadi inkişafa mane olurdu. Həyat ölkənin güclü mərkəzi hakimiyyət altında birləşməsinə təkidlə tələb edirdi. Knyaz İeyasu Tokuqava hakimiyyətə gəldikdən sonra həmin nəsildən olan syoqunlar 1603-cü ildən 1868-ci ilə qədər Yaponiyada hökmranlıq etdilər. Syoqun hökuməti öz hakimiyyətinə, demək olar ki, bütün ölkəni tabe etdi, ancaq knyazların – daymyoların başçılığı altında vassal syoqunlar da qalırdı.

XVI əsrdə bir sıra qüdrətli şəxslər Yaponiyanın birləşdirilməsinə nail oldular. Onlardan biri İeasyyu Tokuqava (1543-1616-cı illərdə yaşamışdır) 1603-cü ildə syoqun tituluna yiyələndi və bu syoqunat Yaponiya tarixində iki əsr yarımından artıq mövcud olmaqla, ən uzun ömürlü oldu. Tokuqava hökmdarları mərkəzi hakimiyyətin bərpa edilməsini başa çatdırdılar.

Ölkənin Tokuqava hakimiyyəti altında birləşməsi sənətkarlığın, ticarətin, şəhər mədəniyyətinin inkişafına şərait yaratdı. Bütün knyazlar ilin müəyyən vaxtını ailəsi ilə birlikdə Edoda keçirməli idi. Sonralar Fransanın Günəş kralı XIV Lui də

əyanlarını və hökumət üzvlərini 1682-ci ildə yeni tikdirdiyi Versal sarayında yaşamağa məcbur etmişdi.

Tokuqava syoqunatı dövründə, XVII əsrin birinci yarısında ölkənin bütün limanları xarici gəmilər üçün bağlandı. Yalnız çinlilər Yaponiyaya gələ bilirdi, hollandlara isə təkcə Naqasakiyə gəlməyə icazə verilmişdi. Ancaq kapitalist ukladı feodal Yaponiyasının bətnində durmadan inkişaf edirdi. Yoxsullaşmış samuraylar da daxil olmaqla cəmiyyətin geniş dairələrini narazılıq əhatə etmişdi. Samuraylar knyazlardan koku adlanan müəyyən düyü payı şəklində məvacib almaq naminə malikanələrini onlara satırdılar. Lakin knyazlar da bu məvacibi müntəzəm olaraq verə bilmirdilər. Samurayların çoxu ticarətə, sənətkarlığa keçirdi və ya sinfi mənsubluğunu itirmiş roninlərə çevrilirdi.

1854-cü ildə Yaponiya sərhədlərini Qərb dövlətlərinə açmağa məcbur oldu. Ölkəyə Qərbin təsiri gücləndi. Bu şəraitdə burjualaşmış samuray sinfinin liderləri roninlərin və şəhərlərin silahlı dəstələrinə arxalanaraq syoqun hökumətini devirdi, knyazları – daymyoları məcbur etdi ki, öz feodal hüquqlarından imtina etsinlər və malikanələrinin xeyli hissəsini onların faktiki sahiblərinə qaytarsınlar. Həmin sahiblər isə sələmçilər və burjualaşmış samurayların özü idi. Əslində, izahı çətin olan bir hadisə baş verdi. Köhnəliyin rəmzi olan samuraylarda bu köhnəliyin dayaqlarına qarşı bir güclü etiraz hissi baş qaldırdı, onların, daha doğru deyilsə, xalqın sinəsindən yeniliyə nail olmaq qığılcımı qalxdı və bundan yaranan inqilab alovu əvvəlkindən tam fərqli olan Yaponiyanı meydana gətirdi. İnqilab onu məhv etmədi, əksinə ona qüvvətli qartal qanadları verdi, adalar ölkəsində Şərqi tənqidi olmadıqı feniks quşu peyda oldu.

Tam hakimiyyət bütünlüklə imperator hökumətinə verildi. Beləliklə, 1868-ci il Meydзи inqilabı öz zəfərinə çatdı.. Ölkənin kapitalizm yolu ilə inkişafına aparıcı yollar açıldı. Yapon kapitalizminin inkişafı tam yeni, özünə də məlum olmayan güclü dalğaya bənzəyirdi. Avropa texnologiyaları və inzibati sisteminin ardıcıl tətbiqi onun üçün yol göstərən ulduz rolunu oynadı .

Samurayın rəhbər tutduğu prinsiplər

Samuray təkcə cəmiyyətdə oynadıqı rola görə deyil, həm də mənəvi cəhətlərinə, bu addan irəli gələn kredosuna görə əhalinin başqa seqmentlərindən əsaslı qaydada fərqlənirdi. O, həyatını bütünlüklə idarə edən prinsiplər toplusuna tabe idi, ən azı onları öz davranışında rəhbər tuturdu. Əslində bu prinsiplər nəcib

xarakter daşıyırdı və əhalinin qalan hissəsi buna görə samuraylara hörmətlə yanaşırdı.

Rəhbər prinsiplər sayca nisbətən çox olsa da, bəzilərinin üzərində dayanmağa ehtiyac vardır. Möminlik samurayın bütün kodeksində şübhə edilməyən anlayışdır. Bu, ağılın hökmünə müvafiq olaraq tərəddüd etmədən hərəkət etmək, lazım gələndə zərbə vurmaq və lazım gələndə ölməkdir. Men-Tsziya görə ədalət insanın getməli olduğu düz və dar cığırdır. İnsan onunla getməlidir ki, itirilmiş cənnətini yenidən tapsın.

Giri deyilən anlayışın ilkin mənası borc hissəsidir. Giri əlindəki qamçısı ilə tənbəli nə etməli olduğuna məcbur edir. Təəssüf ki, bu, dəyişilə də bilər, məhkum olunmaqdan qorxaqcasına əsməyə də keçə bilər. Axı ən yaxşı insan hissi olan vətənpərvərlik maskası altında da çox vaxt digər alçaq hisslər gizlənin.

Mərdlik ondadır ki, ədalətli hərəkət edəsən. İgidlik, dözümlülük, qorxmazlıq, cəsarət ən populyar ləyaqətlər idi və yapon yeniyetmələri onları lap kiçik yaşlarından qəbul edirdilər. Onlar qorxulu yerlərə – qəbiristanlığa, edam meydanlarına gedirdilər. O vaxtlar camaatın gözü qarşısında adamların boynu vurulurdu. Oğlan uşaqlarını məcbur edirdilər ki, bu dəhşətli səhnəyə tamaşa etsinlər. Gecələr isə onlar kəsilmiş başlara baxmağa gedirdilər.

Mərdliyin mənəvi tərəfi özünü idarə etməkdir – təmkinlilik və ruhun mövcudluğudur. Könül sakitliyi, sükut vəziyyətində olan mərdlikdir. Səmimiyyət və düzgünlük olmadıqda istənilən davranış səfehliyə və sadəcə zahiri görünüşə çevrilir. Səmimiyyət bütün şeylərin əvvəli və sonudur, səmimiyyətsiz heç nə mövcud olmamışdır.

Ədalətin də ölçüsü vardır, nəhayətsiz ədalət qəddarlığa keçir, ölçüsüz edilən mərhəmət zəiflik nümunəsi olur. Samurayın mərhəmətini səmərəli saymaq olar.

Zəiflərə, alçaldılmışlara və məğlub edilmişlərə qarşı mərhəmət göstərilməsi samuraya xas olan keyfiyyət kimi daim təriflənirdi.

Musiqiyə, şeir yazmağa məhəbbəti samuraya yeniyetmə dövründən öyrədirdilər. Nəcib incəsənət onların yaşadığı ərazidə diyarın sərt iqliminə və şəraitinə dözməyə kömək edirdi. Şeir yazmağa onlar ona görə həvəsləndirilirdi ki, o, zərif hissləri ifadə etməyə kömək göstərməklə, həm də onları inkişaf etdirirdi. Yaponiyada musiqi və ədəbiyyat müharibənin dəhşətli mühitində olan adamlara qarşı canıyanmanı tərbiyə edirdi.

Yaponiya sakinlərinin nəzakəti və yaxşı davranışı həmişə əcnəbiləri təəccübləndirirdi. Bu isə başqalarının hisslərinə hörmətlə yanaşmaqdan doğur.

Süfrə arxasında davranış qaydası isə həqiqi elmə çevrilmişdi. Sərvət və ya müdriklik deyil, şöhrət gəncləri daha çox özünə cəlb edirdi.

Vassalın süzerənə borcu və sədaqəti feodalizmin fərqləndirici xüsusiyyəti idi. Yaponiyada insanın vəzifələri içərisində birincilik sədaqətə verilirdisə, Çində isə bu, valideynlərə tabe olmaq idi. Analar uşaqlarına təlqin edirdilər ki, onlar imperator naminə özlərini qurban verməyə hazır olmalıdırlar. Axı istənilən adam özünün doğulması ilə mövcud dövlətin bir hissəsinə çevrilir. Yaponlar təbəə kimi yalnız imperatora sədaqət göstərməli olduqları halda, onlar xristianların öz Sahibinə də sədaqət bəlsəmlərini anlamırdılar.

Döyüşçünün estetik tərbiyəsi onun özünü təsdiq etməsində mühüm rol oynayırdı. Busidonun üç dayağı – müdriklik, insanları sevmək və igidlik idi. Samuray hesab edirdi ki, insanı heç də inanc xilas etmir, insan inanca haqq qazandırır. Fəlsəfənin və ədəbiyyatın öyrənilməsi samurayın intellektual hazırlığının xeyli hissəsini təşkil edirdi. Taktika, kalliqrafiya, etika, ədəbiyyat və tarix onun öyrəndiyi vacib sahələr idi.

Samuray güman edirdi ki, sərvət müdrikliyə mane olur. Dəbdəbəli həyat insan üçün ən böyük təhlükə hesab olunurdu. Döyüşçü öz həyatını sərt sadəlikdə keçirməli idi. Yaponlar müəllimə – senseyə böyük hörmətlə yanaşırlar. Onlar deyirdilər ki, valideyn məni dünyaya gətirmişdir, sensey isə məni insan etmişdir. Bir cəhət də ondan ibarət idi ki, həqiqi xidmət təmənnasız qaydada edilir.

Yaponun dərisini qaşısan, ondan yeni ideyaları silsən, onda dərinin altından samuray görünəcəkdir.

Samuraylar insan könlünün yüksək xüsusiyyətlərinin daşıyıcıları hesab olunurdu. Məhəbbət, alicənablıq, insanlara bağlılıq, başqasına canı yanmaq və yazığı gəlmək daim insan könlünün ən yüksək xüsusiyyətləri olmuşdur. Əgər ləyaqət ağacın kökü rolunu oynayarsa, sərvət onun meyvəsidir. Mərhəmət isə insanın özüdür. Qədim Romanın məşhur xadimi Qay Yuli Sezar özünün clementia – mərhəmət prinsipi ilə də böyük şöhrət qazanmışdı.

Men-Tszı öyrədirdi ki, şərə xeyirlə cavab ver. Konfutsi isə deyirdi ki, şərə görə alınan qisas ədalətli olmalıdır. Layiqli sübut olmadan qılınca əl atmaq əclaf qorxağın işi və lovğalanmaq hesab olunurdu.

Bunlar samurayın mənəvi aləmindən xəbər verirdi. Yaponiya samurayların hesabına olduğu kimi fərqli bir ölkəyə çevrildi. Samuray təkcə millətin qaymağı, çiçəyi deyildi, həm də onun kökü idi.

Samuraylar daymyolara xidmət edirdilər, ona özlərinin bədənini, həyatını, əmlakını həsr edirdilər.

Bir vaxtlar feodal Yaponiyasının etik sisteminin yox olacağı, onun xarabalıqları üzərində feniks kimi yeni əxlaqın yaranacağı, Yaponiyanın yeni progress yolu ilə gedəcəyi bildirilirdi. Yaxşı məlumdur ki, feniks yalnız öz külündən yenidən doğulub həyata qayıdır. O, heç də köçəri quş deyildir. Yapon nə qədər yeni həyatdan həzz alsada, öz keçmişini, onun müsbət cəhətlərini heç bir zaman unutmayacaqdır. Deməli, samurayın mənəvi ruhu hələ uzun müddət yaşayacaqdır.

Yaponların həyat tərzinin digər maraqlı cəhətləri

Yapon həyat və düşüncə tərzinə, burada hökm sürən zövqlərə və tam fərqli olan dəyərlər sisteminə bələd olanlar, yəqin ki, ölkədəki samuray klanı kimi qəribə hadisənin meydana gəlməsinə təəccüb göstərməyəcəkdir.

Bizim münasibətlərimiz fəvqündə, sistemində yapon davranışında müəmmalar, paradoksal görünən cəhətlər olduqca çoxdur. Onlarla tanışlıq, hər birinə ayrıca nəzər yetirmək bizim maraq dairələrimizi daha da genişləndirir, samuray kimi insanın özünü təsdiqini, cəmiyyətdəki rolunu az-çox başa düşməyimizə kömək edir.

Yaponiyadakı qəribəliklər, başqa xalqlardan əsaslı qaydada təbiətə və insana münasibətindəki həтта ziddiyyətli kimi qiymətləndirdiyimiz hadisələr və çətin anlaşılan yanaşma tərzini bu vaxt çox sayda cəhətlərə təəccüb qalmağımız azalacaq, onlar, inanılması çətin hesab etdiyimiz xüsusiyyətlərini bir qədər itirəcəkdir. Lakin bəziləri isə tam anlaşılmazlığa səbəb olduğundan onları heç cür qəbul edə bilmirik. Son vaxtlarda yapon gənclərində film komikslərində təsvir olunan cansız qız şəkillərinə – animelərə vurğunluq, onlara eşq elan edilməsi və bu səbəbdən ailə qurmaqdan da imtina heç cür ağıla sığmır və belə gənclərin psixikasında gedən qüsurly dəyişikliklər kənardan onu müşahidə edənləri narazı salmaya bilmir. Canlı həyatı şərti cansız rəsmlərlə əvəz etmək və onlara vurulmaq, özünün ömürlük sirdaşı kimi hiss etmək, zənnimizcə, məhəbbətin daxil olduğu yeni qəribə bir faza olsa da, bunu sevindirici hal saymaq olmaz. Lakin biz onlara öz zövqlərimizi təlqin edə bilmərik, buna cəhd etmək də heç də razılıqla qarşılanmayacaqdır. Digər tərəfdən sintoist ideologiyası da yapon psixiki durumunun tam fərqli olduğunu inkar etmir..

Ailələrin yaranmasına və onun nəslin artırılmasına xidmət göstərməsinə mane olan amillər əslində müasir cəmiyyətlərdə, qədim dünyada baş vermiş Sodom və Qomorra eybəcərlikləri kimi qiymətləndirilməlidir. Onsuz da Bibliyanın lənətlədiyi bu iki şəhərin iyrenc qaydaları dünyada baş alıb gedir və onlarla sərt mübarizə aparılması da elə bir effekt vermir. Eyni cinsdən olanların evlənib, ailə qurması uşaq doğumunun azalmasına, demoqrafik inkişafın zəifləməsinə səbəb olur. Yaponiya öz sakinlərinin uzun ömürlülüyünə görə bütün dünya ölkələrindən irəlidedir. Nəslin böyüməsinin azalması gələcəkdə fəal işçi qüvvəsinin kasadlaşmasına səbəb olmaqla, Yaponiya kimi daim inkişafa can atan ölkəni ahıllar və qocalar ölkəsinə çevirib, onu ətalətə məhkum edə bilər. Bunun da əsl baiskarı yapon kinematoqrafçılarının icadı olan anime sayılacaqdır.

Avropanın bir sıra ölkələrində və ABŞ-da eyni cinsdən olanların əsasən sərbəst evlənməsinə icazə verilməklə, xristianlıqda din xadimlərinin və rahiblərin tselibatının - nikahsızlığının dialektik qaydada olan təkrarı baş vermişdir, müəyyən seqmentdə uşaq doğumunun qarçısı kəsilmişdir. Tselibat xristian keşişləri arasında pedofiliya kimi cinayətlərin yaranmasına səbəb olduğu kimi, Yaponiyada da kişi cinsindən olan cavanların cansız əksə - animelərə vurğunluğu hesabına ailə qurmaqdan imtina etməsinin hansı fəsadlara səbəb olacağına qeyri-məlumluğu suallar doğurmaya bilməz. Hansısa qadağalarla və ya aludəçiliklə təbiətin qanununa məhəl qoymamaq bəşəriyyətin inkişafına cüzi də olsa mane olmaqla, ona ziyan vurmamış qalmır.

Yaponlar yeganə xalqdır ki, onu təşkil edən əhalinin əksəriyyəti iki dinə sitayiş edir. Buddist də, xristian da sintoizmə sitayiş etməyə borcludur, bu dinin ibadətləri də elə sərt və məcburi xarakter daşımır.

Yapon ailəsi tarixən kiçik yaşayış sahəsi olan evdə, mənzildə yaşamışdır. Ənənəvi şəhər və kənd evləri bir-birindən o qədər də fərqlənmir. Yaşadığı mənzildə yaponlara xas olan etnogenez komponentləri öz əksini tapır. Onda üfüqi hərəkət edən çoxlu lövhələrdən istifadə olunur, qapını təmsil edən lövhə belə qaydada açılıb örtülür. Döşəmə sahəsi tatami ilə örtülür, onun üstündə yalnız corabda gəzirlər. Bir divarda adətən taxça – tam estetik əhəmiyyəti olan tokonoma olur. Ora rəsm əsərləri, kallirafiya yazılmış kağızlar qoyulur, aşağısında isə içində çiçək olan vaza yerləşir.

Avropalılar çox vaxt yapon nəzakətinin mürəkkəb sistemini başa düşmür, onun barəsində xoşagəlməyən rəylər söyləyirlər. Bizim üçün çay içmək hər gün təkrar olunan adi hadisə olsa da, yaponlarda bu, öz ciddi qaydaları və özünəməxsus

estetikasını olan bir ritual xarakteri daşıyır. Çay mərasimində əcnəbiyə adamı yorğun salan kimi görünən hərəkətlər, əslində dəqiq olmaqla, vaxta və zəhmət çəkməyə qənaət etmək olub, öz zərifliyini biruzə verir. Çay mərasimindəki ağılın sakitliyi, ruhun dincəlməsi, davranışdakı soyuqqanlılıq və təmkinlilik digər təfəkkürün və yaxşı hisslərin binövrəsi kimi qəbul edilməlidir.

Bu mərasimin məqsədi zövqün yüksəlişini tərbiyə etməkdir. Ya-no-yu adlanan çay dəstgahı adı mərasimdən də böyük hadisə hesab olunmalıdır.

Yapon teatri və incəsənəti də avropalılarınkına bənzəmir. Yapon poeziyası da adamı fəlsəfi düşüncələrə dalmağa dəvət edir. Yapon geysələri öz incə hərəkətləri, hətta sərçəni andıran yerləşləri, ritual qaydalarını dəqiq bilmələri, poeziyaya, musiqiyə bələdçilikləri, milli simli alət olan simuzendə məharətlə ifa etmələri ilə, əslində, bir aktyorun teatri təsəvvürünü yaradır, onunla təmasda olanlar fiziki hissiyyatı unutmaqla, yalnız mənəvi zövq almanı bir mükafat kimi qəbul edirlər. Lakin bu heç də o demək deyildir ki, onlara vurulanlar olmur.

Yapon bağlarının da istər Avropa, istərsə də digər Şərq ölkələri bağlarına heç bir yaxınlığı yoxdur, bağ barədəki adəti təsəvvürlərimizi də alt-üst edir. Yaponlar üçün məhz öz bağının ümumi görünüşü və onun hər bir komponenti əzizdir, qiymətlidir. Royandzi «daş bağında» adamlar bizə adi, bəlkə də primitiv görünən bu mənzərəyə böyük heyranlıqla baxır, maraqla naminə onun daşlarına yaxınlaşmaq istəyəndə az qala yeretik əməlin sahibi kimi yanaşırlar.

Xalqın mentalitetinə, dünyagörüşünə xas olan bu nüyanslara nəzər yetirdikdə, samurayın qeyri-adi hadisə olması barədə düşüncələrimizdə müəyyən dəyişiklik əmələ gəlir. Təkcə yapon poeziyasının sirlərinə, yapon bağlarının «qəribəliklərinə» nüfuz etdikdə bizə qararıqlıq kimi görülmən məsələlər də aydınlaşmağa, başa düşülməyə üz tutur. Biz yapon həqiqətlərinə öz «zəng» mövqeyimizdən yanaşdıqda qnoseoloji səhvə yol veririk və bu səhvi düzəltməyə də elə bir cəhd göstərmir, ya da onun əbəs olacağını güman edirik.

Yapon döyüşçü kastasını olan samurayın da varlığı barədəki təsəvvürlərimiz başqa rəkursdan yanaşdıqda kiçik də olsa, müsbət metamorfozaya uğrayır.

Seppuku

Seppuku xalq dilində xarakiri kimi məşhurdur, qarnı yarmaqla özünü öldürmək mənasını verir. Yapon üçün seppuku səfehliyin hətta kölgəsindən də

məhrumdur. Qarın ona görə yarılır ki, ora insan könlünün məskəni, məhəbbətin olduğu yer güman edilir.

Samuray ölümü, yüngülləşmək və ar hissindən gizlənməyin vacib üsulu hesab edir. Şərəfin qorunub saxlanması naminə ölüm Busidoya görə çox sayda həllini tapmayan problemlərin həll edilməsinin açarıdır.

Seppuku ilə öz cinayətlərini yuyursan, səhvlərini düzəldirsən, biabır olmaqdan qaçırsan, dostları xilas etmək şansı ilə də öz kamilliyini göstərirsen.

Seppuku mərasim qaydasında həyata keçirilir. Samuray təzim edib, üst paltarını soyunur ki, qurşağa qədər çılpaq olsun. Nəcib yapon döyüşçüsü bu qaydada ölərkən cəsədi yalnız irəli yıxılmalıdır. Qılınc tiyəsinə beldən aşağı soxur. Yavaş-yavaş sağa tərəf aparır və yarada qılıncı döndərərək, qarnını yuxarı tərəfə qədər kəsir. Yaxındakı etibar etdiyi adamın – sekundantın bir zərbəsi ilə onun başı bədənindən ayrılır. Bundan məqsəd seppukunu edənin dəhşətli ağrıdan səsinə çıxartmaması, zəifliyini göstərməməsidir.

Üç qardaşın bir yerdə seppuku etməsi real baş vermiş hadisədir, lakin əfsanə xarakteri daşıyır. İki qardaş, onlardan birinin 24, digərinin isə 17 yaşı var idi, İeyasu Tokuyavanı öldürməyə hazırlaşmışdılar və syoqunun düşərgəsinə girdikdə, mühafizəçilər tərəfindən tutulmuşdular. Köhnə hərbi xadimi bu gənclərin igidliyi heyran etmişdi. Ona görə də onlara şərəflə ölməyə icazə vermişdi. Qaydaya görə nəsilindəki bütün kişi cinsindən olanlar ölümə məhkum edilməli idi. Ona görə də onların yeganə sağ qalmış 8 yaşlı kiçik qardaşları da ölməli idi.

Edam mərasimi yerinə gələndə böyük qardaş ən kiçiyə dedi ki, sən birinci get, əmin olum ki, hər şeyi düzgün etdin. Uşaq dedi ki, o, heç vaxt seppukunun icrasını görməmişdir, ona görə də qardaşlarının nümunəsi əsasında hərəkət etmək istəyir. Əvvəlcə böyük qardaş qılıncı qarnına soxdu. İkincisi kiçik qardaşına dedi ki, gözünü açıq saxla, sən başqa cür ölsən, arvada oxşayacaqsan. Ruhunu cəmləşdir, cəhdini ikiqat et ki, qarnını yara biləsən. Oğlan əvvəlcə ən böyük, sonra ikinci qardaşının ölümünü seyr etdi, hər ikisi son nəfəsini verirdi. O, sakitcə qurşağa qədər soyundu və onların nümunəsi əsasında hərəkət etdi. Bu qardaşlar seppukuya pərvanə odun üstünə gedən kimi gedirdilər. Ona görə də yaponlar Dantenin «İlahi komediya»sında təsvir etdiyi cəhənnəmin yeddinci dövrəsində məskunlaşırlar, çünki öz əlləri ilə həyatlarına son qoyduqlarından məhz o dövrəyə düşürlər.

Samurayın Yolu – ölümdür. Ölümə samuray ona xas olan mərd qaydada, heç bir tərəddüdə yol vermədən gedir. Yalnız ağürəklilər o düşüncə ilə özlərinə haqq qazandırırırlar ki, məqsədə çatmamışdan qabaq ölmək, it kimi ölmək mənasını verir.

Çünkü bütün insanlar yaşamağı arzu edirlər, ona görə də qorxaqlar ölməməyə nə iləsə haqq qazandıрмаğa çalışırlar.

Lakin heç bir samuray ölümə can atmır, ölümü qəsdən axtarmaq qorxaqlığa bərabər sayılır. Samuray üçün ölümə nifrət etmək cəsurluq və igidlik işidir, ancaq həyatın özü ölümdən qorxulu olduqda yaşamağı davam etdirmək həqiqi cəsurluq sayılır.

Seppuku fanatizm əlamətlərindən, dəlilikdən bütünlüklə məhrumdur, onun həyata keçirilməsi üçün mütləq soyuqqanlılıq lazımdır.

Ancaq cinayət kodeksi qəbul olunduqdan sonra özünü intihar etmək və uzun müddət mövcud olmuş qisas almaq kimi hər iki adət artıq öz mənasını itirmişdir.

Samuray təbiətini izah edən əsərlər

Usta qılınclı adamların yazdıqları əsərlər bu sənətin mahiyyətini başa düşməkdə əla açar rolunu oynayır. XVII-XVIII əsrlərin sərhədlində yazıb-yaratmış İssai Çozan (1659–1741-ci illər) alleqoriyadan istifadə edərək, pişik obrazlarından döyüş təcrübələrini müqayisə etmək üçün istifadə edir. Belə bir cəhəti vurğulayır ki, vəzifə ondan ibarət idi ki, hiyləgər siçovulun samurayı öz evindən uzaqlaşdırmasının qarşısı alınsın. Bu, müəllifin qılınclı işlərindən yaxşı baş çıxartdığını göstərir. O, özü usta olması da, onun «Qoca pişiyin sirrli qabiliyyətləri» əsəri həmin vacib məsələyə həsr olunmuşdur.

Hirayama Şiryunun (1759–1828-ci illər) «Qılınclı nəzəriyyəsi» və «Qılınclı haqqında traktat» əsərləri (XIX əsrin əvvəlləri) bu məşhur silahdan istifadənin heç də güzəştədən xəbər verməyən nəzəri əsaslarını təhlil edir. O, samuray ruhunun kvintessensiyasının birbaşa və düzgün istiqamətdəki maraqlı illüstrasiyalarını nəzərə çarpdırır. «Səkkiz dəfə etmə yolu» əsərində isə o, klassik Çin əsrlərindən irəli gələn müddəaları açıb göstərir.

Çozanın Qoca pişik barədəki əsərində deyilir ki, Şoken adlı bir qılınclı adam var idi. Bir dəfə onun evində iri siçovul meydana gəldi, hətta bu həşərat günün günorta çağı da özünə məxsus olan fəaliyyətinə başladı. Ev sahibi otağını bağlayıb, siçovulu orada ağzı bağlı qoydu və pişiyini də ora buraxdı ki, onu tutsun. Pişik irəli sürünəndə, siçovul onun başı üstündən tullanıb bədənini dişlədi.

Öz tədbirinin uğursuz olduğunu görən Şoken qonşu evlərdə olan bir dəstə pişiyi gətirdi ki, siçovula bir əncam tapsın. Sürünü otağa buraxanda siçovul

pişikləri vecinə almadan küncdə oturmuşdu. Pişiklərdən biri ona yaxınlaşanda siçovul irəli tullanıb, onu dişlədi. Digər pişiklər belə dəhşətli səhnə ilə üzləşdikdə, qorxudan geri çəkildilər və onunla çarpışmaqdan bütünlüklə imtina etdilər.

Şoken çox hirsələnmişdi, ağac qılıncını götürüb, özü siçovulu öldürmək istədi və onun arxasınca düşdü. Lakin siçovul ona elə baxırdı ki, ev sahibi zərbə də vura bilmirdi. Hava işıqlananda siçovul yuxarı tullandı ki, Şokenin üzünü dişləsin və o, da qorxmağa başladı ki, görünür, bu heyvan onu hökmən yaralamaq istəyir.

Yazıq kişi tərlənmişdi, nökərini çağırdı və o, ağasına dedi ki, bundan kiçik bir çıxış yolu vardır. Mən bir qərribə pişik barədə eşitmişəm. Şoken sevindi, nökərinə dedi ki, gedib onu tapıb, bura gətirsin.

Nökərinin həmin pişiyi gətirdiyini gördükdə, gözlədiyinin əksinə, pişik onda elə də bir təəssürat yaratmadı. Pişik heç də fərasətli, ağıllı və xüsusən də sürətli hərəkət edənə oxşamırdı. Şoken qapını açdı ki, pişik otağa girsin və onun nə edəcəyinə baxmaq istədi. Pişik içəri girəndə siçovul hərəkətsizə çevrildi, az qala donmuş kimi görünürdü. Ancaq pişik hələ heç nə etməmişdi, yalnız otaqda yavaş-yavaş, təmkinlə gəzişirdi və siçovulu tutub, ağzına atdı.

Həmin axşam pişiklər Şokenin pişiyinin şərəfli işinə cavab olaraq, onun qarşısında diz çökdülər: «Biz hamımız ağır məşq etmişdik və siçovul ovlamağı da yaxşı bilirdik. Caynaqlarımızı da daim iti saxlayırdıq, lakin heç vaxt buradakı siçovulun gücünə bənzər bir şeyi sınaqdan çıxarmamışdıq. Lakin sən texnikan onu tabe olmağa məcbur etdi. Xahiş edirik, öz sirrli peşəni sən bizə də öyrədəsən».

Onlar bu xahişi böyük ehtiram nümayişi ilə ona çatdırdılar.

Döyüşə hazırlıq və onun gedişi barədə mülahizələr

Qoca pişik onların sözüne güldü və dedi: «Siz cavan pişiklər olmaqla, yəqin ki, hətta tam ağır qaydada zəhmət də çəkmişiniz, lakin siz heç vaxt düşməyə həqiqi yaxınlaşma qaydasını öyrənməmişiniz, ona görə də öz təcrübənizdən azacıq kənar olan bir qaydada hərəkət edəndə, məğlub olursunuz. Biz isə lap əvvəldən sizin məşqlərinizdən çox uzağa gedirik».

Cəld hərəkət edən bir qara pişik irəli çıxdı: «Mən siçovul tutanlar ailəsində doğulmuşam və kiçik yaşlarımdan ağır məşqlər etmişəm. Mən lap uca pərdənin

üstünə tullana bilirəm, kiçik deşikdən də keçə bilirəm, bütün akrobatik qaydaları mənimsəmiş, onları icra edə bilirəm. Mən özümü yatmış kimi də göstərə bilərəm və siçovullar mənə yaxınlaşanda bir andaca oyana bilirəm. Hətta onlar dirəyə, sütuna dırmaşanda da məndən qoruna bilmirlər. Lakin bugünkü siçovul mən düşündüyümdən xeyli güclü idi. Ona görə də bütün əvvəlki məşqlərim mənə əbəs kimi göründü. Mən buna heç cür inana bilmirəm».

Qoca pişik cavab verdi: «Sən nə öyrənmisənsə, onlar formanın və texnikanın yalnız zahiri cəhətləridir. Ona görə də sənin cəhdin uğursuz oldu. Sən bir tərəfdən başqa tərəfə tullanır və yeni variantlar icad edirsən, sən köhnə ustaların qabiliyyətlərinin mahiyyətindən xəbərsizsən, məhrumsan. Öz ağılından istifadə etməklə sən heç nəyə nail ola bilməyəcəksən. Adamların hərtərəfli qabiliyyətinin yüksəkliyi, arxalandığı fərasət priyomlarının hamısı buna bənzəyir. Qabiliyyətdə ağılin işə salınmasına baxmayaraq, o, heç də həqiqi cığıra əsaslanmır. (Buddizmdə isə əsas məsələ düzgün cığırı tapmaqdır – müəllif). Sənin öz bacarığını cəmləşdirməyinin səviyyəsi isə məhduddur, faktiki olaraq öz ağılına güvənməyin sənə yalnız ziyan vuracaqdır. Bu məsləhəti qəbul et, sınaqdan keçir və bu vaxt proqressə nail olacağına qayğıkeşliklə bel bağla».

Mətləbdən uzaqlaşmayıb, demək lazım gəlir ki, təcavüzkar dövlətlər də məhz öz ağıllarına həddən ziyadə güvəndiklərindən nəticə etibarilə «sınıq təkne» yanında qaldıqlarının şahidi olmaq kimi acı taleyi yaşamaqdan qaça bilmirlər. Adətən özündən razılıq pis nəticəyə gətirib çıxarır.

Digər ala-bula pişik qabağa çıxdı: «Mənimsə rəyimə görə, yalnız enerjiden yaxşı istifadə etmək, vuruşda daha böyük əhəmiyyətə malikdir və ona görə də mən bir çox illərdir ki, özümə məxsus üslubda məşq edirəm. İndi bu məşqlər o qədər güclənmişdir ki, az qala göylərə çatır. Mən öz düşmənimə ayaqlarımın altına sala bilirəm, hələ döyüş başlamamışdan onu məğlub edirəm. Mən əks-sədanın, səsi izlədiyi kimi onu izləyirəm. O, hərəkət etməyə başlayanda mən bütün öz hiyləgərliklərimdən istifadə edirəm, işlətdiyim texnikanı heç şüurumdan da keçirmirəm, onlar özbaşına, ağılıma güc vermədən meydana gəlir. Əgər siçovul dirəyin və ya sütunun üstü ilə qaçarsa, baxışlarımla mən onu oradan yerə salıram. Lakin bugünkü əjdaha siçovul mənə bir kabus şəklində göründü və heç bir iz də qoymadı. Anlaya bilmədim ki, o hansı bir varlıq növüdür».

Qoca pişik dedi: «Sən malik olduğun qabiliyyətlə yanaşı, nə öyrənmisənsə də, sənin düşməne yaxınlaşmaq qaydasının özü qüsurludur. Çünki sənin möhkəmliyin yalnız şəraitə uyğundur. Sən irəli cumursan, düşməni geri çəkilir,

onda sən nə etməlisən? Sən onu qorxudursan, o heç bir narahatlıq hiss etmir, təşviş hissi keçirmir, onda sən nə etməlisən? Niyə düşünürsən ki, sən həmişə düşməndən güclü olacaqsan?

Hər bir kəs hiss edir ki, onun enerjisi hətta göyə çatmaq həddində güclüdür, bu ümumi Menqzi (Men-Tszı) enerjisinə bənzəyir (Menqzi bizim eradan əvvəl 372–289-cu illərdə yaşamış, konfutsiçi filosof olmaqla, əhəmiyyətinə görə Konfutsidən sonra ikinci hesab olunurdu – müəllif). Menqzinin enerjisi onun öz işıqlanmasından çıxırdı, qüvvət alırdı. Həyatda isə enerjinin səmərəsi eyni cür olmur. Onun gücü çayın genişliyinə bənzəyirdisə, səninki isə gecə vaxtının daşqınını yada salır. Sənə təslim olmaq istəməyən birisi ilə üz-üzə gəldikdə, sənin güvəndiyin qabiliyyətin nə edə bilər? Burada bir deyim var: «Küncə sıxılmış siçovul pişiyi dişləyəcəkdir. Bu ona görə baş verir ki, ümitsiz bir şəraitdə o, geri dönməkdən başqa heç nə edə bilmir. O həyatı da, xəyallarını da unudur, qalib gəlmək və məğlub olmaq perspektivini də yaddan çıxarır. O hətta ölüm barədə də düşünmür. Onun qərarı polad kimi möhkəm olur. Sən nəyə ümid edə bilərsən ki, onun köməyi ilə sən öz ruhunun gücünə bənzəyən başqa birini məğlub edə biləcəksən?»

Sonra yaşlı olan bir pişik irəli gəlib dedi: «Mən qabiliyyətin istifadəsinə, adətən, hörmətlə yanaşıram, lakin bu, fiziki formadır, forma isə sizin gördüyünüz kimi hiyləgərlikdir, məkrdir. Uzun müddət mən diqqəti ağıla verdim, gücdən istifadə etmədim, nə hansısa bir rəqabətə girdim, nə də düşmənin hərəkətinə qarşı əks hərəkət etdim. O güclü olanda mən onunla harmoniya ilə qarşılaşıram.

Mənim sənətim, adətən, düşməni, içində daş olan bir pərdə kimi qarşılamaqdır. Hətta güclü siçovul də mənə qarşı heç nə edə bilməz. Bugünkü siçovul isə elə bir güc göstərmədi, nə də məğlub oldu. Axı o mənim etdiklərimə heç cür cavab verə bilməzdi. O, ilahi bir varlıq kimi gəldi də, getdi də. Mən əvvəllər buna bənzərini heç vaxt görməmişdim».

Qoca pişik dedi: «Sənin harmoniya adlandırdığın heç də təbii harmoniya deyildir. O sənin harmoniya barədəki şüurlu düşüncələrinə irəli gəlir. Sən rəqibinin hücumundan yayına bilərsən, lakin onu sən şüurlu qaydada etsən, rəqibin bunu oxuya, anlaya bilər. Əgər sən cəhd etsən ki, öz ağılını sakitləşdirəsən, yavaş hərəkət etsən də, sən öz enerjin zəif olacaqdır. Bunu düşünüb edən vaxt sən təbii intuisiyaya əsaslanan reaksiyaların qorxu törədici olacaqdır və bu baş tutsa belə, bəs nəzərdə tutduğun sonrakı qabiliyyətin haradan gələcəkdir?»

«Heç nə düşünməmək, heç nə etməmək sadə məsələdir. Mən intuisiya ilə hərəkət edəndə, formasız oluram, bu vaxt mən heç bir formaya malik olmuram. Bu məgər göstərmir ki, dünyada heç kəs mənim əksimə gedə bilməz».

Sonra qoca pişik forma və mahiyyətin həqiqətlərini təhlil etməyə başladı.

Bu yazıların fəlsəfi tonuna baxmayaraq, qılıncdan istifadədəki ustalığa yaxınlaşanda, realizm həmin mətnin ürəyini təcəssüm etdirir.

Şoken otağında gedən bu söhbəti eşitdikdə, elə bil ki, yuxuda idi. O da irəli çıxıb, Qoca pişiyə təzim qaydasında əyildi və dedi: «Mən bir çox illər ərzində qılıncdan istifadə sənətini öyrənirdim. Lakin hələ də onun həqiqi mahiyyətinə yaxınlaşa bilmirdim. Bu gecə mən çox sayda rəylər eşitdim və nəhayət, çox şeyi başa düşdüm. Xahiş edirəm mənə dərin sirrlər barədə danış».

Qoca pişik cavab verdi: «Bunu edə bilmərəm, çünki mən yalnız heyvanam, siçovullar isə mənim yemimdir. Mən adamların işlərinə haradan agah ola bilərəm? Bəzi şeylər vardır ki, onları özəl qaydada eşitmişəm. Qılıncdan istifadə heç də elə bir şey deyildir ki, sən onu başqaları üzərində qələbə çalmaq üçün ehtiyatda saxlayasan. O həmçinin elə bir sənətdir ki, onunla sən həm də hökmən narahatlıqlarla üzləşə bilərsən, həyat və ölümün nəticələrini aydınlaşdırmaq yolunu tutmalısan.

Bu elə bir xüsusi münasibətdir ki, samuray ona görə daim kiməsə dəstək verməyə çalışmalıdır və beləliklə, o, sənətin ustası olacaqdır. Əvvəlcə sən diqqətini həyat və ölüm prinsipləri üzərində cəmləşdirəcəksən. Bu heç də iradə ilə bağlı deyildir, şübhə və tərəddüdə yol vermədən sən aqlını sakit saxlasan, normal vəziyyətindəki tək ona nəzarət etsən və öz sərbəstliyinə nail olsan, sən hətta şəraitləri də dəyişdirmədən düşməyə cavab verə bilərsən».

Məlum bir həqiqət mövcuddur ki, niyyətin olmaması heç də məqsədsiz olmaq demək deyildir. Fikirsiz, hərəkətsiz, təbii qaydada məsələni həll etmək, başqa cür addım atmamaq vacibdir. Bu hiss ediləndə hərəkət başlayır və o öz növbəsində dünyanın obyektlərindən və hadisələrindən keçib gedir. Qılıncı adam bu nəzəriyyəni başa düşməklə, cığıra yaxın olur.

Şoken müəmmalı müddəaları başa düşmədiyindən, yenə aydınlıq xatirinə soruşmağa məcbur oldu. «Heç bir düşmən, ya da özün», bu mülahizə bəs nə mənə verir?»

Qoca pişik cavab verdi: «Bu ona görədir ki, hazırda bizim heç bir rəqibimiz yoxdur. «Düşmən» və ya «rəqib» terminləri əksliyi ifadə edir. Bu da bir-birinə əks

olan od və su kimi bir şeydir. Kiçik qum dənəsi sənin gözünə düşdükdə, gözünü açma bilmirsən. Sən öz ağılındakı ideyaya sahib olub, qalanda da eyni şey baş verir. Sən ağılı təbii olaraq aydındır, işıqlıdır və nəşə edəndə onda eyni bir şey baş verəcəkdir.

Mən burada mülahizəni dayandırırım. Bəzi məsələləri siz özünüz nəzərə almalısınız. Bu isə ustalardan başqalarına keçən biliklərdir, siz yalnız bu nəzəriyyəni öyrənməlisiniz. Sizin kimi adamlar bundan həqiqətən nəşə əldə edə bilər. Bu «özünü təhsil» adlanır, ağıldan ağıla keçir. Bu öyrənməkdən imtina etmək deyildir, elə şeylərdir ki, onları heç müəllim də öyrədə bilməz. Sən özün maariflənməlisən, işıqlanmalısən. Belə öyrənmək asandır, bizə öyrədici sözləri eşitmək də çətinlik törətmir. Lakin onu özündə tapmaq və özününkü etmək çətinidir. Bu, «özünü realizə etmək» adlanır. İşıqlanmaq, maariflənmək yuxarı qalxır ki, hansı arzusunun onun sahibinə hakim kəsildiyini görsün. Özünü realizə etmək də eyni şeydir, burada heç bir fərq yoxdur».

Qılıncı adamın xüsusiyyətləri

Hirayama Şiryunun «Qılıncı nəzəriyyəsi» əsəri də samuraylara həsr olunmuş məşhur kitablardan biridir. Müəllifə görə Qılıncı adam düşməni qəddarcasına öldürmək üçündür. Bu hiyləgərlik hissindən sən ürəyinə və ağılına birbaşa nüfuz etmək üçün istifadə etməlisən. Əgər bu qətl niyyəti onun özünə nüfuz etməsə, qarşısına qoyduğu məqsədə necə çata bilər?

Əgər sən düşməni öldürmək üçün üstündə qılınc gəzdirirsənsə, düşmən də həmçinin səni parçalamaq üçün öz qılıncını əsədməyə başlayacaqdır. Beləliklə, sən özünü müdafiə edəcəksən ki, həyatını qoruyub saxlayasan. Düşmənin qılıncı altında sən əjdahaya çevrilməlisən, sən ağılı və iradəni daha güclü olmalıdır. Təbii meyillərinə qarşı qərar verməyinin astanasında isə tərəddüd etməlisən, ləngiməlisən və ya qılıncını qınına qoymalısən. Həyəcanlanırsan ki, düşmən sənə xətər yetirə bilər. Döyüşçünün real gücü özünün qılıncı tiyəsi ilə nail olduqlarına əsaslanır. Bu, əslində, həyata aid olan deyil, ölüm cığırındır. Hətta əgər sən qılıncı dağı ilə və ya alov mağarası ilə üzleşsən, sevincindən tullanacaq və ciddi məsuliyyət hiss edəcəksən. Qəzəbli quzğun ovladığı quşa zərbə vurduğu kimi və

ya ac pələng öz ovunu parçaladığı kimi sən də sadə ölüm zərbəsini bütünlüklə mənimsəyəcəksən.

Strategiya ustasının dediyi kimi, «Kimilər ki, müharibədə başqalarına nəzarət etməyi düşünür, ancaq heç özünə də nəzarət etmir. Kim bu nəzarəti icra edirsə, o, ev sahibidir, nəzarət edilən isə qonaqdır. Özünü əmin edirsən ki, sən qonaq deyil, ev sahibisən, bu, müharibənin başlanğıcında vacib məsələdir.

Döyüş sənətləri məktəblərinin nəzəriyyələrinə müvafiq olaraq, rəqib möhkəmdirsə, sən məğlub olacaqsan, əgər o, cəld hərəkət etməsə sən qalib gələcəksən. Əgər səviyyələriniz eynidirsə, hər ikiniz öləcəksiniz. Döyüşçüyə deyilirdi: «Bədəni məhv et, könülü söndür».

«Səkkiz dəf etmə yolu» şeirində həyatın sınaqlarına verilən cavab şəklində deyilirdi ki, izolyasiyada olan həyat barədə məlumatı olmayalar üçün bu, heç də daş-qaş xəzinəsinə bənzəmir; imperatorlar, krallar və uzurpatorlar təsadüfi hallarda bu vəziyyəti müzakirə edirlər. Bu, birinci dəf etmə yoludur.

Əsgərlər at kimi cilovlu olurlar; müharibə qədimdən mövcud olan bir işdir, onu genişləndirməyə ümid edə bilməzsən, sən ümumi və heç də birbaşa olmayan hücum metodları barədə düşünə bilərsən. Bu, zərbəni ikinci dəf etmə yoludur.

Üç min taktikadan o, özünün döyüş praktikasında istifadə etmək istəyirdi. Təhqiqat üçün yüzlərlə silaha bel bağlayırdı. Bu, üçüncü dəf etmədir.

Qoca adam taqətdən düşəndə hamını bir yerdə olmağa çağırırdı və 18 döyüş sənətini yada salmaqla, cavanlığında baş verənlərlə lovğalanırdı. Bu zərbənin dördüncü dəf etmə yoludur.

Ona heç kəs xidmət etmirdi, o özü üçün xörək bişirir və ya qızdırırdı. Küçəyə çıxanda təzə və köhnə paltarlarını geyinirdi, tazı əlinə götürüb dınqıldadır, mızıldayır və ulayırdı. Bu, beşinci dəf etmə metodudur.

Şimali-şərqə tərəf, evimin arxasında sıldırım qaya ucalırdı. Uzun davam edən təbriklərdən və başsağlığı ifadələrindən imtina edərək, mən ayrı-ayrı vaxtlarda öz sərbəstliyimdən istifadə edib, qışqırırdım. Bu, altıncı dəf etmə yoludur.

Uzunluğu 6 fut olan qılıncımı, içərisi ağ, həm də zahiri qövs-qüzeh rəngində olan qınında gizlətmişdim, uzaq məsafəyə atan top yüz qaramal çəkisində idi. Şimşək çaxmasından yer titrəyəndə mən gizlənmişdim. Bu, zərbəni yeddinci dəf etmə qaydasıdır.

Mənim kalliqrafiyam (gözəl xətlə yazılan yazı – müəllif) o qədər əla olmasa da, özümə imperiya qulluğu arzu edəndə mən artıq sülh və müharibə barədəki müzakirələri unutmuşdum. Bunun əvəzinə hakimiyyət binasının dəhlizlərində əzab çəkirdim. Bu isə zərbənin səkkizinci dəf etmə yoludur.

Deməli, ömrün fərqli mərhələlərinə uyğun hərəkət etmək və mövqe tutmaq lazımdır ki, həyatın zərbələrinə hədəf olmayasan.

Hirayama Şiryunun «Qılınc barədə traktat» əsərində isə deyilirdi: «Sima adlı bir kişi rəsmi alim idi. Lakin o, hansısa əsgərə də komandirlik etmək məsuliyyətini daşımamışdı. Onda niyə bəs o, qılınc gəzdirirdi? Komandir öz zabitləri və əsgərləri ilə istinin və soyuğun, aclığın və toxluğun, zəhmətin və əyləncənin yaratdığı hissləri bölüşürdü.»

Şiryu həm də faydalı misalları götürüb, sadə bir cildə toplamış, onları gənc adamlara göstərmək istəmişdi. O yazır ki, “Yaxşı qılıncı adam gec getsə də, tez gəlir. Bu o deməkdir ki, sən yavaş-yavaş tələni qur, çünki rəqib vuruşdan imtina etsə, bu, səmərəli olmayacaqdır. Mən onu xeyli uzaq məsafədə darmadağın etdim. İrəli çıx, dəli kimi hərəkət et. Vurduqlarının, məhvə yaxınlaşanların hamısını məhv et.”

Müharibə cıdırı heç bir titrəməyə və tərəddüdə, inamsızlığa və özünə şübhəyə, qərar verməməyə və qətiyyətsizliyə malik olmayacaqdır. Bu, ona hərəkəti sonraya saxlamağa da imkan verməyəcəkdir. Fərasətli heyvan ətrafında olan hər tərəfə dönüb baxır, yoxlasan ki, onu izləyən varmı, çünki həmin izləyənlər onu tutub məhv edə bilərlər. Səfeh heyvan isə ətrafa nəzər salır ki, özünün buraxdığı səhvlərə baxsın. Bütün qılınc gəzdirənlər tərəddüddən və şübhə etməkdən əzab çəkirlər. Əgər sən müdriksənsə, hərəkət etməkdən özünü qətiyyətlə saxlama.

Sadə bir quldur başında əməlinin qiymətinin düşünməklə, açıq yerdə görünməmək üçün gizlənir, çünki onu minlərlə adam ovlamaq istəyir. Burada biri vardır ki, o, kənara da ehtiyatla baxır, istəyir ki, canavarı müşahidə edə bilsin. Hər bir adam qorxur ki, əgər zorakılığa başlasa, kiməsə bir xətər toxundura bilər. Əgər sən buna diqqət versən, sadə bir vuruş vəziyyəti yaranacaqdır. Əgər biri düşünür ki, qələbəsi ilə özünə ad qazansın, bu vaxt digəri isə bilir ki, ayaqlarının altındakı torpaq onun qəbri ola bilər. Ona görə də addım-addım irəli gedir. Misal gətirdiyimiz həmin adamların arasındakı fərq, əlbəttə ki, nəhəng ölçüdədir.

Bir döyüşçü qılıncı ilə özü haqqında şərq oxuyur. Şəhərin mərkəzindəki on min adamdan biri isə öz təhlükəsizliyinə məhəl qoymur. Buna səbəb o deyildir ki, biri igidliyə malikdir və adamların qalan hissəsi isə bu keyfiyyətə cavab vermir.

Çox vaxt bu, onların yaşamaq və ya ölmək məqsədindən asılı olur. Əgər bir igid adam ölsə, o, ölümünə qədər yəqin ki, on adamla rastlaşmışdı, on adam isə yüzü ilə, yüzü də mini ilə, min də öz növbəsində on min nəfərlə qorxu hiss etmədən görüşə bilərdi və bu on min adamla sən dünyanı fəth edə bilərsən.

Çox-çox əvvəllər əsgər artıq qılınca bağlı adam kimi düşünülürdü, ləng hərəkət etməyə və tərəddüdə də qorxaqlıq əlaməti kimi baxılırdı. Geri çəkilməyi isə vuruşan adam hansısa bir öz marağı ilə izah edirdi. Bu egoizm, ya qətiyyətsizlik baş verdikdə, yaxud da sürət itirildikdə qərar vermək şansı artıq əldən çıxır. Bu ac quzğunun quşu tuta bilməməsinə, acgöz pələngin ələ keçirdiyi ovunu itirməyinə bənzəyir.

Nə vaxt sən möhkəm qaydada qərara gəlmisən ki, yəqin ki, ölümə üz-üzə gələcəksən, aşib-daşan qorxu düşüncələri sənin ağılında yoxa çıxacaqdır və sən özün üçün cəsəətli möhkəmlik ruhu yaradacaqsan. Beləliklə, sən irəli gedəcək və imkan olsa, geri çəkiləcəksən. Sən özün üçün mühakimənin qəribə bir vəziyyətinə çatacaqsan. Şübhələr səni niyə narahat edirdi? «İrəli getmək» ifadəsi ilə biz düşmənlə üz-üzə gəlməyi və ona təzyiq göstərməyi nəzərdə tuturuq. «Geri çəkilmək» sözü altında isə biz düşməni öldürmək və geri dönmək mənasını ifadə edirik. Bu, irəliləməkdə və geri çəkilməkdə həlledici bir məsələdir. Düşmənin güclü olduğu baş versə, səni geri çəkilməyə məcbur etdikdə, bu özlüyündə irəliləmək və geri çəkilmək deyildir. Prinsip etibarilə, bu, ən böyük səhvdir. Cəngavər yalnız igidlik baş vermədikdə əzab çəkir, görünəndə qabiliyyət yoxa çıxmıdımı? Cəngavərin igidliyinin yoxa çıxması xəstəlik hesab olunur. O, fərqlənmək üçün heç bir ada malik deyilsə, təşviş hissi keçirməməlidir. Döyüş başlayan vaxt mükafatı almaq naminə qılinc düşmənin bədəninə soxulmalıdır.

Çin tarixindən bir əhvalat yada düşür. Çu kralı bir gün öz bağında gəzəndə orada bir ağ meymun gördü. Kral istedadlı oxatan idi, meymunu oxla vurmaq istədi, lakin atdığı çox sayda ox ona dəymirdi. Meymun buna gülürdü və ağaca dəyən oxları çıxarıb kənara tullayırdı. Kral öz cəsür oxatanını çağırırdı. O, yayını əlinə götürəndə meymun budaqdan yapışıb narazı bir səs çıxardı. Deməli, ən zəif rəqibinin də potensialını nəzərə almalısan.

Qalib orduya gəldikdə, o suya bənzəyir, su yumşaq və zərif olmasına baxmayaraq, onun təsiri ilə qaya da qum kimi dənəvərləşib, toza çevrilir. Burada heç bir qəribəlik yoxdur, su öz təbiətinə uyğun olaraq hərəkət etdikdə, onun yalnız toxunması kifayətdir. Təsadüfi deyil ki, ona sitayiş edənlər Taonu suya bənzədirdilər, su kimi fərqlənməməklə Çin dilində bu, «yol», «cığır» mənasını

verən Tao və ya Dao nəhayətsiz olaraq özünü doldurur, yumşaq və sakitdir, nəhəng qüdrətə malikdir, qərəzsiz qayada əliaçıqdır. Qalib ordunu da suya bənzətmək bu mənani verir. Yumşaq və zəif olan su quru qayaya toxunanda, onun xırda qum dənələrinə parçalanmasına səbəb olur, çünki yalnız bir cığırla getmək suyun təbiətindədir. Onun digər cisimlərə toxunması da təmizdir. Döyüşçü də bunu intuitiv qaydada anlayacaqdır. Yeni döyüş sənətlərini və peşələrini yaxşı öyrənənlər heç də tezliklə öz rəqibi ilə üz-üzə gəlməyəcəkdir, ancaq özünü elə göstərəcəkdir ki, zərbə vurur, bununla onu qorxutmağa çalışacaqdır.

Elələri də vardır ki, müşketlə yüz addımlıqdan söyüd yarpağını vurub yerə salır, evin damına qonmuş quşları yalnız onların səsini eşitməklə vura bilir. Durna öz uzun ömürlülüynə, daxilində durğunluq enerjisi olmadığına görə nail olur. Hamı eyni ideyaya malikdir, bu ideya işıqlaşmış sakitliyə və ruhi hərəkətə əsaslanır. Tələbələr buradakı işıqlanma yolunu tapanda, ondan həvəslə istifadə edir və həyat imkanlarına uyğun hərəkət edirlər.

Bu, qılınca sahib olmanın həm düzgün, həm də səhv yoludur. Əgər sən səhv yola düşmüşsənsə, qələbəyə nail ola bilməyəcəksən. Çünki bu yol saxtadır. Kimsə öz müəlliminin sözlərinə (yaponların sensey adlandırdıqları müəllim böyük nüfuz sahibi olur – müəllif) azacıq da olsa şübhə edirsə, bu sənətin daxili sirrlərini öyrənmək sahəsində usta olmaqda hökmən uğursuzluğa düşər olacaqdır. Ancaq qılincin texnikasına inanan adam hətta toplara da qalib gələ bilər. Axı uzun qılincdən də yalnız bir əllə istifadə olunur.

Üç cığır vardır ki, sən onlarla yaxşı texnikaya yiyələnmişən. Həmin cığırlar bunlardır:

ağıl, forma, qılinc

forma, qılinc, ağıl

qılinc, forma, ağıl

Belə bir şeir də vardır:

Min rəngi görə bilərəm

Əsməsindən küləyin mən

Payız yarpaqları görə

Bilirmi ki, töküləcək?

Bu sözlərin nə mənə daşdığı sən başa düşməlisən. Külək üçün xarakterik olan xüsusiyyətdən istifadə etmək yolu ilə. Döyüşü udmaq elə bir şeydir ki, rəqib onu görə bilməz. Bu yalnız o vaxt həyata keçəcəkdir ki, sən döyüşü udduqdan sonra onlar öz uduzduqlarını görəcəklər.

Təcrübənin vacibliyi

Konfutsi adamları xarakterizə edərkən demişdi: «Fövqəl adam başqasını yüksək hörmətə malik olmaqda saxlaya bilməz, çünki öz sözündən istifadə etməklə belə aşağı qiymətə düşməsindən də onu qoruya bilməz». Texnika terminində əllərin, ayaqların, ağılın və bədənin hərəkətlərini bütöv dəqiqliklə tətbiq etmək nəzəriyyəsi mövcuddur. Bu nəzəriyyənin həyata keçməsi qılının yaxşı hərəkət trayektoriyasına nail olmaq üçün vacibdir ki, əzələlər dəqiq hərəkət etməkdən ötəri inkişaf etdirilsin. Əgər sən təcrübən yoxdursa, dəqiq hərəkət etməyə qadir olan əzələlərə malik olmayacaqsan.

Müəllim çalışacaqdır ki, özü tərəfindən səni idarəetməsi prosesi ciddi xarakter daşsın. Sən də buna qayğıkeşliklə yanaşmalısən, sənətin dərin cəhətlərini mənimsəməlisən. Sən düşünəcəksən ki, çarpazlasan qılınclar həqiqətən də müstəsna dərəcədə vacibdir. Ancaq buna sən bir qədər sonra gəlib çatacaqsan. Qılını başqasının bədəninə soxmaq yalnız final səhnəsinin hədəfidir. İlk əvvəl sən ona zərbə vurmağı bilməlisən, rəqib hərəkət etmişdirsə, onu yenidən sınıamalısən. Qılından istifadədə sadə adamla texniki terminlərlə danışmaq lazım deyildir. Qılınclı adamların alnında tər görünməyə başlayır. Bu tər heç də başqasının naminə meydana gəlmir. Ürəkdə daşınanlar bu vaxt sifətdə də aşkara çıxır.

Men-Tszi (Menqzi) deyirdi: «Ölmək və ölməmək vaxtları vardır (Onun bu sözləri Bibliyanın «Ekliziast» kitabındakı çar Solomonun həyatın dilemmaları barədə söylədiyi mülahizələrə çox bənzəyir – müəllif). Ölüm igidliyi zəiflədir. Döyüşçü həmişə igid olmaq məqsədini güdür. Bu elə bir şeydir ki, istənilən döyüşçü onu daim söyləyə bilər. Buna baxmayaraq, döyüş başlananda ilkin səbəbə adətən şübhə ilə baxılır. Və beləliklə, qılınclı texnikası heç nəyi nəzərə almadan hücum etmək üçün heç də irəli atılmağı tələb etmir. Qorxu hissindən qaçmalısən.

Hər şeydə qələbənin hökmən baş verməsi həlledici vəzifədir. Bunu anlamaqla sən mübarizə aparmalısan. Sən özündən yüksəkdə dayanan adamları – atanı, sənə dərs verəni vaxtilə müşayiət etmiş qılıncı ehtiyatla gəzdirməlisən. Çünki sən silahlı olduğundan bu ehtiyatlılıq birinci növbədə öz xeyrinə istiqamətlənməlidir.

Matsura Seyzan yazır ki, «Böyük həsrətlə buddizm barədə düşünmək istəyəndə bu sözlərin deyildiyi Sutra məni valeh etdi. (Sutra sanskrit dilində “sap” deməkdir, qədim hind fəlsəfi, dini, elmi və hüquqi (həmçinin tibbi) traktatlardır – müəllif).

«Səmadakı yeni ayın çevrəsi suda əks olunurdu. Ona görə də məktəb məhz «entey» («aydın çevrə») adlanmamışdı?»

Qılınc gəzdirmək əvvəllər Çində meydana gəlmişdi. İmperator Minin dövründə ər və arvad öz əməllərinə görə şəhid olmuşdular. Bu vaxt guya qılınclardan biri əjdahaya çevrilmişdi (Çinlilərdəki əjdaha Avropada mövcud olan onun barəsindəki mənfi, qorxunc təsəvvürlərdən tam fərqlidir, əksinə, bolluq gətirəndir, adamlara heç vaxt ziyan vurmur – müəllif).

Dünyada təbii cıdır vardır, təəssüf ki, adamlar onu bilmirlər. Əgər bilsəydilər, onda münəccim adlanardılar. Bu həm də göylə harmoniyada olan enerji adlanır. Müəllimlə kontakta girmək kişilik fazasına daxil olmaq mənasını verir. Texnika sadəcə olaraq elə bil ki, okeana düşmüşdür. Bir gün biri gəlib döyüşçü məktəblərinin möhkəmliyini və zəifliyini müzakirə etməyə başladı. Söhbətlərə maraqla qulaq asandan sonra sənətin bütöv ustalığına yiyələnməyə qadir olmayacağı qənaətinə gəldi. «Qılınc gəzdirməkdəki cahillik» kitabının müəllifi həmin əsərində öz uşaqlıq cəhalətinə xas olanları təsvir edirdi.

Böyük mütəfəkkir Lao-Tszı (bəzi Çin taoistləri düşünürdülər ki, məhz Lao-Tszıda Budda reinkarnasiya edəcəkdir – müəllif) deyirdi: «Bu prinsipin ləyaqəti ondadır ki, həmin vaxt göy üzü açıq və təmiz olur, Yer statiklik qazanır və şüurlar ilahi xüsusiyyətli olur. Ona görə dünyada hər şey daimidir, kompaktır. Əgər onlar təmiz olmasaydı, ayrı-ayrı hissələrə parçalanardı. Əgər Yer üzü stabil deyilsə, dağılacqdır. Əgər ruhlar heç bir könülə malik deyillərsə, onlar fəaliyyətsiz olacaqdır. Əgər vadilər münbit olmasaydı, onlar taqətdən düşənə çevrilərdilər, bütün yaradılanlar həyat ruhu ilə dolu deyildilərsə, onlar məhv olacaqdır. Əgər çarlar və torpaq sahibləri nizama riayət etmələrsə, onlar büdrəyəcəklər. Harda ki, münaqişə var, orada qələbə və məğlubiyyət olacaqdır. Həmçinin deyilir ki, Tao birini yaradır, bir ikisinin doğulmasına səbəb olur, iki üçüncünü meydana gətirir və üçdən bütün yaradılanlar dünyaya gəlir. Hər şey birə qayıdır, üç həm də o sayda

güc deməkdir. Onların hamısı Böyük nəhayətsiz Boşluq prinsipinin heç nəyindən qalxır. On min şey Tao ilə başlanır. Tao hər şeyin mənbəyidir. Əlbəttə, bu, təbiətin özünün prinsipidir».

(Tao və ya Dao çin sözü olmaqla, “yol”, “cığır” mənasını verir. Tao adətən təbiət elementləri terminlərində ifadə olunur, sintoizmə yaxındır, suya bənzəyir. Su həm təmizləyir, həm də məhvedicidir. Müasir ifadədən istifadə etsək, su olduqca sadə kimyəvi tərkibə malikdir, lakin bu sadəlikdə həm də böyük mürəkkəbliyə gizləyir – müəllif)

Siyasət qəddarlıqdan uzaq olmalıdır

Biri Konfutsidən siyasət barədə soruşanda ona dedi ki, «Əgər biz pis adamların öldürülməsini arqument kimi götürsək, bu xeyirxahlığa gətirib çıxaracaqdır? Bu barədə sizin mövqeyiniz necədir?» Konfutsi bir qədər tərəddüd etdi və dedi: «Siyasəti anlamaq naminə adamları öldürməyə nə kimi bir ehtiyac vardır? Mən xeyirxahlıq arzu edirəmsə, adamlar artıq yaxşı olmalıdırlar. Fövqəl insanın ləyaqəti sadəcə küləkdir. Adi adamın ləyaqəti isə otur. Üstündə külək əsəndə ot əyiləcəkdir». Bu heç də o demək deyildir ki, səfeh adam desin ki, qılınc gəzdirməklə qalib gəlmək üçün hökmən öldürmək lazımdır. Lakin həm də deyilə bilər ki, mən qələbə üçün mübarizə aparmıram, tək qoy düşmən məğlub olsun. Böyük nəciplik öldürməyə heç bir ehtiyac duymur. Adamlar özlərinin elə bir hərəkəti olmadan da hökmən məhv olacaqlar».

Ağlın işi və qorxuya üstün gəlmə yolları

İşıqlanmanın iki cığırı vardır: biri sənətdir, digəri isə dindir. Hər iki cığır bir-birilə sıx əlaqədardır.

Döyüş sənətində də müvafiq olaraq iki məşq metodu vardır, biri məşq etmənin rəşional cəhətinə diqqət yetirməkdir, digəri isə texniki cəhətlərinə

vişələnməkdir. Döyüş sənətləri adamların ağılını, bədəninin və bacarığının rətsional vəhdətinə yaxınlaşmaqdır. Döyüş sənətində adamın ağılı dünyanın təbiətinin tam daxilinə nüfuz etməyə nail olduqda özünü aşkar edir və onun bədəninə ağılıq edir. Həm də bu, fiziki texnikalarda əks olunur.

Əzab çəkməkdən uzaqlaşmağı bacarmadıqda, biz davam edən qaydada əzabı məhv etməyə çalışırıq. Ancaq həyatımızı daha ləyaqətli etmək sahəsində arzunun reallaşmasında da çətinlik mövcud olur. Tantal əzablarından (Qədim yunan mifologiyasında allahlar Tantalı icra etdiyi bir sıra cinayətlərinə görə cəzalandırmışdı. O, suyun içində olduğu halda, suyu içib yanğısını söndürə bilmirdi. Üzünə dəyən meyvələri qoparmaq istəyəndə budaq ondan uzaqlaşdı. Bundan da «Tantal əzabları» ifadəsi meydana gəlmişdir – müəllif) xilas olmağın açarları təbiətdə tapıla bilər. Onu əldə etməklə, çətinliklərə üstün gəlmək üçün biz öz həyatımızda döyüş sənəti ilə də rastlaşırıq. Bu açarlar reallığın mahiyyətini başa düşməyə kömək edir.

Möhkəmlik və ritm budonun (döyüş sənətlərinin – müəllif) mahiyyətini təşkil edir. Möhkəmliyi və ritmi başa düşən adam başqalarına da nəzarət edir. Möhkəmlik özünə inamın nəticəsidir. Bu dünyadakı hər şey ritmə malikdir. Ritm rəqibin hərəkətini ayırd etmək üçün adamın gözünü açır. Əgər biri əks ritm ilə hücum edirsə, bu, asan bir qələbəyə aparacaqdır. Ritmə malik olmaq təcrübənin keyfiyyətindən və kəmiyyətindən asılıdır. Qalib gəlmək üçün biri ritmik olmayan zərbələr vuracaqdır. Hər bir adam gücü başa düşmək və ona sahib olmaq üçün vaxtı uğurlu qaydada seçməkdən ötrə məşq etməyə möhtacdır.

Öyrənməyin, qorxmamağın vacibliyi

Ağılı və texnika bir-birilə əlaqədardır. Adamın bədəni fəal olanda, ağılı da sakitlikdə olur. Fiziki və ruhi tarazlıq döyüş üçün vacib məsələdir. Döyüş meydanında heç kəs düşünməyəcəkdir ki, onun rəqibi müqəddəsdir, ya yox. Müvəqqəti qələbə mənasız şeydir. Həyat dövrü üçün qələbə həqiqi qələbədir.

Kim öyrənməyə diqqət verirsə, ehtiraslı və ciddi döyüşçü olacaqdır ki, rəqibin bunu bilməsinə imkan vermədən öz texnikasından istifadə edə bilsin.

Həyata və özünə üstün gəlmək ölümdən qorxmamaqdır və ondan müxtəlif yollarla qaçmaqdır. Bədəni və ağılı mühafizə etmək məşqi iki fərqli şeylərdir.

Ətrafdakı hay-küydən heç də halını pozma, tərifi edən çıxışla və davranışla da özünü aldatma. Öz üzərindəki yüyəni möhkəm saxla, başqalarına isə mərhəmətli ol.

Döyüş sənətləri strategiyayı öz arxasınca aparır. Vuruşda sən aldatma variantını yaddan çıxarmamalısən. Pantera ovlayacağıının ətrafına dolanmaq üçün uzun yol keçir.

Böyüməyini əldə etmək üçün sən rəqibə malik olmalısən, çünki rəqib nə vaxtsa sənənin düşmənin ola bilər. Düşmənin üstünlüyünü və ya səndən zəif olmasını anlamalısən. Təşəbbüsü ələ götür və düşmənin hərəkətlərini müşahidə et. Qoy düşmən öz strategiyasını göstərsin ki, ona açar tapa biləsən. Həm də düşmənin üslubunda onun möhkəm və zəif cəhətlərini tap. Qələbə də, məğlubiyyət də təşəbbüsü ələ almağından və necə vuruşacağından asılıdır.

Biri düşməne qarşı həmişə sakit, ehtiyatlı və intizamlı hərəkət edirdi. Sən ilk hərəkətini et və rəqibin zərbə vurmasını gözlə. O vaxta qədər gözlə ki, rəqib, nəhayət, sənə öz korluğunu göstərsin. Gözlə, qoy rəqib sənənin ətrafına dolansın. Tələsmə, qoy rəqib hücum etsin ki, sən yaxşı müdafiə olunmağı bacarasan.

Qorxuya üstün gəlməlisən, bunun üçün ağılı və iradənin möhkəmliyinin artdığını müşahidə etməlisən. Ağıllı fəaliyyətini və kainatın həqiqətini hiss etməkdə şüurlu olsan, qorxun yoxa çıxacaqdır. Ağılı aydın saxla, sakit dayan. Çox adama qulaq as. Öz real hissiyyatından asılı ol. Nə etmişsənsə, ona görə peşmançılıq hiss et.

Adam dünyəvi arzu ilə vəsvəsə arasında daim var-gəl edir. Sən təşviş keçirməməlisən. Yaşadığın dövrdə nə qədər bacarırsansa, yaxşılıq et, sən öləndə sadəcə olaraq ölməyin özünə də ehtiyac duyacaqsan.

Məşq etməyi pisləmək pula sahib olmaq arzusundan irəli gəlir, həm də hakimiyyətə sahib olmaq iştahası özünü büruzə verir, bu həm də şöhrət ovuna çıxmaqdır, sevincə, qoxuya malik olmaq istəyidir.

Vuruş üçün göz mühüm faktordur. Daim ehtiraslı şəkildə təcrübə qazanmaqla məşğul ol. Sən özünü cəmləşdirməyəndə və ehtiyatlı olmayanda bilavasitə özünə xətdər toxunmasını dəvət edəcəksən.

Bütöv təbii hazırlıq üçün öz ağılı düşüncələrdən azad saxla, bu vaxt daxilən özünü coşduracaqsan. Sənənin bədənin hücum vəziyyətində olmalıdır.

Vuruş vaxtı sənin bədənin öz aşağı səviyyəsindəki mövqeyini itirməyə meyl edir. Bu, səni əsəbi vəziyyətə salacaqdır. Özünü aşağı hazırlıq mövqeyində saxla – bu hücumu və müdafiəni asanlaşdıracaqdır.

Sənin bədənin irəli əyiləndə hava sənə pis təsir edə bilər. Oksigenin azaldığını hiss edə bilərsən.

Liderin sözləri və əməlləri mütəşəkkillik dərəcəsini və adamların özünü dəyişdirir, onları birləşdirir və ayıra bilər. Onun liderliyi altında yuxarı qalxmaq və aşağı düşmək olar. Ləyaqətli adam öz bacarığını hissiyyatı ilə əlaqələndirməyə və şeylərin həqiqi təbiətini müşahidə etməyə qadir olur. Belə adam başqaları üçün məqbul olan cığırı tapmağı bacarır. Düzgün cığıra adamların dəqiq hərəkətləri ilə daş döşənmişdir. Əgər sən təbiətin öz xətti ilə getməsinə imkan versən, ev yəqin ki, dağılacaqdır.

Ləyaqətli adam xalqın birliyini qorumaq üçün etirafa da ehtiyac olduğunu bilir. Kompliment sifəti saxlamaq və dostluğu dəstəkləmək üçün səmərəli olur. Lakin komplementdən də səmərəli qaydada istifadə olunmalıdır.

Buddizm dini. Onun samuray sinfinə təsiri

Acıq, qorxu, paxıllıq, yoxsulluq, pis danışmaq, mənasızlıq və qarışıq ifadə tərzini təkcə əzab çəkməyə səbəb olmur, həm də adamın səhhətinə ziyan vurur.

Sən ağıl gözünü aç, öz fikirlərini bir nöqtəyə cəmləşdir və meditasiyaya (bu sükutla fikrə dalmaqdır və həm də onun vasitəsi ilə xüsusi mistik bilik əldə edilir – müəllif) başla. Sənə gözlərin örtüləndə, burada digər gözün mövcudluğu özünü göstərir və o üçüncü göz sayılır.

Buna bənzər müddəlar buddizm təlimindən irəli gəlir. Buddizm isə dünyanın ən böyük dinlərindən biridir və 2500 il bundan əvvəl Hindistanda meydana gəlmişdir. Digər böyük dünya dini olan xristianlıqdan onun yaşı az qala min il böyükdür. Buddist inamına görə insan həyatı əzablardan ibarətdir, meditasiya, ruhi və fiziki zəhmət, həm də yaxşı davranış onlardan azad olmaq, işıqlanma və nirvanaya çatmaq üçün olan yollardır. Buddizm din və ya fəlsəfi ənənə kimi b.e.ə. VI-V əsrlərdəki Qautama Buddanın orijinal təlimləri seriyalarına əsaslanır. Dünya əhalisinin 7 faizi bu dinə sitayiş edir. Buddizm müxtəlif ənənələrdən, inanclardan və könül təcrübələrindən ibarətdir.

Buddizm dünya dini olsa da, özündən sonra gələn xristinlıqdan və islamdan fərqlənir. Bu fərq onun qarşıya qoyduğu iri problemlərin həllində allahın iştirakı olmadan ötürməsidir. Digər bəzi dinlər kimi buddizm öyrədir ki, dünyanın fəvqə qaydası ilahi iradə və istəyin yaratdığı ilə deyil, təbiət qanunları ilə idarə edilir. Bu din allahların mövcudluğuna da imkan verirdi, lakin ona bioloji sistemdə adi görünən bir taxça ayırırdı.

Buddizmdə mərkəzi rolu allah deyil, Siddhartha Qautama adlı adam oynayır. Qautama Nepalda, Himalay dağlarının ətəklərində yerləşən çarlığın hökmdarı idi. İnsanı cana doyduran əzablar gənc hökmdara dərinlən təsir göstərdi. O, hər yerdə adamların təbii fəlakətlərə, müharibələrə, xəstəliklərə görə deyil, onları taqətdən salan həyəcana, ümidin puç olmasına, keçirdiyi narazılıqlara görə əzab çəkdiyini qənaətinə gəldi. Bütün bunlar insanın zəruri bəxti kimi görünürdü. Adamlar var-dövlətə və hakimiyyətə can atırdılar, biliyə və əmlaka yiyələnirdilər, oğul və qız doğurdular, ev və saraylar tikirdilər. Yoxsulluqda yaşayanlar var-dövlət arzu edirdilər. Bu həvəs heç də hədd tanımırdı, böyük məbləğ pul qazandıqdan sonra onu daha da artırmağa çalışırdı. Lakin varlılar və nüfuz sahibləri də həyata sevinə bilmirdilər. Onları saysız –hesabsız qayğılar və həyəcanlar boğaza yığırdı. Və bunlar xəstəlik, qocalıq və ölüm son qoyana qədər davam edirdi. İnsanın qazandığı hər şey üstü kimi yoxa çıxırdı. Həyat mənasız çiçovul qaçışına bənzəyirdi. Bu vaxt insan düşünməyə məcbur olurdu ki, nə etmək lazımdır və necə xilas olmaq olar.

Qautama 29 yaşında gecə vaxtı, gizli şəkildə sarayı tərk etdi, ailəsindən və sərvətindən ayrıldı və insan əzablarının qapalı dairəsindən çıxmaq yolunu axtarmaq üçün sərgərdanlıqə yollandı. O, çox saydakı aşramlarda oldu, quruların yanında tam ehtiram göstərməklə oturdu, müxtəlif metodikaları sınaqdan keçirdi, lakin onlardan heç biri onu axıradək azad edə bilmədi. Onda daim məmnun olmamaq hissi qalırdı. Qautama isə təslim olmaq istəmirdi. O, müstəqil olaraq əzabın təbiətinə nüfuz etməyi və tam azadlıq üçün olan yolu tapmağı qərara aldı. İnsanın əziyyətlərdən sağalmasının mahiyyəti, səbəbləri və imkanları barədə altı il ərzində meditasiya etdi. Axırda o, belə bir nəticəyə gəldi ki, əzab nə pis tale ilə, nə sosial ədalətsizliklə, nə də allahların istəyi ilə yaranmamışdır. Əzabın mənbəyi, davranışın adamın başına qoyulmuş müəyyən modelləridir.

Qautama anladı ki, insanın şüuru hər bir təcrübəyə yeni arzu ilə cavab verir, arzu isə qeyri-məmnunluq yaradır. Əgər hiss sənə xoşdursa, şüur daha artıqını istəyir, tələb edir ki, məmnunluq kəsilməsin, daha da güclənsin. Əgər aldığı hiss xoşa gələn deyilsə, şüur, sahibinin əhvalını korlayanlardan üzülüşməyə can atır.

Nəticədə şüur heç vaxt məmnun olmur, əksinə, daim narahatlıqda olur. Bu tamamilə aydındır, çünki biz xoşa gəlməyən nəyisə yaşadığımızda, məsələn, ağrını götürək, ağrı nə qədər ki, sakitləşməyib, biz həyəcan keçiririk və hər vəchlə çalışırıq ki, ondan canımızı qurtaraq. Ancaq məmnunluğun özü də bizə sakitlik gətirmir, biz ya qorxuruq ki, həmin sakitlik bir az sonra başa çatacaqdır, yaxud da əvvəlkindən daha böyük bir məmnuniyyəti arzu edirik. Adamlar illərlə məhəbbət soracağında olur və demək olar ki, onu tapanda heç kəs sevinmir, biri qorxmağa başlayır ki, məhəbbət obyektini onu tərk edəcəkdir, digərləri isə, əksinə, heyifsilənir ki, aldanmışdır, daha yaxşısını tapa bilərdi. Elələri də var ki, hər iki səbəbə görə narahatlıq keçirir.

Böyük allahlar yağış göndərə bilər, sosial institutlar ədalət məkəməsinin qurulmasını və səhiyyənin təşkilini təmin edə bilər. Lakin şüurda yer tapmış stereotiplər dəyişmir. Ona görə də hətta ən böyük çarlar da qorxu içərisində yaşayırlar, elə hey düşünürlər ki, əzablardan və hüznərdən necə yaxa qurtarmaq olar, həm də istəyirlər ki, bu yarışda daha böyük xoşbəxtliyə yiyələnsinlər.

Qautama qüsurlu çevrəni qırıb dağıtmaq üsulunu tapdı. Əgər cisimlərin olduğu kimi qəbul edilməsi öyrənilsə, əzab yoxa çıxacaqdır, Əgər siz kədər hiss etsəniz, lakin ondan tez xilas olmağı arzu etməyəcəksinizsə, kədər qalacaqdır, lakin siz ondan əzab çəkməyəcəksiniz. Əksinə, siz onda xəzinəyə sahib olacaqsınız. Əgər siz sevinc hiss etsəniz, bu sevinci gücləndirməyə və onun ömrünü uzatmağa tələsmənsəniz, ruhi sakitliyinizi itirmədən sevinəcəksiniz.

Lakin pisin və yaxşının mövcudluğuna, arzunun işgəncəsi olmadan şüuru necə inandırmaq olar? Ağrını ağrı kimi, sevinci sevinc kimi, kədəri kədər kimi qəbul etməmi? Qautama meditasiya texnikasını işləyib hazırladı - şüuru, reallığı olduğu kimi qəbul etmək üçün, qüssə hissi keçirmədən məşq etdirmək lazımdır. Bu təcrübələr insana kömək edir ki, “mən indi nəyi hiss etmək istəyərdim?” sualı üzərində deyil, “mən indi nə hiss edirəm?” sualı üzərində fikrini cəmləşdirsin. Belə vəziyyətə nail olmaq heç də asan deyildir, lakin həm də mümkün olmayan da deyildir.

Aktual təcrübədə adamlara ağır təəssürata və fantaziyaya qapılmadan fikirlərini cəmləşdirməyə kömək etmək üçün Qautama meditasiya texnikasının binövrəsinə əxlaqi göstərişlər dəstini qoydu. O, öz ardıcılılarına qətlərdən, pozğunluqdan və oğurluq etməkdən yayınmaq barədəki göstərişini verdi, çünki belə xətalər adamı təmiz olmayan ehtiraslara həvəsləndirir. Ehtiras alovu tam söndükdə, hökmən bütünlüklə məmnunluq və səadət vəziyyəti, nirvana (hərfi

mənada bu söz “odun sönməsi” deməkdir) meydana gələcəkdir. Nirvananı əldə edənlər əzabdan bütünlüklə azad olur. Onda hələ narahatlıq və ağrı baş verə bilər, lakin bu təcrübə onu heç də bədbəxt etməyəcəkdir. Kim heç nə arzu etmərsə, o, əzablara da düşər olmur.

Buddizm ənənəsinə görə, Qautama özü nirvana əldə etdi və bütünlüklə əzabdan azad oldu. Həmin vaxtdan etibarən “Budda” kimi şöhrət tapdı, bu “ışıqlanmış” deməkdir. Ömrünün qalan hissəsini o, öz kəşflərini şagirdlərinə izah etməklə məşğul oldu və çalışdı ki, bütün adamları əzablardan azad etsin. Öz təliminin mahiyyətini bir qanunda təsvir etdi: əzab ehtiraslardan meydana gəlir. Əzabdan tam azad olunmaq üçün arzu etməyi dayandırmalısan, arzulardan azad olmaq isə yalnız öz şüurununu, reallığı olduğu kimi qəbul etməyə öyrətməkdir. Buddistlər Dharma qanununu kainatın universal prinsipi hesab edirlər. “Əzab ehtirasdan doğur” əhkamı daim və hər yerdə düzgün olaraq qalır. Buddistlər öz qanunlarının pərəstişkarlarıdır, onlar üçün bütün qaydaların və əməllərin mərkəzidir. Allahlar isə onların gözündə xüsusi əhəmiyyətə malik deyildir. Monoteizmdən fərqli olaraq Buddizmin birinci prinsipi “Əzab mövcuddur. Ondan necə yaxa qurtarmaq olar?” kimi səslənir.

Buddizm hesab edir ki, allahlar təbiət qanununa heç cür təsir göstərmir. Xoşbəxtlik və əzab təbiətin dəyişməz qanunun nəticəsidir və o allahlardan heç də asılı olmadan fəaliyyət göstərir. Əgər insanın ruhu arzulardan azaddırsa, allahlardan heç biri bu insanı bədbəxt edə bilməz və əksinə, insanın könlünə arzu daxil olsa, kainatın bütün allahları, belə adamı əzablardan xilas edə bilməz. Xoşbəxtlik barədəki buddizm baxışı onun haqqındakı müasir biokimyəvi anlayışa da çox yaxındır. Hər ikisinə görə xoş hissiyat yarandığı kimi tez də yoxa çıxır. Nə qədər ki, insan onu arzulayır, lakin ala bilmir, özünü məğmun hesab edir.

Buddizm allahların mövcudluğunu etiraf edir və onların bəzi qabiliyyətlərini də inkar etmir. Lakin bu təlimin insan üçün ali məqsədi, əzabdan onun tam azad olunması hesab edilir. Həm də başqa, aralıq həll yollarını axtarmağı məsləhət görmür.

Buddist icmaları zaman keçdikcə özlərinin buddalarının və badxisatvalarının panteonunu yaratdılar. Çünki onlar allahlara deyil, bu ışıqlanmış varlıqlara sitayiş edirlər.

Buddizm əzablar barədə Dörd Nəcib Həqiqəti açıqlayır. Bunlar, adamın özünün əzabın mənbəyi olması, döyüçünün öz hissələrinin müxtəlif səbəblər üzündən üst-üstə yığılmasından əzab çəkməklə nəticələnməsi də əzaba bağlılıqdır,

bu bağlılığın özündən uzaqlaşdırılması isə əzabın sönməsidir. Həm də digər cəhətdən Səkkiz ölçülü bir yoldur. Nirvana isə ölüm və yenidən doğulma siklinə son qoyur. Karma (sanskrit dilində “hərəkət”, “iş” mənasını verir) sikl dəyişikliyi olmaqla, samsaranı (“sərgərdanlıq” və ya “dünyanı dövrə ilə dolaşmaq deməkdir”), yenidən doğulma nəzəriyyəsini seçir.

Yaponiyada yayılmış Dzen - Buddizm buradakı cəmiyyətə və mədəniyyətə əsaslı təsir göstərmişdir. Ölkə əhalisinin 67 faizi buddizmə sitayiş edir. Çox sayda adamlar isə hər iki növ – buddizm və sintoizm dinlərinin elementlərindən istifadə edir.

Buddanın irəli sürdüyü müstəqil başlanğıcın 12 həlqəsi izah edilərkən deyilir ki, insan varlığı transformasiya prosesində həmin sayda səhnəyə məruz qalır. Buna insanın özü, ana bətnində şüurun meydana gəlməsi və orada bədənin formalaşması, ana bətnini tərk etmək üçün körpənin böyüməsi, anadan olandan sonra isti və soyuğu fərqləndirə bilməməsi, fəvqəladə obyektlərlə kontakta girməsi, obyektlərə bağlılıq və nəyəsə malik olmaq arzularının yüksəlməsi, həyatın insanın mövcudluğunu mümkün etməsi, hər bir həyatın qocalığı və ölümü əhatə etməsi və digər səhnələr daxildir.

Budda Dörd Nəcib Həqiqətin mövcudluğunu qeyd etməklə yanaşı, Səkkiz Ölçülü yolu təşkil edən aşağıdakı orta cıgırları həyata keçirməyi məsləhət görür:

1. Perspektiv hüququ
2. Fikrə dalmaq hüququ
3. Hərəkət hüququ
4. Yaşamaq hüququ
5. Cəhd etmə hüququ
6. Vicdanla cəhd etmə hüququ
7. Seyr etmək hüququ
8. Başa düşmək hüququ

Nəcib Səkkiz Ölçülü yol samsaradan, yenidən doğulmanın ağırlı siklindən bilavasitə nirvana formasında azad olmaq vasitəsidir.

Digər versiyaya görə, səkkiz ölçülü yol faktoru həmçinin “düzgün baxışı, düzgün niyyəti, düzgün nitqi, düzgün hərəkəti, düzgün yaşayışı, düzgün cəhdi, düzgün ağılı və diqqəti düzgün cəmləşdirməyi” əhatə edir.

Mühüm göstəriş hesab edilən Ürək Sutrasi buddist rahib Sariputra (Sariputta) ilə söhbəti ifadə edir. O, Buddanın ən aparıcı şagirdlərindən biri idi və yoldaşlarından daha müdrik hesab olunurdu.

Budda b.e.ə. 563-cü ildə Kapilavastuda əyalətin irsi hökmdarı kimi doğulmuşdu. Həmin ərazi indiki Nepalın cənubunda yerləşir. Onun ailəsi Şakya klanına məxsus idi.

Qautana Budda (onun ilk soyadı Siddhartha idi) tarixi şəxsiyyət idi, ingilislərin iftixar mənbəyi olan kral Arturun isə ondan min ildən sonra fəaliyyət göstərməsi güman edilsə də, onun tarixən mövcud olması təsdiq olunmamışdır, yalnız sadəcə rəvayət qəhrəmanı hesab olunur. Budda isə real şəxsiyyət olmaqla, yaratdığı təlimə görə müəllim, filosof və ruhi lider kimi qiymətləndirilir. Həm də dünya dini olan Buddizmin banisidir. Ölüm vaxtı barədə müxtəlif tarixlər göstərilir, lakin o, öz Vəsiyyətində yaşının 80-i ötdüyünü bildirir.

Bir gün gənc Budda öz sarayından çıxanda matəm dəstəsi ilə qarşılaşdı. Bu ona, həyatın və ölümün nəticələri barədə dərin təsir göstərdi və o, ruhi səyahətə yollandı. Altı il ərzində asket (zahid) həyatını yaşamaq məşqi ilə o, bu qənaətə gəldi ki, harmoniyalara, ağılın dinc vəziyyətinə orta cığır vasitəsilə nail oluna bilər. Bu vaxt onun 35 yaşı var idi. Ona aydın oldu ki, ağılın belə saflaşması adətən onun sakitləşməsinə aparıb çıxarır.

Budda öyrədirdi ki, kiminsə bu dünyadakı sosial mövqeyi, reputasiyası və iqtisadi statusu işıqlanma kontekstində bütünlüklə mənasız bir şeydir.

Ürək Sutrasi'nin mənşəyinə gəldikdə, bir versiyaya görə, 84 il yaşamış Buddanın ölümündən (bunun b.e.ə. 479-cu ildə baş verdiyi bildirilir) 90 gün sonra onun üç fəal şagirdi, digər 475 tələbə sirdaşlarını da çağıraraq, bir yerdə mağara qazdılar ki, Buddanın öyrətdiklərini qoruyub saxlamaqla, gələcək nəsillərə çatdırsınlar. Bu qrupun cəhdi ilə Böyük Müdriklik Sutrasi yarandı, onun mahiyyəti isə Ürək Sutrasi'ndə idi.

Ürək Sutrasi dünyanı elə təsvir edir ki, hətta akademik bilik vasitəsilə də başa düşülə bilməz. Bu o dünyadır ki, onu yalnız empirik bilik vasitəsilə başa düşmək olar.

Buddizm qaralama şəklində Hinayana və Mahayana məktəblərinə bölünür. Hinayana ən qədim Buddizm hesab olunmaqla, Buddanın özünün orijinal qaydada öyrətdiklərini vurğulayır. Hinayana ənənəsinə görə bir ovuc meymun da işıqlanmaya nail ola bilər. Mahayana Buddizmi isə Hinayana Buddizminə qarşı

inqilabi hərəkat kimi mövcud olmuşdur. Adətən, adamlar Buddizm təliminin daşıyıcıları kimi buddist rahiblərə böyük ehtiramla yanaşırlar. Həm də onların nailiyyətlərindən özləri üçün nəyisə çıxarmaq istəyirlər.

Rahiblərə münasibətə gəldikdə, Budda özü də onlara yüksək qiymət verirdi. Budda öləndə öz sevimli şagirdi Anandaya dediyi sözlər onun Vəsiyyəti hesab olunur. Ananda isə Dhammanın xəzinədarı sayılırdı. Dhamma termini Budda doktrinası olmaqla, Buddanın öyrətdikləri mənasını verir, həqiqətləri açır, adamı işıqlanmağa nail olmağa aparır. Dhammaya gündəlik həyatda əməl etmək, əzab çəkmənin öhdəsindən gəlməyə kömək edə bilər. Budda şagirdinə demişdi:

“Ananda, burada, Yer üzündə ada və sığınacağı heç bir yerdə deyil, özünüzdə axtarın və başqa bir yerdə deyil, məhz təlimdə bu adanı və sığınacağı tapacaqsınız... Rahib, bədəni ona hələ xidmət edəndə bu dünyada öz ömründən keçənlər, dərd və arzular barədə ciddi surətdə düşünür. Bu qeyd olunan səyinə görə rahiblər ən yüksəkdə olanlar kimi sayılacaqlar». Budda təkrar edirdi ki, Ananda, sən öz daxilində olan adalarda yaşayacaqsan. Başqa bir sığınacaq tapmağa çalışma və hətta Dhamma kimi adada da heç bir sığınacaq axtarma. O rahiblər ki, mənim dövrümdə və sonralar Dhammada və başqa yerdə ada axtaracaqlar, həmin inadkar adamlar həqiqətən mənim rahiblərimdir və onlar(yenidən doğulmanın) qaranlığını dəf edə biləcəklər (başqa sözlə, nirvanaya çatacaqlar – müəllif).”

Bədəni öldükdən sonra Budda öz öyrətdiyinə – parinirvanaya nail oldu, bu axırıncı nirvana olmaqla, yenidən doğulmanın və əzab çəkmənin sonu demək idi.

Buddizm məşqinə meditasiya və öz ifadəmizlə desək, oruc tutmaq daxildir. Meditasiya və müəyyən müddətə ac qalmaq əlavə qüvvə, müdriklik və beyinin potensial qabiliyyətini əmələ gətirir.

Dzen – buddizmə sitayiş edənlər (Yaponiyada isə buddizmin məhz bu növü yayılmışdır - müəllif) güman edirlər ki, hər bir adamda Budda gizlənir və mömin həyat, həmçinin özünü seyrə dalma istənilən şəxsdə ruhun azadlığını oyada bilər.

Budda orta yolla getməyi moizə edirdi. İşıqlanma elə bir prosesdir ki, ağıl istənilən nəyəsə bağlılıqdan azad olur. İşıqlanma, buna nail olmuş adamın həm də istənilən şəraitdə dəqiq zəfər qazanacağı barədə olan bir nikbin mənanı verir.

Əgər sən dağ özünə yaxınlaşdırmağı arzulayırsansa, öz arzundan vaz keç və sadəcə olaraq dağa tərəf yollan. Bu məntiqi başa düşmək üçün Ürək Sutrasının dağa tərəf necə getməyi təsvir etdiyini anlamağa borclusan.

«Budda» sanskrit dilində «işıqlanma», hərfi mənada isə «oyadılmış» mənasını verir. Budda və ya Şakya oğul (Şakyamuni), əslində, Qautama Siddhartha idi.

Buddizmin dövləti uğurla idarə etməyə olan böyük təsirini Hindistandakı qədim Mauriya imperiyasının b.e.ə. III əsrdə dörd onillikdən artıq bir müddətdə (b.e.ə. 273-232-ci illər) hökmdarı olmuş Aşokanın hökmranlığının təmsalında aydın görmək olar. Onun idarəçiliyi dövründə Mauriya dövləti çox inkişaf etmişdi. O, bütün Hindistan subkontinentini özünə tabe etmişdi, mərkəzi idarə etmə yaratmış və Hindistanın mədəni birliyinə nail olmuşdu. Onun açdığı və dünyada ilk ali məktəb sayılan universitetdə başqa ölkələrdən olan tələbələr də təhsil alırdılar. AXI Avropada XII-XIII əsrlərdə meydana gələn ilk universitetlər də Şərqi, ərəb xilafətinin ali məktəblərinin təcrübəsinə əsaslanırdı.

Aşoka buddizmi birdən qəbul etməmişdi. Apardığı müharibələr, qan çaylarını axıtması onu dəhşətə gətirirdi. Xüsusən Kalinqa ölkəsini, daha çox qan axıtmaqla işğal etmişdi. Buddizm təliminin əsaslarını araşdırdıqdan sonra, bu dinin təsiri ilə müharibə aparmaq siyasətindən bütünlüklə əl çəkmiş, humanist prinsiplərə əsaslanan bir dövlət qurmuşdu. İctimai rifaha, zor işlətməməyə və sülhə can atması ilə fərqlənmişdi. Bunlar onun çox saydakı ediktlərində öz əksini tapmışdı. O, öz təbəələrinə dogma uşaqları kimi baxırdı. Bir ediktində yazırdı: “Mənim yeganə niyyətim odur ki, adamlar məndən qorxu hiss etmədən yaşasınlar, mənə etibar etsinlər, mən isə onlara dərd yox, xoşbəxtlik verə bilim. Onlar bilməlidir ki, kim bağlıslana bilərsə, çar onu bağlısayacaqdır.”

Hakimiyyəti hesabına Aşoka buddizmi dövlət dininə çevirməsə də, özü ona sitayiş edirdi. Hindistanda bu dinin sferası xeyli genişləndi. Öz ölkəsində və qonşu ölkələrdə missioner fəaliyyətinə yol açıldı. O, həm də başqa dinlərə tolerantlıqla yanaşırdı.

Aşoka buddizmin təsiri ilə silahlı işğalı bütünlüklə məhkum edib, dharma vasitəsilə (başqa sözlə, düzgün həyat prinsipi ilə) işğal etməyə keçdi. Buddizmin “Zor işlətməmək- ən böyük xeyirxahlıqdır” kəlamını o, hər yerdə nəqş etdirmişdi.

Əgər buddist dini müharibələr aparmağı və işğal etməyi ilə öyünən bir çarı – Mauriya imperiyasının hökmdarı Aşokanı əvvəlki pis əməllərindən uzaqlaşdırmışdırsa, digər dünya dinləri də belə hərəkət etsəydilər, planetdə tarix boyu gedən müharibələrin sayı xeyli azalardı. Təəssüf ki, dinlər də insanların ümdə mənafeələrini deyil, çox hallarda özlərinin daha böyük sferanı əhatə etmək kimi ambitsiyalarını ön plana çəkirlər. Onlar bəzən humanizm prinsiplərinə məhəl

qoymayıb, hətta dövlətlər arasındakı müharibələrə rəvac verməklə də kifayətlənməyib, dini müharibələr aparmaqdan da çəkinmirdilər..

Xristianlar Sahibin qəbrini azad etmək adı altında XI əsrdən başlayaraq Səlib yürüşlərinə başladılar, Avropadan Asiyaya, Yaxın Şərqi hücum etdilər. İki əsr ərzində səkkiz belə qanlı yürüş baş verdi. XIII əsrin əvvəlində (1204-cü ildə) Bizans imperatorunun kömək barədə xahişinə qəribə cavab kimi, ahıl Venetsiya doju Dandolo Konstantinopolu işğal etdi, imperator Trapezunda qaçdı və yarım əsr ərzində dövlətini oradan idarə etdi. Venetsiyalılar isə Konstantinopolda Latın respublikası yaratdılar. Katoliklət ortodoks xristianlarla mübahisələrini belə biabırçı qaydada yoluna qoydular. Üç əsr sonra isə katoliklərin protestantlarla mübarizəsi vətəndaş müharibəsinə gətirib çıxardı. 1572-ci ilin 24 avqustunda, Varfolomey gecəsində Fransa katoliki yerli protestantlar olan huqenotların qırğınına törətdilər.

XVII əsrdə, 1618-1648-ci illərdəki Otuz illik müharibədə katolik və protestant dövlətləri adasında geniş müharibə getdi, kardinal Rişelyenin təhriki ilə katolik Fransa əsas dövlət maraqlarını nəzərə alaraq protestantlara qarşı deyil, onların tərəfində vuruşurdu. Xristian dini öz daxilindəki ziddiyyətləri də müharibə səviyyəsinə qaldırılmışdı. Vestfaliya sülhünün faydası o oldu ki, təkcə müharibəyə son qoyulmadı, həm də Avropada tarazlıq sistemi formalaşdı..

İslam dini də belə bəlalardan xali deyildi. Yarandığından heç yarım əsr keçməmiş xəlifə tituluna yiyələnmək üstündə sünnülərlə şiələr arasında döyüş getdi. Bu vaxta qədər qonşu dövlətlərin əraziləri hesabına xilafət xeyli böyümüşdü. İlk dörd mömin xəlifədən ikisi qətlə yetirilmişdi. Osmanlı imperiyası da həm Yaxın Şərqi, həm də Balkanları və Macarıstanı işğal etməklə böyük təhlükə mənbəyinə çevrilmişdi. XX əsrdə isə iki müsəlman dövləti – İraqla İran arasında uzun müddətli və qanlı müharibə getmişdi.

Buddist dini də belə xəstəliyə mübtəla oldu, buddist Yaponiyası ilə buddist Koreya XVI əsrin sonunda və XX əsrin əvvəlində vuruşdular və axırncı müharibənin nəticəsində Koreya Yaponiyanın müstəmləkəsinə çevrildi.

Buddizm Yaponiya əhalisinin həyatına gur şəkildə daxil olandan sonra Samuray hərəkatına da öz güclü təsirini göstərmişdi. Samuraylar çox şeyi buddizm təlimindən götürdülər, onların yaşayış tərzinə və fəaliyyətinə yol göstərən Busido kodeksinin təməl prinsipləri yaponların özlərinə uyğunlaşdırdıqları Buddizm cərəyanı olan Dzendən irəli gəlirdi. Bu din Çindən daxil olsa da, yapon həyatının mərkəzi xüsusiyyətinə çevrildi, lakin köhnə inanc olan sintoizmi də (allahların yolunu) məhv edə bilmədi. Buddizm imperator sarayında populyarlıq qazandıqdan sonra, yaranan entuziazm aşağı rəsmi səviyyələrə keçdi və xalq arasında yayıldı. Yamatonun mərkəzi ərazilərində buddist məbədləri tikildi. Onlar ağacdan inşa edilirdi, Yaponiya adaları isə meşə ilə dolu idi.

Kondo zallarının (məbədlərin) tikildiyi dövrdə Buddizm yapon ruhi həyatında da dominantlıq etməyə başladı. IX əsrdə Fudzivara klanı hökmdara çevrildikdə, imperatorlar tədricən siyasi həyatdan xeyli geri çəkildilər. Dövlətin nominal başçısı ilə hakimiyyətin real mənbəyi arasındakı buradakı bölgü kralın dominant olduğu Avropadakı vəziyyətlə kontrast təşkil edirdi.

Yaponiya öz yolu ilə inkişaf edirdi, burada Çinin təsiri zəifləsə də, öz mövqeyini saxlayırdı, Çin buddizminin gəlməsi ilə isə bu təsir daha da gücləndi. Tikilən məbədlər Nepal arxitekturasının orijinal tipi olan stupalara bənzəməklə, paqoda adlanırdı. 1180-ci ildə lider Yoritomo Minamoto ilk syoqun olmaqla, imperator hakimiyyətini kölgədə qoydu. Syoqunlar Yaponiyayı demək olar ki, yeddi əsr idarə edəcəkdi. Baxmayaraq ki, onlar həmin dövrdə parçalanmış millətə ağalığa edirdilər. Baronlar öz ərazilərini idarə edirdilər, ona görə də rəqib lordlar arasında gedən münaqişə Yaponiyanın daimi xüsusiyyətinə çevrilmişdi. Döyüşçülərin professional sinfi olan samuray həmişə Yaponiya ilə birbaşa assosiyə olunurdu. Əvvəllər polis funksiyasını yerinə yetirən samuray militarist dövlətin yaranması ilə öz ayrıca hüququ olan bir seqmentə çevrildi. Onlar öz vicdan kodeksləri olan Busidoya malik idilər. Bu fikir sistemi Yaponiyada vətəndaş müharibəsi qızıqanda meydana gəlmişdi. Buddizmin təməl ideyası isə Dzen-Buddizminin çıxışındadır.

Samurayın döyüş aləti isə onun adı ilə adlanan qılınc idi. Samuray adətən iki qılınc gəzdirirdi, onların gödək tiyəlisindən Busdo kodeksinin tələbi əsasında seppuku icra edildikdə istifadə edilirdi.

Buddizmin cərəyanlarından biri olan Dzen-buddizm daosizmə yaxınlaşmaqla Çində meydana gəlmişdi. Dzen sonra Yaponiyaya keçmiş, indiyədək orada öz mövcudluğunu saxlayır. Onun görkəmli moizəçisi Bodhidharma (VI əsr) olmuşdur. Dzen şəxsiyyətin varlığının istənilən formasına mütləq biganəliyi xarakterizə edir, bilavasitə hərəkəti, intuitivizmi moizə edirdi. Dzen yapon incəsənətinə, poeziyasına öz təsirini göstərmişdir. XX əsrin ortalarında Qərbdə də populyarlıq qazanmışdı.

XVI əsrdə Dzenin populyarlığının artması həm də yapon həyat yolunun yaxşı məlum olan nümunələrini meydana gətirdi. Buna çiçək buketi düzəltmək, çay mərasimləri və landşaft bağları aid idi. Bir əsr sonra isə Dzen-Buddizm özünü gündəlik yapon həyatında da təsdiq etdi.

Samurayın təbiətinə, mənəvi dünyasına, bu sinfin yaranmasına və tarixinə azacıq da olsa bələd olduqda, onunla daha ətraflı tanış olmaq marağı yaranır. Necə olmuşdur ki, yeniyetmə yapon gənci qılınc gəzdirməyə və məşq etməyə başlayandan samuraya çevrilmişdir? Burada onun kəhrəba ilə bənzərliyi yada düşür. Kəhrəba şam növündən olan həmişəyaşıl ağacın qətranı olmaqla, suya düşdükdən sonra bərkiyib, daşa çevrilir, günəş şüası rəngini alır. Bu qiymətli bəzək daşı qazıntı hesabına əldə edilir. Onun başqa bir xüsusiyyəti sürtünmə elektrik cərəyanını yaratmasıdır, yun və ya ipək parçaya sürüldükdə zəif elektrik cərəyanına yiyələnir və əşyaları özünə cəlb edir. Ona görə də yunanca adlandırıldığı "elektron" sözündən elektron və elektrik terminləri meydana gəlmişdir. İranlıların Pəhləvi dilində isə kəhrəba sözü rənginə və əşyaları özünə dartmaq xüsusiyyəti nəzərə alınmaqla, tərcümədə saman və cəlb etmə kimi iki sözün vəhdətini ifadə edir.

Adi maye qətran başqa mühitə düşdükdən sonra mineral daş möhkəmliyinə keçirsə, yapon gənci də içərisinə düşdüyü yeni qrupda və onun qaydalarına tabe olmaqla samuraya çevrilir və burada onun dünyagörüşü və insanlara münasibəti də dəyişir, onda alicənablıq, ləyaqət, sədaqət ön plana keçir, ağılasığmaz fədakarlığa yiyələnir. Adi sayılan ümumi materialdan əslində yeni varlıq meydana gəlir. Samuray tropik meşələrdəki ağaclar çox hündür olan kimi, mənəvi xüsusiyyətləri nə görə doğulduğu yerin başqa sakinlərindən də fərqlənir, əsaslı qaydada onlardan seçilir. Samuray uzaq dənizdəki meşəli

qayalardan ibarət cazibədar bir adaya bənzəyir. Səyahətə meyl edənlər bu adanı görməyə can atırlar. Samurayla da xeyli zaman məsafəsində tanış olmaq istəyi bu alluziyayı yada salır. Samuraylar haqqında ədəbiyyat çoxdur, axı onlar bütöv bir ölkəni təmsil edirlər. Səthi tanışlıq üçün həmin kitablara müraciət etmək olar.

Samuraylar dünyası ilə yaxından maraqlanmaq istəyənlər üçün isə Kazumi Tabatanın «Mind power» – «Ağılın gücü», Kristofer Hellmanın «The Samurai mind» – «Samuray ağı», Miyamoto Musasinin «The Book of Five Rings»- «Beş Həlqə kitabı» və Yamomoto Tsunetomonun «Hagakure. In the Shadow of leaves» – «Haqakure. Yarpaqların kölgəsində» əsərlərində daha geniş məlumat vardır..

Samuray hərbi təbəqəsinin keçdiyi yol

Samuraylar – kiçik dvoryanların və knyazların (daymyoların) feodal Yaponiyasındakı klan döyüşçüləri idi. Çox hallarda samurayı Avropa rıtsarları ilə müqayisə edirlər, lakin bu bənzətmə xeyli dərəcədə axsayır. Döyüşçü samuray hərbi təbəqə olmaqla, həm də aşağı rütbəli samuray isə vassal, nökrər idi. Çünki samuray sözünün mənası «xidmət etmək» deməkdir.

Heyan dövründə (794–1185-ci illər) qüdrətli Fucivara klanının hakimiyyəti sürəndə imperial sarayını tərk edən və öz taleyini yenidən qurmağa çalışan torpaq sahiblərinin silahlı tərəfdarları kimi samuraylar meydana gəlmişdi. Samurayların mənəvi aləmi və davranış xüsusiyyətləri olduqca geniş idi və onları taclandıran özünü intihar qaydasındakı həyatla vidalaşma səhnəsi isə ağır və şərəfli bir jest idi.

İeyasu Tokuçava syoqun olduqdan sonra samurayların rolu azalmadı, əksinə artdı. Yeni syoqun ölkəni birləşdirməyə girişməklə yanaşı, öz müstəqilliyinin ifadəsi kimi paytaxtı Kiotodan 1603-cü ildə Edoya, indiki Tokioya köçürdü və orada ona dəbdəbəli saray tikdirildi. Başlanğıcda isə Edo balıqçı kəndi olmuşdu və onun adı “estuari” (delta) mənasını verirdi. Bu şəhər ilk dəfə XII əsrdə istehkamlanmışdı. Lakin Tokuçava syoqunatı da iki əsr yarımından artıq ömür sürə bilmədi və onun süqutu samuray sinfinin ləğvi ilə də nəticələndi.

Uzun illər ərzində Asiya materikindən, xüsusən Çindən çox sayda ideyaların idxalı yapon düşüncə tərzinin formalaşmasında da müəyyən rol oynamışdı. Tokuçava hakimiyyətinin qurulmasından sonra neokonfutsiçilik məktəblərdəki təhsil yolu ilə öz təsirini genişləndirdi və Tokuçava bu təlimləri sürətlə inkişaf etdirdi. Qılıncdan istifadənin yüksək aspektləri sirrli olsa da, ruhi sahənin deyil, əsasən, döyüş məşqlərinin nəticəsi idi. Samurayların döyüşçü kimi tanınmasında, qılıncdan istifadə edilməsində, ona daha çox diqqət verilirdi. Tokuçava dövründə

qılıncdan ustalıqla istifadə döyüş sənətinə aid çox saydakı məktəblərdə öyrənilməklə mühüm, hətta birinci yer tuturdu.

Tarix boyu samuray əfsanəvi döyüşçü hesab olunmuşdu, Yaponiyada məşhur klan idi. Onlar daim qorxu bəxş edən zirehdə vuruşurdular və ciddi mənəvi kodeksə riayət edirdilər. Bu kodeks onların bütün həyatını idarə edirdi, əslində, onun özü də bir əfsanəyə bənzəyirdi.

Samuraylar, adətən, busi adlanan sinfə mənsub idilər, döyüş sənətlərini öyrənirdilər. Onların qılıncı katana adlanırdı və öz ağılasıqmaz itiliyi ilə seçilirdi. Samurayın ən qeyri-adi atributu isə qəribə, lakin yaxşı bəzədilmiş, onu qoruyan gözəl zirehi idi. Bu zireh möhkəm olması ilə yanaşı, çevik hərəkət etməyə şərait yaradırdı, ona görə də döyüş sənəsində sərbəst davranmağa imkan verirdi. Samurayın döyüş formasını kabuto adlanan dəbilqə tamamlayırdı. Onların da özünəməxsus bəzəyi olurdu. Şalvarları isə ümumi mənada işlədilər «hakama» adlanırdı.

Bütün busi sosial sinfi samuraylardan ibarət idi, bu döyüşçülərdə iki qılınc olurdu. Ölkə əhalisinin ən azı 10 faizi samuray idi. Busido isə katananı samurayın könlü olduğunu diktə edirdi. Bəzəkli qılınc samurayın statusuna dəlalət edirdi. Onları tək cə formaları, paltarları deyil, hətta bəzi intellekt nümunələri də fərqləndirirdi, bilik səviyyələri yuxarı idi, onlar həm də matematikanı öyrənirdilər. Şeir yazır, kalliqrafiyanı öyrənir, ədəbiyyata və fantastikaya xüsusi maraq göstərirdilər.

Samurayın öz həyatını rəqibinin zərbəsi altında başa vurmasından əlavə, əslində, pozulmaz ritual xarakteri daşıyan özünü intihar növü olan seppuku da mövcud idi. Busidoya görə və ya əsir düşdükdə samuray özünü öldürməli idi. Bu, onun üçün könüllü bir hərəkət hesab olunurdu, həm də bir cəza növü də olsa, ölməyin, dünyadan getməyin çox fəxri qaydası idi.

Seppukunun və ya xarakirinin pozulmaz ritual qaydaları mövcud idi. Həyatdakı bu son vəzifəsini icra edən adam ona verilən kağızda ömründəki ən kədərli ana təsadüf edən və ruhunu ifadə edən şeirini yazırdı. Sonra su ilə gödək qılıncının tiyəsini yuyub təmizləyib, qarnına soxurdu. Seppuku icra edildikdən sonra vurulan baş da qabağa düşməli, ölü samurayın ağışunda qalmalı idi. Əgər kəsilmiş baş təsadüfən tamaşaçılara tərəf dığırlansa, bu, əbədi biabırçılıq sayıla bilərdi.

Busido və ya «Döyüşçünün yolu» samurayın ölənə qədər riayət etdiyi vicdan kodeksi idi. «Busi» sözünün özü də samurayın həmin adı daşdığı «döyüşçü»

demək idi. Samurayın ağası orta əsrlər Yaponiyasının böyük hərbi feodalları idi. Busido döyüşçü yolu olduğu kimi, kendo da «qılınç yolu» demək idi.

Samuraylar başlanğıcda Yaponiyada kəndli ailələrinin üzvləri kimi meydana gəlmişdi. Samurayın ayrıca zümrə kimi mövcudluğu isə Minamoto feodal evinin idarə etməsi dövrünə (1193–1333-cü illər) təsadüf edir. Buddizmə sitayiş də samuray klanının yaranmasına şərait yaratmışdı, bu vaxt artıq Busido kodeksi pozulmaz göstərişlər kodeksinə çevrilmişdi. Həmin birinci syoqun dövründə samuray silkinin qızıl dövrü hesab olunur. Tokugava syoqunatı dövründə isə (1603–1867-ci illər) hər beşinci yapon kişisi samuray idi.

Feodal ağasına sədaqət, igidlik, mərdlik, dözümlülük və səbirlilik samurayı fərqləndirən keyfiyyətlər idi. O, başqasının həyatı naminə öz şəxsi həyatına da laqeydlik göstərə bilirdi. Bu fədakarlığı yeniyetmələrə ötürmək üçün bir sıra vasitələrdən istifadə edilirdi. Sadəcə olaraq hər bir dövrə onun nöqtəyi-nəzərindən baxmaq lazımdır. Bu, keçmiş zamanın tarixinin açarındır.

Samurayın xoşbəxt günləri ağası ilə bağlı idi, hansısa səbəblərə görə ağasız qaldıqda, ağası öldükdə, o, həm də məvacibdən məhrum olurdu. Bu vaxt artıq ronin adlanmaqla, əslində, sərgərdan həyatı keçirirdi. Samurayın bilavasitə ağası daymyo adlanan knyazlar idi, onlar isə irsi hərbi diktator olan syoquna tabe idi.

Samuraylar içərisində qadınlara da rast gəlinir. XII-XIII əsrlərdə üç, XVI əsrdə bir, XIX əsrdə isə üç qadın samuray məşhurlaşmışdı. Ümumiyyətlə yapon dilində “qadın samuray” sözü yoxdur., çünki “samuray” anlayışı heç bir variantsız, yalnız kişilərə aiddir. Onların barəsində daha çox əfsanə kimi danışılar və bu döyüşçü qadınlar onna-buqeyya adlanırlar. Onlar orta əsrlər Yaponiyasında samuray ailələrində doğulmaqla, döyüş sənətini öyrənmiş qadınlar idi. Çünki yaponlar qadın əməyindən istifadəyə qayğıkeşliliklə, bəlkə də müəyyən qısqançlıqla yanaşırlar. Bir cəhəti də qeyd etmək lazımdır ki, arvada bəslənən qayğıya baxmayaraq, kişi arvadını heç vaxt tərifləmirdi.

Hətta ən böhranlı dövrlərdə də, ağır müharibə illərində işçi qıtlığı yarandıqda qadınlara münasibət dəyişmirdi, onların ağır fiziki əməyə cəlb edilməsi məqbul sayılmırdı. Böyük millətçilik naminə, ailənin möhkəmliyini qorumaq üçün qadının ağır zəhmət sahələrində işlədilməsinə yol verilmirdi. SSRİ-də, Rusiyada isə tam başqa mənzərə mövcud idi. Yaponiyada inqilabdan 70 il sonra, 1937-ci ildən qadınların başlıca vəzifəsi daha çox uşaq doğmaq və digər yollarla öz vətənpərvərlik borclarını yerinə yetirmək hesab olunurdu. Təbliğət və inandırma vasitələri də buna xidmət edirdi. Müharibə cəhdləri naminə qadınların

səfərbər edilməsinə yapon hökuməti həvəs göstərmirdi. Militarizmin siyasi, iqtisadi və sosial həyatda aparıcı rol oynamasına baxmayaraq, qadınlar nəinki hərbi xidmətə cəlb edilmirdilər, heç ağır əmək sahələrində də işlədilmirdilər.

Müharibə partiyasının lideri, 1941–1944-ci illərdə ölkənin baş naziri olmuş Hideki Todzio (ingilislər onu Toco kimi tanıyırlar – müəllif) qadın iş qüvvəsindən istifadənin əleyhinə idi və deyirdi ki, «Ailə sisteminin zəifləməsi millətin zəifləməsinə səbəb olacaqdır. Biz öz borcumuzu yalnız ona görə yerinə yetirməyə qadirik ki, biz evdə arvadlarımızla və analarımıza malikik». Ona görə də qadınlar, əsasən, əvvəllər də onlara tanış olan toxuculuq sənayesində işləyir yaxud da fermer fəaliyyəti ilə məşğul olurdular. İşçi qüvvəsi kasad olanda, çox çatışmayan vaxtda da yapon hökuməti qadın əməyindən istifadə etmək əvəzinə, Koreyanın və Çinin işçi qüvvəsini ölkəyə gətirirdi. Ona görə də qadınların samuray xidməti yalnız təsadüfi hal xarakteri daşıya bilərdi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, II Dünya müharibəsindən sonra iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi ilə əlaqədar olaraq işçi qüvvəsinə ehtiyac artdığına görə qadın əməyindən istehsalatda istifadə edilməsi də xeyli artdı və əvvəlki prinsiplər bu sahədə də qüvvədən düşdü..

Meydzi Bərpası və samuraylar

Feodal Yaponiyasında qüdrətli hərbi klanın üzvləri olan samuraylar, XII əsrdə ölkədə syoqunat kimi tanınan hərbi diktatorluğun yaranmasına qədər əyalət döyüşçüləri idi. Daymyoların – böyük torpaq sahiblərinin nöqərləri kimi onlar artıq syoqun hakimiyyətinə xas olan müstəqilliyin arxasında durmaqla yanaşı, ona hətta mikado (imperator) üzərində hakimiyyət vermişdilər. 1868-ci ildəki Meydzi Bərpasına qədər samuray yapon hökumətində və cəmiyyətində aparıcı rol oynayırdı. Meydzi Bərpası isə feodal sisteminin ləğvini həyata keçirdi. Ənənəvi imtiyazlarından məhrum edilmələrinə baxmayaraq, samurayların çoxu siyasət və sənaye elitası qruplarına daxil oldu. Digər mühüm cəhət odur ki, samurayların şərəf, intizam və mənəvi kodeksi olan Busido yaponların mənəvi həyatında xeyli sonra bərpa edildi və bu sənəd hələ də yapon cəmiyyətinin bir çox cəhətləri üçün davranışın bünövrə kodeksi rolunu oynayır.

Samuray qiyamı 1867-ci ildə geniş yayıldığından syoqunat ləğv edildi və ölkə hakimiyyətinin başçılığına imperator bərpa edildi.

Samuraylar ölkədəki iqtisadi və sosial vəziyyətdən narazı idilər və ona görə də qiyam qaldırmışdılar. Qiyam ölkə tarixində böyük dəyişikliklərə səbəb oldu, Yaponiya Avropadan fərqli olaraq daha çox qocalıq dövrü keçirməsi ilə fərqlənən feodalizmlə gec də olsa vidalaşmış, modernləşmə yolunu tutdu və kapitalizm dünyasındakı dövlətlərin ailəsinə daxil oldu.

Öz söyləri ilə insanın təbiətə və tam yaxşı qaydada özünə hakim olmaq bacarığı barədəki yeni dünyəvi inam Meydzi Bərpasında mühüm rol oynadı. Yapon təbiətə heç də əkslik kimi baxmırdı, əksinə ona sitayiş etməklə, onun qeyd-şertsiz aliliyini qəbul edirdi. Yapon heç vaxt şüurlu qaydada təbiətin ziddinə olan nəşə etmək işləmirdi, əksinə daim onunla bir ahəngdə fəaliyyət göstərməyə, harmoniyada olmağa can atırdı.

Meydzi Bərpası başlananda Yaponiyanın dünyanı özü üçün açması üç əsr əvvəlki tək məhdud qaydada deyil, daha geniş miqyasda getməklə, onu anlaması və öyrənməsi prosesində həm də başa düşüldü ki, əsrlər boyu getdiyi köhnə cığırı artıq tərək edib, uzun və geniş zaman yoluna, dünyanın qabaqcıl ölkələrinin və xalqlarının xeyli müddət ərzində getdiyi bir yola qədəm qoyulması zərurəti yaranmışdır. Keçmiş yol yoldaşları olan feodallarla və onların meydana gətirdiyi samuray sinfi ilə vidalaşmaq da zamanın öz tələbidir və yeni quruluş onları tarixin arxivinə təhvil vermədən, özünü təsdiq edə bilməz.

Dövlət keçmişə nisbətən həqiqətən də əsasən başqa qaydada idarə olunurdu, burada Qərbin təcrübəsinin tətbiq edilməsi də az rol oynamırdı. Meydzi Bərpası illərinə həm də Yaponiyanın qonşu dövlətlərlə müharibə aparması da daxil idi. İmperator müharibə vaxtı cəmiyyəti adətən yüksək qaydada səfərbər edirdi. Bütün milli resurslara nəzarət edilməsinin təminatı üçün qiymətləri, maaşları və işçi qüvvəsindən istifadəni diqqətdə saxlamaqdan ötəri xüsusi planlaşdırma şurası yaradılmışdı. İtaət qaydası və iyerarxiyanın ənənəvi adətləri, imperial ilahilik konsepsiyası vətəndaşları öz resurslarını, bəzi hallarda isə öz həyatlarını millət naminə qurban verməyə cəsarətlənməyi vurğulayırdı.

İnqilaba qədər isə syoqun kübar döyüşçüləri olan samurayın köməyi ilə öz hakimiyyətini çətinlik çəkmədən həyata keçirirdi, hökmranlığına qarşı heç bir maneə hiss etmirdi. Bu vaxt imperator idaretmədən bütünlüklə uzaqlaşdırılmışdı, onun funksiyası başlıca olaraq dini xarakter daşıyırdı.

Taleyin istehzasına bax ki, samuraylar qiyam qaldıraraq, syoqunatı ləğv edib, imperatoru hakimiyyətə bərpa etdikləri halda, buna qədər isə o, Klotoda əslində guşənişin həyatı yaşayırdı, syoqunun tabeliyində idi, gənc imperator Mutsihito

vətəndaş müharibələrinə son qoymaq adı altında samuray institutunu bütünlüklə ləğv etdi.

Yeni imperator hiyləgər olmaqla, həm də fərasətli adam idi. 1867–1912-ci illərdə taxt-tacda olan Mutsihito öz hökmranlığını Meydzi («İşıqlanmış hökumət») adlandırdı. İmperatora nəzarət edən liderlərin ölkədə başladığı əlamətdar dəyişikliklər o vaxtdan etibarən Meydzi Bərpası kimi tanındı. Bundan xeyli əvvəl, 1850-ci illərin əvvəllərində isə belə görünürdü ki, Yaponiya da qonşusu Çinin taleyin yaşayacaqdır, Qərbdən asılılığı qəbul edəcəkdir.

Syoqunun Qərb millətlərinə güzəştə getməsi samurayları razı sala bilməzdi. 1854-cü ildə ABŞ hərbi gəmisində Yaponiyaya üzüb gələn kommodor Metyu Perri syoqunu məcbur etmişdi ki, ölkənin iki limanını ABŞ-la ticarət etmək üçün açsın, bu isə samurayların xoşuna gəlməmişdi. Antixarici hisslərin hakim kəsildiyi samurayların bu narazılığının finali 1867-ci ildə qiyam qaldırmağa gətirib çıxardı və hökumətin hüquqi başçısı kimi imperator hakimiyyəti bərpa edildi. Beləliklə, ölkənin siyasi həyatındakı köklü dəyişiklik samurayların özlərinin taleyinə də təsir etməmiş qala bilməzdi.

Samuray bir tarixi siyasi faktor kimi yoxa çıxsada, onun ali sənədi olan Busido, orta əsrlərdəki və erkən modern dövrdəki kimi görkəmli rol oynamasa da, bütünlüklə sıradan çıxmadı və milli səhnədəki öz əhəmiyyətini qoruyub saxladı. 1930-cu illərdən millətçilik çılğınlığı şəraitində Busido bərpa edildi. Baxmayaraq ki, ilk imperator Mutsihito samuraylarla birlikdə Busidonun da rolunu ləğv etmişdi.

Loyallıq və xidmət idealına əsaslanan bu kodeks, şərəfi və imperatoru, ölkəni və ailəni müdafiə etməyi və biri uğursuzluğa düşəndə digərinin ona kömək göstərməsi kimi müqəddəs bir vəzifədə özünü qurban vermə borcunu vurğulayırdı. Müharibənin son ağır illərində yapon hökuməti samuray ənənələrini birbaşa omasa da, bərpa etdi və gənclərdən özünü qurban vermək kimi samuray fədakarlığını göstərməyi tələb etdi.

Bunun yeni, müharibə məqsədləri üçün daha səmərəli yollarının formaları yarandı. II Dünya müharibəsinin son illərində gənc yaponların Birləşmiş Ştatların hərbi gəmilərini partlatmaq üçün kütləvi olaraq könüllü qaydada özünü qurban vermək missiyasını yerinə yetirməyə həvəsləndirməklə, təyyarəni idarə edən pilotlar kimi onların yetişdirilməsi və nəzərdə tutulan məqsəd üçün istifadə edilməsi millətçilik ruhunun kulminasiya nöqtəsinə çatdı. Özünü qurban vermək tapşırığı onlara rəhmsizcəsinə, bir qədər sake içilməsi ilə çatdırılırdı. Pilotlar

«kamikadze» adlanırdı, bu isə «ilahi külək» demək idi. Belə «ilahi külək» Yaponiyanı, Çingiz xanın nəvəsi Xubilay xan Çinə hökmranlıq edəndə, monqolların Yaponiyanı iki dəfə tutması cəhdinə imkan verməmişdi. Tufan böyük donanma ilə birlikdə iki qoşun dəstəsini də məhv etmişdi.

Bundan üç əsr sonra tufan eyni qaydada İspaniya Məğlubedilməz Armadasını da ingilislərin müqaviməti ilə birlikdə darmadağın etmişdi və ispanların İngiltərəni işğal etmək arzusu da ximeradan uzağa getməmişdi. Əksinə, bu qələbədən sonra İngiltərə güclü dəniz dövlətinə çevrilməklə, gələcəkdəki dünya dövləti və imperiya olmasının bünövrəsini qoymuşdu. Həmin dövrdə İspaniya isə artıq güclü və varlı imperiya idi. Lakin İspaniya Armadası gözlənilmədiyi halda məğlub oldu. İspan kralı II Filipp qəmə bataraq bunun səbəbini belə izah etmişdi ki, biz İngiltərə ilə müharibə aparmaq istəyirdik, allahla müharibə aparmaq fikrinə düşə də bilməzdik. Monqollar da öz fəlakətlərini «ilahi külək» adında olan bu fəvqə qüvvə səbəbi ilə izah edə bilərdilər. Lakin monqollardan fərqli olaraq, ispanlar 1589-cu ildə ingilislərin cavabını verdilər. Onlar Pireney yarımadasının sahillərində İngiltərənin Kontr-Armadasını ağır məğlubiyyətə uğratdılar, ingilislərin itkisi 20 min nəfərə çatırdı.

Heç kəs yapon kamikadzelərinin igidliyinə şübhə etmir və onlar, samuray ənənəsinin ölkə üçün çətin bir anda bərpa etmişdilər. Amerika Birləşmiş Ştatlarında nə samuray ənənəsi var idi, nə kamikadze dəstəsi yaranmışdı. Lakin amerikan hərbi təyyarələri bundan iki il əvvəl, 1942-ci ilin martında belə qəhrəmanlıq göstərərək, ilk dəfə Tokionun hərbi obyektlərini bombalamışdı. Bu, prezident Franklin Delano Ruzveltin ideyası idi, fantastik görünməyə də 8 dekabr 1941-ci ildə, Yaponiyaya ABŞ Konqressi müharibə elan edən gün demişdi ki, insan bəzən «mümkün olmayanları da mümkün edə bilir». Dəhşətli ağrı hiss etsə də, iradəsi hesabına bu ağır əlilliyə düşər olmuş adam heç bir köməyə ehtiyac duymadan Konqressdə ayağa qalxmışdı. Amerikan «kamikadzeləri» də qeyri-adi cəsarət göstərərək, okeandakı təyyarə daşıyan gəmilərdən qalxıb, Tokioya çatmış və onu bombalamışdılar. Onların da yanacaq ehtiyatı gəmilərə qayıtmağa çatmırdı, yalnız qonşu Çin ərazisinə düşə bilərdilər. Onların bir neçəsi həlak oldu, lakin yaponlar bu hücumla məəttəl qalmışdılar, çünki bu onların ağına da gəlmirdi və ilk dəfə amerikanların hərbi gücünə əyani şəkildə bələd oldular.

Yaponiyaya gəldikdə nə təbii kamikadze, nə insan cildindəkilər bu dəfə ölkəni ağır məğlubiyyətdən xilas edə bilmədi. ABŞ Yaponiya silahlı qüvvələrinin bütün növlərini darmadağın etdi. Yaponiyanın militarist rəhbərliyi müharibəyə başlayarkən özünü illüziyalarla qidalandırmırdı, siyasətdə isə illüziya ən təhlükəli

şeydir. Yaponlar həqiqətən də tarixdə buna qədər heç bir yadelliyə məğlub olmamışdılar və bu unikal faktın mövcudluğu ilə də öyünürdülər, lakin ABŞ bu məğrurluğa da son qoymağı bacardı.

Meydzi Bərpası Yaponiyanın müstəqilliyini qoruyub saxladı, aqressiv Qərb dövlətlərinin təsiri altına da düşmədi. Əvəzində, Qərbin təcrübəçisindən geniş istifadə etməyə başladı. Qərbin bu vaxta qədərki, hərbi və sənaye sahəsindəki aliliyini etiraf edən yeni liderlər onun metodlarını tətbiq etməklə və onlara uyğunlaşmaqla Yaponiyanı modernləşdirməyi qərara aldılar. Minlərlə yapon gənci Qərb təhsili almaq üçün xaricə göndərildi. Həmin tələbələrin içərisində sosial və təbii elmlər ixtisasları üzrə mütəxəssis kadrların yetişdirilməsinə xüsusi fikir verilirdi. Yaponiyada işləməyə Qərb dövlətlərindən minlərlə mütəxəssis, xüsusən mühəndislər dəvət olunmuşdu və onlar gələcək qüdrətli yapon sənayesinin binövrəsinin yaradılmasında çalışqan yaponlarla birlikdə fəal iştirak etmişdilər.

Yaponların ağıly yaxşı, güclü işlədiyindən, onlar təkcə hansısa bir Qərb ölkəsinə aludə olub, onu təqlid etməkdən qaçırdılar. Ayrı-ayrı sahələrdə Qərb ölkələrinin ayrılıqda daha mütərəqqi hesab edilən metodlarının tətbiqinə üstünlük verilirdi. Bu prosesin özü də kor-koranə getmirdi, ağıllı təhlilin və qərar verilməsinin nəticəsi kimi meydana çıxırdı. Bunu əsas götürərək, alman üslubunda ordu, britaniyalıların üslubunda isə hərbi-dəniz və ticarət donanmaları yaradıldı. Yaponlar Birləşmiş Ştatlardan əxz etdikləri sənaye və maliyyə metodlarından geniş istifadə etdilər və özlərinin modern tipli kommertiya və sənaye sistemlərini yaratdılar. Yüksək dərəcədə mərkəzləşdirilmiş inzibati sektoru isə fransızlardan götürməklə, bu yolla köhnə sistemi əvəz etmişdilər. Lap əvvəldən isə yaponlar fransız sosial və qanun qarşısında bərabərlik prinsiplərinə uyğunlaşmışdılar, lakin 1890-cı ildən başlayaraq formaca demokratik olan, lakin praktikada avtoritarizm kimi özünü göstərən bir siyasi sistem yaratmışdılar.

Bütün bu modellərin qəbul edilməsi mexaniki xarakter daşımırdı, hər bir metodun tətbiqi xalqın mentalitetini nəzərə almaqla yerli şəraitə uyğunlaşdırılırdı, savadlı işgüzar kadrlarla möhkəmləndirilirdi və xeyli dərəcədə öz mahiyyətini dəyişməklə, əslində, yapon modelinə çevrilirdi.

Təəccüblü görünə bilər ki, feodalizmin uzunmüddətli hökmranlığından və həyatın hər bir məsələsinə nüfuz etməsindən uzaqlaşan bir xalqın və onun rəhbərliyinin modernləşməni həyata keçirməsi belə uğurlu alındı. Həqiqətən də qısa müddət ərzində olduqca böyük yol keçildi, həm də qan axıdılmasına yol verilmədi. İqtisadi cəhətdən çox geridə qalan bir ölkə qısa müddətdə iri sənayeyə

və qüdrətli hərbi gücə malik olan bir məkana çevrildi. Bu nailiyyətlərin səbəbini birinci növbədə yapon xalqında, liderləri də bura daxil etməklə, onun hər bir işə ehtirasla yanaşmasında axtarmaq lazımdır

Yaponlar hər şeyi, texnikanı da, texnologiyanı da, idarəetmə üsullarını da Qərbdən götürmüşdü, lakin bunu təqlid adlandırmaq insafsızlıq olardı. Hər şeyə bu ölkədə bir yaradıcı münasibət bəslənirdi. Bu, əslində, uğurundan və uğursuzluğundan asılı olmayaraq, axtarışlarla dolu olan bir proses idi. Bu heç də sirr deyildir ki, yaponlar təbiətcə ağıl quruluşları ilə başqalarından nəyisə əxz etmək ustalarıdır. Lakin təkcə bununla kifayətlənməyib, onların üzərində geniş iş aparmaqla, təkmilləşdirməklə, onu özününkü etməklə bu sahədəki zəhmətinə yekun vurur və heç kəsin gözləmədiyi nailiyyətlərə imza atırlar.

Şərəfli mövcudluğun acı sonluğu

Samuraylar öz ağasına bütünlüklə bağlı idi, az qala onun kölgəsi rolunu oynayırdı. Ona xidmət edir, bəzən isə aşağı samuraylar üçün bu həтта nökrçilik funksiyasına çevrilirdi. Ağa hansısa fəlakətə uğradıqda və ya imtiyazlarından məhrum olduqda samurayın da xidmətinə xitam verilir, son qoyulurdu. Dünənki xoşbəxt sayılan, əhalinin xeyli hissəsindən yuxarıda dayanan samuray, həyat tərzinə öz həmkəndlilərinin köks ötürdüyü bir adam özünə tanış olmayan həyata qatılması ilə, bədbəxt varlığa çevrilirdi. Lakin onun keçmişinin üstündən xətt çəkmək qeyri-mümkün idi, çünki öz dünyasının mənəvi plankasının yüksəkliyini öləne qədər qoruyub saxlayırdı.

1867–1868-ci illər inqilabi, Meydzi Bərpası dövrü samuray zümərəsinə ağır zərbə vurdu, əslində, onun uzun ərlər boyu davam edən şərəfli mövcudluğuna son qoydu. Vaxtilə ölkə əhalisinin müəyyən segmentini təşkil edən bu sinif bütünlüklə ləğv edildi. 1873-cü ildəki hərbi mükəlləfiyyət haqqındaki qanunla onların çoxu hökumət ordusunun əsgərlərinə çevrildi. Onsuz da gənc imperator Mutsihito samuray təbəqəsini məhv etmək üçün üçillik prosesə başlamışdı. Ayrı-ayrı əyalətlərdə samuraylar özlərinin malik olduqları nüfuzlu sferadan uzaqlaşmaları ilə barışmırdılar və bu tədbirlərə qarşı qiyam qaldırırdılar. Lakin bunların heç bir faydası olmadı və samuray institutu birdəfəlik siyasət səhnəsini tərk etməli oldu.

Samuraylar öz süqutlarının quyusunu özləri qazmışdılar. Yaponiyanın iki limanı bir qədər əvvəl məcburiyyət nəticəsində Birləşmiş Ştatlarla ticarət etmək

üçün açılmışdı. Beləliklə, əvvəlki əsrlərdən fərqli olaraq Yaponiya dünyaya açıldı, əslində isə dünya Yaponiyaya daha çox açıldı və izolyasiyada yaşayan bir ölkə bundan xeyli artıq fayda götürdü. Vaxtilə xristianlığın ölkədə yayılmasına da icazə verilmişdi, bir sıra feodallar və müəyyən hissə əhali xristianlığa keçmişdi. Lakin az sonra syoqun hakimiyyətinə təhlükə törədəcəyi ehtimalı nəzərə alınaraq, xristian missionerləri ölkədən qovulmuş, bu dinə keçənlər ağır təqibə məruz qalmışdılar. Yalnız hollandlara Naqasaki şəhərinə girməyə icazə verilmişdi ki, Avropaya açılan pəncərə bütünlüklə bağlanmasın. Antiyadelli münasibətin qızğın daşıyıcıları olan samuraylar syoqunun amerikan hərbiçisinə belə güzəştə getməsi ilə razılaşmayıb, çox narazı qalmışdılar və nəhayət, 1867-ci ildə qiyam qaldırdılar. Onsuz da 1840-cı ildən başlayaraq ölkədə sosial-iqtisadi vəziyyət yaxşı deyildi və həssas bir zümrənin nümayəndələri sayılan samuraylar da buna biganə qala bilməzdilər.

Qiyam, ölkədə iki əsr əvvəl hərbi diktatura qurmuş Tokuqava sülaləsini hakimiyyətdən uzaqlaşdırdı və syoqunun bu vaxt ərzində hətta istisnaya da yol vermədən üzərində hökmranlıq etdiyi imperator tərəfindən ölkənin idarə edilməsi qaydası bərpa edildi. 1868-ci ilin yanvarında mikado taxt-tacına yiyələnən gənc Mutsihito, o, öz hökumətini Meydzi adlandırmışdı, ölkəni Avropasayağı modernləşdirmək yolunu tutdu və bu tədbirlərin həyata keçirilməsinə müqavimət göstərən və əslində, siyasətdə artıq ballasta çevrilən samuray sinfinin ləğvi də gündəliyə daxil oldu.

Tarixin çox vaxt işə saldığı amansız ironiya yenə də öz işini gördü, syoqunat dövründə böyük hərbi və siyasi çəkiyə malik olan və ölkəyə nisbi sakitlik gətirən bir sinif bu vaxt siyasət aləmi üçün buxov hesab edilməklə, onun sındırılması zərurəti yarandı.

Samuraylar onları sıxan mühitlə üzləşdilər, onlar müxtəlif vasitələrlə aşağılanırdı, bir vaxtlar özləri üçün təhqirin nə olduğunu bilməyənlər indi isə ən ağır qaydada istehza obyektinə çevrilmişdilər. Samuray qiyamı ilə hakimiyyətə bərpa edilən imperator təkcə samurayın şərəf rəmzi hesab etdiyi, onunla vəhdətdə olduğu qılıncdan onu məhrum etməklə kifayətlənməyib, öz hakimiyyət qılıncının da itiliyini ilk növbədə bu sinfin və onun ağalarının başına vurmaqla sınıdı.

Lakin imperator, əslində isə onu idarə edən liderlər ölkəni siyasi və iqtisadi gerilikdən çıxarmaq, xilas etmək üçün modernləşməyə, Qərbin mütərəqqi hesab edilən idarəetmə və sənayenin təşəkkül tapması üsullarından geniş istifadə etməyə başladı. Bu miqyasda keçmişlə sürətli vidalaşma dünyada heç bir xalqın taleyində həm əvvəllər, həm də sonralar baş verməmişdi və həm də bütün inqilablara xas

olan kütləvi qan tökülməsinə yol vermədən və buna ehtiyac duymadan getmişdi. İqtisadi inkişaf böyük sürət götürdü. Yaponiya həm də qısa müddətdə qüdrətli hərbi dövlətə çevrildi.

Meydzi Bərpası dövrü kimi tanınan ölkə ilk onillikdə sürətli transformasiyaya uğradı, bütün sahələrdə modernləşmə iri addımlarla irəliləyirdi. İngilislər “stride” sözü ilə “iri addım” ifadəsini leksikona daxil etmişdilər, bundan həm də bir feil əlavə etməklə “böyük uğur qazanmaq” kimi idioma, obrazlı ifadə yaranmışdı. Lakonik neologizm kimi bu, tərcümədə başqa dillərə də daxil olmuşdu. SSRİ rəhbəri Leonid Brejnev Bakıdakı çıxışında yüksək sürətlə inkişaf edən respublikanı bu təşbihdən istifadə edərək, “Широко шагает Азербайджан!”- “Azərbaycan iri addımlarla irəliləyir!” kəlamı ilə səciyyələndirmişdi. Bu sözlər bir müddət ölkəmizdə ən işlək və populyar şüara çevrilmişdi. Yaponiya barədə də bu ifadənin işlədilməsi yalnız həqiqətin etirafı kimi səslənir. Çünki ölkədə keçmişin və yeniliyin tərəfdarları arasında başqa ölkələrdən fərqli olaraq vətəndaş müharibəsi getmədi, yeni iqtisadi formasıya keçid əsasən dinc şəraitdə getdi, bunu isə az qala daşlaşmış feodalizm üzərində böyük qələbə saymaq olardı.

Yaponiya həqiqətən də uzun sürən və möhkəm kök salmış feodalizmdən sıçrayış edib, dövr üçün müasir sayılan kapitalist dövlətinə çevrildi. Onun siyasi həyatında demokratik ünsürlər geniş yer aldı. Lakin az sonra Şərqə xas olan avtoritarizm, nəzərdə tutulan dövlət siyasi sistemini dəyişdi və aparıcı idarəetmə üslubuna çevrildi. Bu bəlalı metamorfozaya isə yalnız II Dünya müharibəsindəki ağır məğlubiyyətdən sonra son qoyuldu.

Yaponiyanın yeni militarist epoxası

Lakin ən böyük bəla Yaponiyanın militarizm yoluna düşməsi idi. Üç qonşu ölkə – Çin, Rusiya və Koreya üzərində qələbə çalması onun ambitsiyalarını daha da böyütdü. Qərbin hərtərəfli faydalı təsiri ilə yanaşı, onun imperial təcrübəsi də diqqətdən yayınmırdı və ondan da istifadə vaxtilə izolyasiyada yaşamış Yaponiya üçün acgözlüklə izlənmə ilə müşayiət olunmaqla, sonralar yeni ərazilər işğal etmək, daha iri imperiyaya çevrilmək həvəsini xeyli gücləndirdi. Bütün Asiyaya hökmran olmaq illüziyası Yaponiya liderlərinin şüuruna hakim kəsildi.

Lakin militarizmi əsas vəzifə kimi irəli sürənlər, ölkəni iqtisadi potensialına xas olan, xüsusən onun təbii sərvətlərdən məhrum olması kimi qüsurlarını da

yaddan çıxarırdılar. Hərbi güc və siyasət isə tarix boyu iqtisadi gücə əsaslanmışdır, burada illüziyadan təhlükəli şey yoxdur. ABŞ kimi iri iqtisadi potensiala malik olan bir ölkəyə zərbə vurmaq məqsədini güdmək ağılsızlıq olmaqla, militarizm virusunun qorxulu nəticəsi idi. Lakin Yaponiya 1941-ci ilin 7 dekabrında Birləşmiş Ştatların Havay adalarındakı Pyorl-Harbor hərbi bazasına hava hücum edib, iri itkilərə məruz qoymaqla, onu darmadağın etdi. Bunu onlar Amerikanın Yaponiyaya qarşı tətbiq etdiyi ticarət məhdudiyətləri, xüsusən neft satışının dayandırılması ilə izah edirdilər.

Pyorl-Harbor taktiki qələbəsi Yaponiyanın militarist rəhbərliyinə narkotik kimi bihüşedici təsir göstərdi, onu məğrurluq kimi adətən pis nəticə verən bir qüsura yiyələndirdi. Qonşu xalqların ərazilərinin işğalı da bu xəstəliyin şiddətini artırmışdı. Lakin ABŞ-la hərbi münaqişə ağılsız bir iş idi və az sonra fortuna Yaponiyadan üz döndərdi. Hitler ordularının 1940-cı ilin birincisi yarısının sonunda bir sıra Avropa ölkələrini asanlıqla işğal etməsi və 1941 –ci ilin ikinci yarısında SSRİ ərazisi ilə sürətlə irəliləməsi yapon hökumətini çaşdırmışdı, o da belə uğur qazanmaq istəyirdi və ilk dövrlərdə hətta buna nail ola bilmişdi. Lakin Birləşmiş Ştatların böyük iqtisadi qüdrəti və onun törəməsi olan hərbi gücü ilə Yaponiya heç cür bacara bilməzdi.

Napoleon 1815-ci ilin martında Elbadakı sürgündən qayıdanda hər yerdə onu xilaskar kimi qarşılayırdılar, Parisə yaxınlaşanda kral XVIII Lui artıq paytaxtdan qaçmışdı. Yazıçı Onore de Balzakin Napoleonun bu uğuru barədə dediyi kimi, Şlyapanın bir yellənməsi ilə imperiya ələ keçirilmişdi. Lakin nə Amerika kimi iri dövlət Paris idi, nə heç yerdə yapon işğalçıları xilaskar kimi qarşılamırdılar, nə də prezident Fdanklin Delano Ruzvelt Burbon sülaləsindən olan kral deyildi. O, İosif Stalinlə və Uinston Çörçillə birlikdə II Dünya müharibəsi ərzində yüksək liderlik istedadı nümayiş etdirmiş, Hitler natsizminin və yapon militarizminin məhv edilməsində mühüm rol oynamışdı.

Nəhəng hücumun səhv addım olduğunu həmin ölkənin bəzi hərbi xadimləri də anlayırdılar. Onlar başa düşürdülər ki, arı pətəyinə çöp uzatmaq heç də yaxşı nəticə vermir. Məşhur admiral, Yaponiya Birləşmiş donanmasının baş komandanı İsoroku Yamamoto, baxmayaraq ki, o, Pyorl-Harbor əməliyyatının baş arxitektoru idi, demişdi ki, “Mən qorxuram ki, bizim elədiklərimizin hamısı dəhşətli qərar olmaqla, yatmış nəhəngi oyadacaqdır.” O, Birləşmiş Ştatlara yaxşı bələd idi, Harvard universitetində təhsil almışdı. Müharibənin gedişini də proqnozlaşdıranda olduqca düzgün fikir söyləmişdi: - “Birləşmiş Ştatlarla və Böyük Britaniya ilə müharibənin 12 ayının ilk 6 ayında biz gur hərəkət edib, qələbə arxasınca qələbə

qazanacağıq.” Başqa sözlə 6 aydan sonra təşəbbüs əks tərəfin sərəncamına keçəcəkdir. Həqiqətən də, 1942-ci ilin iyununda gedən Miduey atollu ugurundakı döyüşdə dəniz və hava vuruşu Yaponiyanın ağır məğlubiyyəti ilə nəticələndi,

Yaponlar Miduey atollunun iki adasını tutmaq istəyirdilər ki, Sakit okeanda hücum əməliyyatları aparmaq üçün onlardan istifadə etsinlər. 1942-ci il may ayının sonunda ora 8 təyyarə daşıyan və 83 hərbi gəmilərdən ibarət iri donanma göndərmiş, desant həyata keçirməyə 5 min hərbi cəlb etmişdi. Əvvəlcə vəziyyət Yaponiyanın xeyrinə idi, hava döyüşündə amerikalıların 123 təyyarəsi məhv edilmişdi.

Amerikalılar isə həmin zonaya 25 gəmi, o cümlədən 3 təyyarə daşıyan gəmi göndərmişdi. Yaponlar bunu gözləməirdi və həm də qalib gələcəklərinə tam əmin idilər. Yapon təyyarələri hava döyüşündən geri qayıtdıqdan sonra yenidən uçuşa hazır deyildilər. Bu vaxt, 4 iyun 1942-ci ildə amerikalı aviasiyası yapon hədəflərini bombardman etməyə başladı. Yaponların 4 təyyarə daşıyan gəmisi məhv edildi. Böyük ümid bəslənən bu əməliyyata komandanlıq edən admiral Tamon Yamaquçi hücumu məruz qalan fəlakət gəmisində həlak oldu. 1943-cü ilin 18 aprelində isə həyatdan getmək növbəsi Yamamatonun özünə çatdı. Amerikalılar Yaponiyanın hərbi-dəniz aviasiyasını inkişaf etdirib, yüksək səviyyəyə çatdıran bu istedadlı hərbi-dənizçilik komandanını daha böyük təhlükə hesab etdiklərindən, o, Solomon adalarında cəbhə mövqelərini yoxlamağa gedəndə, Sakit okeandakı Buqenvilli adasının üzərində uçarkən təyyarəsini ABŞ qırıcı təyyarəsi vurdu və admiral həlak oldu.

Hərbi-dəniz donanmasında malik olduğu və xüsusi əhəmiyyət kəsb edən təyyarədaşıyan gəmilərdən yarısının məhv edilməsi Sakit okean hərbi teatrı səhnəsində vuruşan Yaponiya üçün ağır zərbə idi. Sonrakı illərdə ABŞ-ın üstünlüyü mütləq olmaqla, Yaponiyanın tam məğlub olmasını yaxınlaşdırırdı. Gələcək fəvqəl dövlət olacaq Birləşmiş Ştatlar öz bazasının təmsalında təcavüzə məruz qalsa da, Yaponiyaya döyüş səhnəsində göstərdi ki, onunla zarafat etmək bəhə başa gəlir, ya onunla düzgün oynamağın yaxud da heç oynamamağın. Yapon militarizmi öz acı təcrübəsindən ibrət götürməklə yalnız səfehliyini göstərdi, müharibəni başlamamışdan əvvəl, ən azı onun nəticələri barədə də yaxşı fikirləşməli idi.

İkinci Dünya müharibəsi həm də yapon militarizminin iç üzünü, bütün eynəcərliklərini açıb göstərdi. İşğal edilmiş ərazilərdəki xalqlara, əhaliyə qarşı əsl irqçilik siyasəti həyata keçirilirdi və onları xatırlatmamaq, on minlərlə insana qarşı

dəhşətli qəddarlıqlar barədə də susmaq olmaz. ABŞ-da yaşayan yaponların nəzarət altında saxlanması - intern edilməsi yolverilməz haqsızlıq, insan haqlarının pozulması kimi kəskin tənqid edilir. Böyük Şərqi Asiyanın yaradılmasını elan edən Tokio isə işğal edilmiş ərazilərdə insanlığa zidd olan siyasət aparır, hər cür qəddarlığa əl atırdı. Vəhşiliklər içərisində yalnız ikicə cəhətə diqqət yetirilsə, Yaponiyanın militarist rəhbərliyi tam ifşa oluna bilər. Bunlar “təskinlik qadınları” adlanan, onlar buna “ianfu” deyirdilər, seks qullarının geniş tətbiq edilməsi və dinc əhalinin və hərbi əsirlərin ağır katorqa əməyinə cəlb edilməsi idi.

Minlərlə qadınlar yapon silahlı qüvvələrində olanlara seks qulları xidməti göstərməyə məcbur edilirdi. Onlar əsasən Çin və Koreya qadınları, həmçinin digər işğal edilmiş ərazilərdən olanlar idi. Yapon qadınları da hərbi fahişəxanaların ilk qurbanları olmuşdular. Bu biyabırçı siyasət 7 il ərzində, 1938-1945-ci illərdə həyata keçirilmişdi. Həmin növ fahişəliyə cəlb edilənlərin ümumi sayı 360 min nəfər idi. Ən böyük sayda olan Çin qrupu 200 min nəfərdən ibarət idi. Koreyadan isə bu məqsəd üçün 100 min nəfər qadın və qız yığılmışdı, onlardan 3/4-ü elə müharibə vaxtı ölmüşdü. Əsgərlər qadınları və qızları zorlamaqdan da çəkinmirdilər. 1944-1945-ci illərdə isə Yaponiya rəhbərliyi öz cinayətlərini ört-basdır etmək üçün qadınları özlərini intihar etməyə məcbur edir və ya öldürülürdülər.

İkinci bir dəhşətli mənzərə müharibə ərzində yaponların işğal edilmiş ərazilərdə dəmir yolu xətti çəkməsi ilə əlaqədar idi. İndoneziyadakı dəmir yolu tikintisində saxta fəhlələri ilə birlikdə 20 mindən 60 minə qədər insan həyatının itkisi baş verdiyi güman edilir. Tay- Birma dəmir yolu isə inşasındakı dəhşətlərə görə daha çox Ölüm Yolu kimi məşhur idi. Bu yol 415 km. uzunluğunda olmaqla, Tailandın paytaxtı Banqkoku Birma paytaxtı Ranqun ilə birləşdirirdi. Müharibə dövründə tikilən bu yol yapon qoşunlarını təchiz etmək üçün istifadə olunurdu. Yolun tikintisində katorqa əməyindən istifadə olunurdu. Ağır iş və yaşayış şəraitində 100 min asiyalı katorqaçı və 60 min hərbi əsir bu yolu tikirdi. Tikinti vaxtı aclıqdan, xəstəliklərdən və qəddarcasına münasibətdən təqribən 90 min Asiya katorqaçısı və 16 min hərbi əsir ölmüşdü. Hərbi əsirlər içərisində britaniyalılar çoxluq təşkil edirdi. Buna görə də sonralar Tay- Birma dəmir yolunun tikintisi hərbi cinayət elan edilmişdi.

Lakin britaniyalılar da vaxtilə başqa xalqlara qarşı belə qəddarlıq göstərmişdilər. 1899-1902-ci illərdə Böyük Britaniya Cənubi Afrikadakı Bur respublikaları ilə müharibə apararkən tarixdə ilk dəfə ölüm düşərgələri yaratmışdı və bu düşərgələrdə 24 min bur ölmüşdü. Burada Britaniya məqsədinə çatmaqla,

Cənubi Afrikadakı iki respublikanı müstəmləkəsinə çevirmişdi. Hitler də milyonlarla yəhudinin və slavyanın məhvinə səbəb olan ölüm düşərgələri şəbəkəsini yaradarkən ingilislərin bədnam təcrübəsindən istifadə etmişdi. SSRİ-də də QULAQ adlanan düşərgələr sistemi çox sayda insanın məhvinə səbəb olmuşdu. Yaponlar ölüm düşərgələrinə ehtiyac duymamışdılar, onu katorqa əməyinin tətbiqi ilə əvəz etmişdilər.

Bütün bunlar militarist Yaponiyasının işğal siyasətinin insanlığa qarşı olan cinayətlərini aydın göstərir. Bu cinayətlər və böyük ərazilərin işğalı xalqlara və onun özünə görünməmiş bədbəxtlik gətirdi, buna görə də militarizm ilə birdəfilik vidalaşmaq zərurəti yarandı.

Yapon hərbi rəhbərliyi müharibənin son iki ilində ABŞ donanmasına qarşı gücsüzlüyünü bütünlüklə hiss edirdi. Ona görə də onun gəmilərini partlatmaq üçün kamikadze adlanan gənc pilotlardan 1944-cü ildən başlayaraq kütləvi qaydada istifadə etməyə başladı. Onların idarə etdikləri hərbi təyyarələrin bəzi yalnız bir istiqamətə, gəmilərə qədər uçuş üçün yanacaqda doldurulurdu. Pilotlar bomba yüklü təyyarəni gəmilərə çırpıb, onu partlatmağa cəhd edirdilər, ən azı ona hiss edilən xətər yetirirdilər. Kamikadze «ilahi külək» demək idi və XIII əsrdə tufana, tayfuna çevrilən bu külək Çin gəmilərində üzən monqol ordusunun Yaponiyayı işğal etməsi planının reallaşmasına imkan verməmiş, donanmanı və canlı qüvvəni darmadağın etmişdi. Kamikadze pilotların meydana çıxması bir əsrə yaxın müddətdən sonra samuray ruhunun intibahı, reinkarsasiyası demək idi. Yaponiya samurayların özünü qurban vermək kimi fədakarlığından istifadə etmək yolunu yenidən tutmağa məcbur olunmuşdu. Ağır, şiddətli hücumla məruz qalan hərbi xadimlər üfəqdə məğlubiyyətin alatoranlılığı görünəndə samurayların təcrübəsindən faydalanmaq istəmişdi. Bu, müəyyən fayda versə də, Yaponiyayı qapını döyən məğlubiyyətdən xilas edə bilməzdi və ölkənin şəhərləri, sənaye mərkəzləri amerikalı bombardmanlarından viran qalırdı.

Amerikalılar 1945-ci ilin avqustunun birinci ionicünlüyündə iki şəhərə atom bombası atdılar. Hiroşima və Naqasakini viran qoyan və mülki əhalinin kütləvi qırğınına səbəb olan bu yeni silah növünün tətbiqi olduqca dəhşətli bir tədbir idi. ABŞ prezidenti Harri Trumen bunu bir milyon amerikalı əsgərinin qarşısındakı döyüşlərdə ehtimal olunan itkisinə yol verməmək məqsədini güddüyü ilə izah etmişdi. Trumenin bu mülahizəsi heç də əsassız deyildi. Mərhum prezident Franklin D. Ruzvelt hələ Tehran konfransında (noyabr-dekabr 1943-cü il) ürək ağrısı ilə demişdi ki, bir yapon əsgərinin məhvi on dəfə artıq amerikalı əsgərinin həlak olmasına səbəb olur. Bu amerikalılara olduqca ağır gəlirdi, onlar insan

həyatının itkisini böyük kədərlə qarşılayır, onu böyük faciə hesab edirdilər.. SSRİ-də isə döyüşlərdə ağır itkiyə yol verilməsi adi hal hesab edilirdi. Bunun nəticəsində II Dünya müharibəsində ümumi həlak olanların sayında sovet adamları onların yarısından çoxunu təşkil edirdi.

Bəzi məşhur sovet sərkərdələri kütləvi əsgər itkisinə anlaşılmaz bir laqeydliklə yanaşırdılar, onu məqsədsiz atılan pulemyot gülləsinin gilizindən fərqləndirmirdilər. Təkcə Rjev döyüşlərində canlı qüvvənin bir milyondan artıq itkisinə yol verilmişdi. Epir çarı Pirr Romaya qarşı İtaliyadakı iki döyüşdə (b.e.ə. 280-279 cu illər) ağır itki verməklə qələbə çaldıqdan sonra demişdi ki, növbəti belə bir qələbə mənim ordumu yoxa çıxaracaqdır, buradan da “Pirrin qələbəsi” məfhumu əmələ gəlmişdir. Sovet ordusunun və xalqının qələbəsi isə olduqca mühüm tarixi hadisə olmaqla , tam fərqli xarakter daşıyırdı, buna böyük itkilər vermədən də nail olmaq çətin məsələ idi.

Alman orduları üzərindəki qələbə dünyanı faşizm ağalığı təhlükəsindən azad etdi. Bu zəfəri başa gətirənlərin xatirəsi unudulmayacaq, daim əziz olaraq qalacaqdır.

Özlüyündə tarixdə ilk dəfə amerikalılar tərəfindən atom bombasından istifadə edilməsi isə əslində insanlığa qarşı zidd bir hərəkət idi. Bəzi yapon tarixçiləri bunu “sarı irqə” qarşı rasizm kimi qiymətləndirir və deyirdilər ki, hətta Hitler məğlub olmayıb, vuruşunu davam etdirsəydi, yalnız “ağ irqə” mənsubluğuna görə ona qarşı bu silahdan heç də istifadə edilməzdi. “Sarı irqə” aid olduğuna görə guya məhz Yaponiyaya qarşı belə kütləvi qırğın silahı işlənmişdi. Yüz minlərlə dinc insanın qırğına səbəb olan atom silahının tətbiqinin dəhşəti, ciddi bir əsas olmayan istənilən iddialara da haqq qazandıra bilər.

Yaponiyaya vurulan belə ağır zərbədən sonra, 14 avqustda imperator Hirohito radio ilə çıxış edib, xalqa müraciət etdi. Bu vaxtadək onun səsi eşidilməmişdi, axı o, yerdəki allah hesab olunurdu. İmperator xalqı və ölkəsini qoruyub saxlamaq naminə təslim olmaq tələbi ilə razılaşmaq lüzumunu qeyd etdi. 15 avqustda isə yaponlar müqaviməti dayandırdığından müharibə başa çatdı. 2 sentyabr 1945-ci ildə ölkənin xarici işlər naziri Yaponiyanın qeyd-şərtsiz təslim olması aktını amerikalıların «Missuri» gəmisində imzaladı.

Yaponiya şəhərləri viran qalmışdı. ABŞ silahlı münaqişədə əzdiyi öz dünənki düşməninə siyasi, iqtisadi, sosial yardım göstərdi, həm də dövlət onun himayəsi ilə yaradılan yeni konstitusiya ilə demokratik quruluş relsinə salındı.

Ölkə öz yarasını sürətlə sağaldırdı və az müddətdən sonra xarici maddi kömək göstərilməsindən imtina etdi.

Müharibədən sonrakı iqtisadi sağalma Yaponiyanın həm də iqtisadi yüksəlişinə yol açdı. Geniş mənada öz mahiyyətinə görə, yapon iqtisadi möcüzəsi adlanan hadisə II Dünya müharibəsinin başa çatmasından Soyuq müharibənin sonuna qədər davam etdi.

Yapon iqtisadiyyatının müharibədən sonrakı durğunluqdan çıxması və inkişafı dörd mərhələyə bölünür. Bunlar 1946-1954-cü illəri əhatə edən sağalma, 1955-1972-ci illərdəki yüksək artım, 1972-1992-ci illərdəki sabit artım və 1992-2017-ci illərdəki aşağı artım dövrləridir.

İqtisadi sağalma prosesinə Koreya yarımadasında gedən müharibə (1950-1953-cü illər) də köməklik göstərdi. ABŞ hərbiçiləri müharibədə iştirak etdiyinə görə onların paltar və digər məişət malları ilə təchiz edilməsi Yaponiya sənayesinin üzərinə düşmüşdü. Həm də Yaponiya Koreyada vuruşan amerikalı silahlı qüvvələri üçün logistika sahəsində də yaxından iştirak edirdi. Çünki ABŞ-dan gəmi ilə həmin malların daşınması hərbi problemlərə səbəb ola bilərdi. Bu növ tələbatların mövcudluğu yapon iqtisadiyyatının sürətlə sağalmasında mühüm rol oynadı.

Digər tərəfdən Birləşmiş Ştatlardan kömək alması və daxili iqtisadi islahata nail olması Yaponiyanı 1950-ci illərdən 1970-ci illərə qədər olan dövrdə, obrazlı deyilsə, yüksəkdə uçmağa qadir etdi və o Şərqi Asiyanın inkişaf etmiş ölkələrindən birincisi oldu.

1955-1972-ci illərdəki yüksək artım tempi iqtisadi möcüzənin baş verməsinə səbəb oldu. Bu qəfləti uğur illəri ərzində Yaponiya dünyanın ikinci böyük iqtisadiyyata malik olan ölkəsinə sürətlə çevrildi. Ona görə də bu dövr həm də Qızıl Altmışıncı illər adlanır. 1960-1964-cü illərdə baş nazir olmuş Nayato İkeda, o, bundan əvvəl isə Beynəlxalq Ticarət və Sənaye naziri olmuşdu, ambitsiyalı “Gəlirin ikiqat artırılması planı”nın müəllifi sayılır. Həmin plana görə Yaponiyanın ümumi daxili məhsulu (ÜDM) on il ərzində iki dəfə artmalı idi. Bu sadəcə şüar deyildi, real vəzifə olmaqla, onu həll etmə vasitələri də hazırlanmışdı. Bu dövr həqiqətən də rekord artım illəri kimi tanınır. İqtisadi möcüzənin başlanğıcı isə 1965-ci ilə təsadüf edir.

İkeda hökuməti “Gəlirin ikiqat artırılması planı”nı həyata keçirmək üçün investisiyanın hədəf seçilməsinə görə vergiləri azaltdı, sosial təhlükəsizlik şəbəkəsini genişləndirdi., ixracı intensiv olaraq artırdı və sənaye inkişafını həyata keçirdi. Kredit faizi xeyli azaldıldı, infrastrukturaya hökumət investisiyası böyüdü,

ticarət liberallaşdırıldı. İkedə yapon iqtisadi möcüzəsinin mühüm fərdi arxitektoru olmaqla, həm də ağır sənayenin inkişaf etdirilməsi siyasətini aparırdı.

Yuxarıda qeyd olunan plana görə on il ərzində Yaponiya iqtisadiyyatının həcmnin iki dəfə artması nəzərdə tutulmuşdu, bu da ildə ÜDM-nin 7,2 faiz artmasına nail olmaq demək idi, lakin artım tempi planda nəzərdə tutulduğundan daha yüksək olmaqla, ildə 10 faizdən yuxarı oldu və 7 ilə iqtisadiyyatın həcmi iki dəfə böyüdü. 1980-ci ildə 1965-ci ilə nisbətən, yəni 15 il sonra ÜDM 11 dəfə artaraq, 1 trilyon ABŞ dollarını təşkil etdi. 1980-cu ildə Yaponiya həm də digər ölkələrə beynəlxalq iqtisadi kömək göstərməkdə ABŞ-ı ötüb keçərək, dünyada başlıca donor dövlətə çevrildi. Sürətli inkişafa dair başqa bir misal da çəkmək olar. 1958-ci və 1987-ci illər arasında baş verən tarixdə görünməmiş ən yüksək inkişafın bir sığrayışını qeyd etmək olar. Bu dövrdə əhalinin orta real gəliri beş dəfə artmışdı.

Lakin 1992-ci ildən başlayaraq ÜDM istehsalı aşağı tempə artmağa başladı. 2010-cu ildə onun ABŞ-dan sonra ikinci qüdrətli iqtisadi dövlət olması yerini daha sürətlə inkişaf edən Çin Xalq Respublikası tutdu.

Militarizmin bəlaları və ehtirasla çalışma nümunəsi

Yapon xalqı olduqca işgüzar xalqdır, əsrlər boyu bu xüsusiyyət onların şüuruna, düşüncələrinə hopmuşdur və özünəməxsus mühüm keyfiyyətləri ilə onlar daim seçilmişlər. Onların əməyə təbii tələbatdan irəli gələn xüsusiyyət kimi baxmalarına, qəribəlik həddində olan zəhmətkeşliklərinə, daha doğrusu fəal əməyə vurğunluqlarına, işin uğuru naminə sağlamlıqlarını, hətta bəzən canlarını qurban vermələrinə təəccüb qalmamaq olmur, axı bunlar az qala fantastik xarakter daşıyır. Ona görə də qədim yunan filosofu Sokratın, öz qədim həmyerlilərini hərəkətə gətirmək üçün təklif etdiyi mozalan sancması prinsipindən istifadə zərurəti bu xalq üçün yaddır. Yaponlar hansı sahənin inkişafına öz əməyini və aqlını sərf edirdisə, adətən olduqca yaxşı nəticələrə nail olurdu. Bu da onların hər bir işə, hər bir məqsədin və vəzifənin həyata keçirilməsinə əsl ehtirasla girişməsi ilə əlaqədar idi.

Vaxtilə Meydzi Bərpası xaricin imperialist ekspansiyasından qorunmaq və öz imperiyasını genişləndirmək məqsədilə həm də militarizm yolunu tutmuşdu. Yaponiya XIX əsr Prussiyasını, imperator Mutsihito isə miniatür qaydada öz müasiri kansler Otto fon Bismarkı yada salırdı. Asiya və Sakit Okean regionunda

Yaponiya özünü ağa kimi görməyi arzulayırdı və II Dünya müharibəsinin ilk iki ilində buna əsasən nail olmuşdu. Lakin militarizm əvvəllər nə qədər dadlı meyvələr verirdisə, sonralar ABŞ-ın və müttəfiqlərin güclü səyi ilə yapon siyasi və hərbi rəhbərliyinə zəhərli meyvələri də daddırmalı oldu.

Çoxlu əraziləri – Çinin və Hind-Çinin bir hissəsini, Filippini, İndoneziyanı və Sakit okeandakı adaları işğal edən Yaponiya silahlı qüvvələri II Dünya müharibəsinin son iki ilində isə əvvəlki iki ilin tam əksinə bütün sahələrdə ağır məğlubiyyətə uğrayıb, olduqca azacıq bir itki ilə yalnız öz ərazisini qoruyub saxlaya bildi. Taleyran Vyana Konqressində “legacy” - «irs» terminini ortaya atmaqla Fransanın Napoleondan sonrakı ərazi bütövlüyünü qoruyub saxladığı kimi, Yaponiya da ABŞ-ın siyasi və hərbi nüfuzuna boyun əyməklə öz ərazisinin toxunulmazlığını əsasən təmin edə bildi.

II Dünya müharibəsinə Amerikanın hərbi bazasını məhv etməyin təbil səsləri altında girən Yaponiya öz məqsədlərinə çatmaqda Hitlerin bədnam ekspansiya siyasətindən geri qalmaq istəmirdi. Lakin sonda fiasko ilə üzləşdi və ağır məğlubiyyətə düşərək oldu. Militarizmə sərf olunan ehtiraslı zəhmət yaponlara xeyir vermək əvəzinə, ölkənin az qala bütünlüklə viran qalmasına gətirib çıxardı. Müharibə əvvəlki təcavüzkar siyasətin ziyanlı olduğunu sübut etdi və müharibədən sonrakı dövrdə yapon xalqı bütün gücünü və diqqətini ölkənin şəhərlərini bərpa etməyə, sənayeni yeni əsaslar üstündə qurmağa və inkişaf etdirməyə, qabaqcıl texnologiyaları tətbiq etməyə verdi. Ehtiras öz tətbiq nöqtəsini dəyişib, militarizmdən uzaqlaşmaqla, Yaponiyanı müasir sənaye dövlətinə çevirmək vəzifəsini yerinə yetirilməsinə ünvanlandı. Artıq hərbi gəmilərə, böyük xərc tələb edən aviasiya vasitələri daşıyan gəmilər və hərbi təyyarələr qayımağa ehtiyac sıradan çıxdı, hərbi-sənaye kompleksinin hər şeyi udan inhisarının əvəzinə mülki sənayeyə, əhəlinin tələbatına uyğun və ixraca yararlı mallar istehsalına diqqət artırıldı. Bu vəzifələrin həlli olduqca müsbət nəticələr verdi, dünyada «yapon möcüzəsi» adlanan proses meydana gəldi. XX əsrin son rübündə Yaponiya ümumi daxili məhsulun istehsalına görə ABŞ-dan sonra ikinci yerə çıxdı. Yapon texnikası növləri, minik avtomobilləri, televizorlar, məişət malları dünya bazarında rəqabətə davamlılığı ilə seçilirdi.

Yaponlar təkcə işgüzarlığı ilə deyil, həm də istehsalat intizamı ilə seçilir. Onlar işə girdikləri şirkəti özlərinin ikinci ailəsi hesab edir və nadir hallarda onu tərk edirlər. Onlarda Vətənə sevgi ilə yanaşı, həm də «firma vətənpərvərliyi» də mövcuddur və bu, şirkətlərin istehsaladakı qazandıqları uğurda heç də az rol oynamır.

Yapon mühəndislərinin istedadı hesabına robot texnikası və ondan istifadə sahəsində ölkə dünyada birinci yerə çıxmışdır. Yaponlar öz icadları ilə Rey Bredberinin və Ayzek Azimovun fantastik əsərlərində irəli sürdükleri ideyaları da ötüb keçə bilmişlər, robotlar artıq həm də ictimai iəşədə, məişətdə geniş istifadə olunmağa başlanmışdır. Süni intellekt yaradılması sahəsində də yapon alimləri həmçinin dünyanın aparıcı elmi mərkəzlərindən geridə almırlar.

Yapon zavod və fabriklərində canlı işçi əməyindən getdikcə az qaydada istifadə olunur. Müxtəlif istehsalat funksiyalarını kompüterləşmiş sistemlər, robotlar görür. Vaxtilə görkəmli sovet jurnalisti tətıl edən şaxtaçıların arvadlarının həmrəylik şəklində onların yanına gəlib, orada ikebana düzəltmələrini kapitalizmin ifşası şəklində böyük şövqlə qələmə almışdı. İndi yəqin ki, tətılə çıxan yapon işçisi yoxdur, axı heç ağır əməyə adamların cəlb olunması da geridə qalmışdır. İndi istehsalatdan uzaqlaşan işçi qüvvəsi öz fayda verməsini xidmət sahəsindəki iş sahələrində tapır. Belə getsə, robotlar onları həmin sahələrdən də sıxışdıb, kənarlaşdıracaqır.

Yaponlar nəqliyyat sahəsində də heyranedici nailiyyətlər qazanmışlar. 80 il əvvəl Tokionun küçələrində sənişinlərə rikşələr xidmət edirdi, az sayda xarici minik maşınları da var idi. Öz istehsalı olan avtomobillərdən istifadə hesabına ağır zəhmət tələb edən rikşə tarixin zibilliyinə verildi. XX əsrin 80-ci illərində isə yapon maşınlarına Avropada və Cənubi-Şərqi Asiyada çox yerdə rast gəlmək mümkün idi. Əsrin sonunda isə yaponların istehsal etdikləri minik avtomobillərinə sərgilərdə nümayiş etdirilən tək bir nüsxə kimi deyil, dünyanın beş qitəsinin hamısında kütləvi qaydada şütüməsi ilə Afrika savannalarındakı antilopa sürülərini xatırladırdı.. Baxtilə çox inkişaf etmiş ABŞ, Böyük Britaniya, Almaniyanın avtomobil sənayesi ilə müqayisədə geridə qalan Yaponiya bu sahədəki uğurları hesabına dünya bazarındakı rəqabətdə onları ötüb keçməyi bacarmışdır. Buna öz məhsullarının keyfiyyəti və daha qənaətli yanacaq sərfi hesabına nail olmuşdur. Ölkədə maqnit yastıqlar üzərində şütüyən qatarların sürətini az qala XX əsrin birinci yarısının turbovintli təyyarələrinin sürəti ilə müqayisə etmək olar.

Yaponlar təkçə robotlar istisna olmaqla, digər mürəkkəb texniki məhsulların əksəriyyətinin istehsalının heç də bilavasitə ilkin müəllifləri deyillər. Onlar başqalarından ən yeni texnologiyalar əxz etmək, onun üzərində işləyib xeyli təkmilləşdirmək ustalarıdır. Yapon məhsullarının demək olar ki, hamısı olduqca keyfiyyətlidir, uzunmüddətli istifadəyə yararlıdır və yaxşı texniki göstəricilərə malikdir. Ona görə də orta maliyyə imkanları olan alıcı, yapon mallarına üstünlük verməklə səhv etmədiyi qənaətinə gəlir.

Yaponlar texnoloji tərəqqidə, innovasiyada çox şeyə nail olsalar da, özlərindən razılıq əlaməti kimi ilkin müəlliflikləri ilə öyünməzlər, onlar başqasının təcrübəsindən də ən yaxşı qaydada faydalanmağı bacarırlar. Lakin innovasiyada da Yaponiya rəqib ölkələrdən heç də geridə qalmır.

Çox sahədə irəli çıxan yapon öz nailiyyətləri ilə öyünməkdən uzaqdır, çünki yapon öz başlıca keyfiyyətini – əməksevərliyini, işgüzarlığını, yeniliyə aludəçiliyini nəinki azaltmır, əksinə, daha da artırır.

Yaponiyanın ağır məğlubiyyətdə sonra dirçəlməsi

Yaponlar təkcə çalışqan, işgüzar xalq olmaqla qalmır, həm də sadəlikləri, təvazökarlıqları ilə seçilirlər. Onlar özlərini gözə soxmağa, irəliyə atılmağa can atırlar, onlarda karyera pillələri ilə irəliləmək istəyi də avropalılarda olan kimi güclü deyildir. Ona görə də müasir Yaponiyada meritokratiyanın (ləyaqətlilərin hakimiyyəti – müəllif) həyata keçirilməsi də əsasən müqavimətsiz, daha asan başa gəlir. Baxmayaraq ki, meritokratiya ilk dəfə qədim Çində icad və tətbiq edilmişdi, onun prinsipləri indiki yapon gerçəkliyində daha çox nəzərə çarpır.

Bunu Yaponiyanın son bir əsrlik tarixində aydın görmək olar. Militarizm meyl edən bir ölkə hər b sahəsində də çoxlarının heyrətinə səbəb oldu. İkinci Dünya müharibəsindəki məğlubiyyət nə qədər ağır və acı olsa da, yaponları məyusluq dənizində batırmadı, əksinə, onlarda görünməmiş bir intibah hissi yaratdı. Müharibənin nəhəng miqyasdakı dağıntılarının, digər ağır nəticələrinin ləğv edilməsi prosesi, əslində, ölkəni tam yeni, inkişaf relləri üzərində qoydu. Qalib ABŞ-ın köməyi ilə Yaponiya öz siyasi, iqtisadi qamətini düzəldə bildi, yaşadığı fəlakət qarşısında heç də acizlik göstərmiş diz çökmədi.

Yaponiyanı militarizm xəstəliyindən sağaltmaq üçün ona qarşı ciddi immunitet yaradılmalı idi. Buna xidmət edən faktorların içərisində siyasi quruluşun əsaslı dəyişikliyə məruz qalması vacib idi. Birləşmiş Ştatların köməyi ilə yaradılan dövlətin yeni Konstitusiyası da bu vəzifəyə istiqamətlənmişdi. Həmin ali sənədə görə Yaponiya, formal monarxiya sistemi saxlansa da, demokratik prinsiplərə əsaslanan müasir respublikaya çevrilməli idi və bu baş verdi. Xalqın milli birliyinin rəmzi kimi hələ qeyd-şərtsiz təslimdən əvvəl imperator titulu saxlanması qalib ABŞ tərəfindən göstərilən güzəşt idi, lakin mikadonun ilahi mənşəli olması barədəki əsrlərlə kök salmış və daşlaşmış ideya, əslində doqma birdəfəlik ləğv

edildi. Artıq ali ilahə Amaterasu və ya hansısa bir səma qüvvəsi ilə onun əlaqəsi yox idi, müəyyən imtiyazlara sahib olmaqla yanaşı, məhz bu məsələdə digər yaponlardan heç də fərqlənmirdi. İmperator Hirohitonun özü 1 yanvar 1946-cı ildə Yeni il münasibəti ilə çıxış edəndə, amerikalıların təzyiqi altında, Yaponiya monarxının ilahi mənşəyə mənsub olması tezisindən imtina etdiyini bildirdi. İmperator “dövlətin və xalqın birliyinin simvolu” olmaqla, xalqın iradəsi ilə meydana gəlir və suveren hakimiyyətin daşıyıcısı hesab olunur. Buna qədər isə yaponlar üçün dövlət, din və cəmiyyət bölünməyən bir tam kimi qəbul olunurdu. Müharibədən sonra isə dünyanın mənzərəsi bir andaca dəyişdi. Konservativ yaponlar baş verən dəyişikliyi həyatın mənasının itirilməsinə bərabər hesab etdiklərindən, ona etiraz əlaməti kimi Yaponiyada özünü intihar etmək seriyası baş verdi.

Hər sahədəki dəyişikliklər, sürətli sağalma və inkişaf bu fikri tamamilə təsdiq edə bilər ki, vaxtilə sənaye istehsalı sahəsində çox geridə qalan Yaponiya ağılsız bir metamorfozaya da imza atdı, bir sıra sahələrdə, innovasiyada da irəlində getməyi bacardı.

Meydçi Bərpa prosesi diqqət verdikdə görürük ki, Yaponiya həm də qısa müddətdə qüdrətli hərbi dövlətə çevrilmişdi. 1873-cü ildə universal hərbi mükəlləfiyyət tətbiq edildi. Yaponlar həm də Qərbin imperiya modelini acgözlüklə müşahidə edirdi, bu yolu da özü üçün məqbul hesab edirdi. 1894–1895-ci illərdə Çini məğlub edib, ölkənin bir sıra ərazilərini aneksiya etdi və Çində öz təsir dairəsini qurdu. Bundan sonra onlar 1905-ci ildə rusları məğlub etdilər, Rusiya hərbi-dəniz donanmasına ağır zərbə vurdular. Bir qədər sonra isə, 1910-cu ildə Koreyanı sərt qaydalarla idarə edilən müstəmləkəyə çevirdilər. Yaponlar sübut etdilər ki, «ağ adamların» imperialist oyununu oynamağa onlar da qadirdilər və Asiyanın, Afrikanın digər regionlarında da buna qabil olan xalqın təmsalında nümunələr tapıla bilər.

Meydçi hökuməti feodalizmlə sürətlə vidalaşmaqdan ötəri samurayı aşağılamaq üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə edirdi, ona əvvəllər gəzdirdiyi iki – uzun və gödək qılıncdan birini daşımağa icazə verdi. Həm də şəxsi dünyasına da həmlələr edilirdi, onların qeyri-adi saç formasını, başlarını öz üslublarına uyğun qaydada qırxdırmasını qadağan etdi. Sosial təzyiq samurayın qılıncdan imtina etməsinə gətirib çıxardı. Axı qılıncdan istifadə şəraitləri də yoxa çıxmışdı. Samurayın ona hörmətsizlik edən qılıncı doğrayıb öldürməsi kimi eybəcər bir hüququnu da imperator qadağan etmişdi. Samuraya adi kəndli qadınları ilə evlənməyə icazə verildi, bu isə onun əvvəlki statusuna uyğun gəlmirdi.

Mutsihitonun samuray klanını ləğv etməsi həm də öz hakimiyyətinin möhkəmləndirmək niyyəti ilə birbaşa əlaqədar idi, çünki onlar yeni hakimiyyət qurulduqdan sonra bir sıra əyalətlərdə yenidən yaranan dövlət hərbi qüvvələrinə müqavimət göstərirdilər. Əvvəllər də hakimiyyətlərin dəyişilməsi hərbi münaqişəsiz, samurayların fəal iştirakı olmadan həyata keçirilməmişdi.

1871-ci ildə Meydzi feodal torpaq sahibliyini ləğv etdi və onun yerinə fransızlardan götürdüyü prefekturalar yaratdı. 75 prefektura meydana gəldi, onlardan dördü iri şəhərlər idi. Sonralar ölkə ərazisi yalnız 45 prefektura arasında bölündü. Daymyolar öz torpaqlarını itirdiklərindən, artıq samuraylarına da təqaüd verə bilmirdilər.

Ölkədə həm də hərbi quruculuğa diqqət artırıldı, 4 qarnizon yaradıldı. Köhnə torpaq samurayları birləşdirilərək yeni milli orduya girməyə məcbur edildilər. Yeni hərbi mükəlləfiyyət sisteminin tətbiqi ilə yanaşı, ordu naziri postu yaradıldı. Bu, hərbi sahədə samuray ağalığının sona çatdığına əlaməti idi. Bunu isə onlar azı yeddi əsr ərzində icra etmişdilər. Bu, samurayı qəzəbləndirməyə bilməzdi, axı o, adi bir adama çevrilirdi.

Meydzi bu tədbirlərlə kifayətlənməyib, onsuz da samuray sinfini buraxmaq üçün üç il davam edəcək prosesə başlamışdı. Samuraylar buna qiyam qaldırmaqla cavab verdilər, lakin heç nəyə nail ola bilmədilər. 1877-ci ildə axırncı Satsuma qiyamı da yatırıldı. Onsuz da yapon döyüşçüsü olan samuray sinfinin tənəzzülü və onun davamı şəklindəki süqutu 1840–1880-ci illərdə getmişdi və inqilab onun həyat tərcümeyi-halına son nöqtəni qoydu. Tarixçilər bu məşhur sinfin sıradan çıxmasının səbəblərini müxtəlif qaydalarda yozurlar.

Yaponiyanın son 150 illik tarixi mürəkkəb hadisələrlə, ziddiyyətlərlə dolu olsa da, inqilabın qələbəsi ilə feodalizmə son qoymaqla yanaşı, dünyanın aparıcı dövlətlərindən geriliyini ləğv etməyə də nail olmuşdu. Lakin militarizmə aludə, ölkəyə və xalqa böyük ziyan vurmuş, II Dünya müharibəsinə təcavüzkar bir dövlət kimi qoşulmaqla, tarixində ilik dəfə yadellilər tərəfindən ağır məğlubiyyətə düşər olmuşdu. Məğlubiyyətin ağır acısı başqa, həqiqi inkişaf yoluna çıxmasına onu sövq etmiş və Yaponiya bir müddətə də olsa, dünyanın ikinci iqtisadi cəhətdən qüdrətli dövlətinə çevrilmişdi.

EPILOQ

Bəzi oxucular müasir dövrdə yapon samuraylarına belə diqqət verilməsinə təəccüblə yanaşa, onu hətta anlamaya bilər. Obyektiv dünyanın idrakının inkar edilməsi kimi meydana gələn aqnostitsizm də məhz belə bir münasibətə hazırlıqla haqq qazandıra bilərdi. Bu mövzuya müraciət edilməsi 2020-ci ildə xalqımıza şərəf və şöhrət çələngi bəxş edən hadisələrlə də sıx bağlıdır. Qələbə ilə başa çatan mübarizənin uğurlu tərkibi müxtəlif olduğu kimi, ona istənilən şəkildə həsr olunma, hətta dolayı yolla olsa da, məhz aktuallığın qiymətləndirilməsinin təsviri kimi səslənir. Azərbaycan xalqı və onun ruhi bətnindən doğulmuş yeni ordu İkinci Qarabağ müharibəsində mənfur düşmən üzərində parlaq qələbə çalmış, Ermənistan ordusunu darmadağın etməklə, onu məhv olma təhlükəsi ilə üzləşdirmişdi. Əlbəttə, bu qələbənin qazanılması üçün uğurlu strategiya hazırlanmış və onun müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsinə böyük əmək sərf edilmişdi. Bu vəzifələr dəqiq ardıcılıqla və yüksək səmərəliliklə həll edilmişdi. Ordumuz müharibədə ən müasir silah növlərindən, hərbi texnikadan və radio- elektron kəşfiyyat və hücum qurğularından istifadə etmiş, yeni mürəkkəb hücum taktikalarını ustalıqla tətbiq etmişdi. Yeni ordunun yaradılmasının təşəbbüsçüsü, bu vəzifəni hərtərəfli yerinə yetirməklə yanaşı, müharibə başlandıqdan ölkənin silahlı qüvvələrinin Ali Baş Komandanı kimi qalibiyyətli döyüş əməliyyatlarına da bilavasitə rəhbərlik etdi. Bütün bunlar müharibəyə hazırlığın yüksək səviyyəsindən, vuruşların isə hərbi elminin tələblərinə uyğun şəkildə aparılmasından xəbər verirdi.

Müharibəyə başlamaq tarixi də təsadüfi seçilməmişdi. Bütün alternativlər sıradan çıxdıqdan sonra və yalnız bütün hərbi və diplomatik üstünlüklər onun tərəfində olmasına əmin olduqda müharibəyə başlayan Otto fon Bismark prinsipindən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev ustalıqla istifadə etdi. Diplomatiya səhnəsindəki döyüş, düşmənin havadarlarını nəzərə aldıqda, heç də hərbi səhnədəki döyüşdən az əhəmiyyətli deyildi. Müharibə isə ən müasir silahlarla və yeni taktiki üsullarla aparıldı. 2020-ci ilin payızındakı 44 günlük ağır döyüşlər düşmən ordusunun darmadağın edilməsi nəticəsində zəfərlə başa çatdı.

Müharibənin əsas qəhrəmanı fədakarlıq göstərərək, özünü hər cür təhlükələrə atan, həyatını da qurban verməyə hazır olan Azərbaycan əsgəridir. Samuraylar öz fədakarlıqlarına və digər mənəvi cəhətlərinə görə iftixar mənbəyimiz olan əsgərlərimizin prototipi hesab oluna bilər. Qələbə bütün ordumuzu şöhrət haləsinə bürüdü, xalqımızı da arzularının təmizliyi ilə müqayisə

edilə bilən bir zirvəyə qaldırdı. Onlar ölümə sinə gərəndə də yalnız Vətən, onun müqəddəs şərəfi barədə düşündülər. Bu ruh onları vuruşun ən çətin anında da fədakarlığa, qəhrəmanlığa səsləmişdi.

Yaponlar məğlubiyyətlə üzləşəndə də samuray ənənəsini yada salmışdılar. Azərbaycan ordusu isə axırncı müharibədə döyüşə atılarda yalnız qalib gəlmək barədə düşündü və öz ədalətli niyyətinə məhz igidliklə vuruşaraq nail oldu. Tarix min illər bundan əvvəl Fermonil keçidində perslərin yüz əlli minlik ordusuna qarşı vuruşan və həlak olan 300 spartalının qəhrəmanlığını, Romalı işğal etməyə cəhd edən etrusk çarı Porsenaya mərdlik və fədakarlıq dərsi verən və onun geri çəkilməsinə səbəb olan qədim romalı gənc Stsevolanın igidliyini öz xatirəsində ilham mənbəyi kimi saxlayır.

300 spartalının b.e.ə. 480-ci ildəki tarixi qəhrəmanlığı, haqqındakı yazıların və kinofilmlərin çoxluğuna görə oxuculara yaxşı məlumdur. Ona görə də bu barədə təkrar geniş məlumat verməyə ehtiyac yoxdur.

Stsevolaya gəldikdə isə, onun igidliyindən hali olmaq heç də faydasız deyildir. Axırncı Roma çarı, mənşəcə etrusk olan Məğrur Tarkvini b.e.ə. 509-cu ildə taxt-tacdan qovulduqdan sonra, ona kömək etmək üçün İtaliyanın Kulizidəki həmçinin etrusk olan çarı Porsena Romalı tutmaq istədi, şəhəri mühasirəyə aldıqda, orada aclıq başlandı. Gənc romalı Mutsi çarı öldürmək üçün etrusk paltarı geyinib, onun düşərgəsinə girə bildi. Çarı tanımadığına görə səhvən başqa birisini öldürdü. Onu tutub mühakimə etdikdə, sağ əlini sacayağın altında yanan odun üstünə tutub, qolunun əti yanana qədər sakitcə bu vəziyyətdə qaldı. Çar onun bu fədakarlığından heyrətə gəldi, azad edib, ona qılınc da bağışladı. Mutsi qılıncı sol əlilə götürdü, ona görə də ona “Stsevola” – “Soloxay” ləqəbi verdilər. Alicənablığa cavab kimi o da çara bildirdi ki, düşərgənin ətrafında 300 romalı onu öldürmək üçün gəzir, sadəcə olaraq, ilk püşk ona düşmüşdü.

Porsena bu igidlik nümayişindən sonra Roma ilə sülh bağlamaq qərarına gəldi. Stsevolanın fədakarlığı Romalı aclıqdan və ən vacibi, işğal təhlükəsindən xilas etdi.

XXI əsrin ilk rübündə Azərbaycan ordusunun da qələbəsi xalqın tarixinə silinməz izlər nəqş etdi. Bu iz zaman keçsə də, qəhrəmanlığa çağırışı ilə yaddaşlardan silinməyəcəkdir. Gələcək nəsillər bu əsgərlərin dəlisov igidliyinə şərqilər oxuyacaqlar. Ermənilər tarixi saxtalaşdırıb, ağ yalanlarla öyünmələri ilə yanaşı, Azərbaycanda dinc əhalini qıran Andronik Ozanyanı, Hitlerə xidmət edən xain Qaregin Njdeni saxta qəhrəman qiyafəsinə geyindirirdilər. Belə iyrənc

nümunələr əsasında tərbiyə olunan Ermənistanın ordusu Azərbaycan əsgəri qarşısında öz mütiliyini göstərüb, döyüş meydanından qaçdı. İnsan cildindəki vəhşiləri, xainləri milli ehtiram və sitayiş simvoluna çevirənlər hökmən belə acı nəticələrə sahib olurlar.

Azərbaycanlılar əsasən öz mifik qəhrəmanlarını nümunə hesab edirdi, çünki onlar yüksək mənəviyyətə malik olmaqla, yad xalqlardan olan dinc adamlara qarşı heç vaxt qəddarlığa yol verməmişdilər. Son müharibə isə xalqımıza öyünə biləcəyi, iftixar rəmzi olan canlı və real qəhrəmanlar verdi. Azərbaycan gəncləri bir əsr əvvəl ilk müstəqil dövlətin himnində yazılmış müqəddəs sözlərdə ifadə olunan “Namusunu hifz etməyə \ Bayrağını yüksəltməyə “ can-başla hazır olmalarını mənfur düşmənlə döyüşdə əyani olaraq göstərdilər.

Azərbaycan dünyada Odlar yurdu kimi tanınır, bu da əsasən onun ərazisinin, yer təkinin zənginliyinin nişanəsi kimi nəzərdə tutulur. Lakin bu, daha çox Azərbaycan xalqının özünəməxsus təbiətinin, həyat eşqinin, Vətən sevgisinin, zəhmətə bağlılığının, işıq saçan səmimiyyətinin birbaşa rəmzi hesab olunmalıdır. Bu nəcib hissləri qiymətli sərvət olan irs kimi əcdadlarımızdan, ata-babalarımızdan qəbul etmişik, onları yaşatmalı və gələcək nəsillərə ötürməliyik. Həm də ölkəmizdə yaşayan digər xalqların nümayəndələrinə də həqiqi dostluq münasibətləri bəsləyirik, bunu onlar da daim etiraf edirlər. Xainlərə isə layiq olduqları cavabı verə bilirik.

Samuraylar bir əsr yarımındır ki, tarix səhnəsini tərk etmişlər, lakin onların mənəvi ruhu öz doğma ölkələrində yaşayır. Bizim də qəhrəmanlarımızın 2020 –ci ildəki 44 günlük müharibədə göstərdiyi igidlik heç vaxt yaddan çıxmayacaq, gələcək nəsilləri, xalqı, onu ucaldacaq yeni nailiyyətlər qazanmağa səsləyəcəkdir.

Yapon xalqı çətinliklərə, təbii fəlakətlərə qaş mübarizədə öz yenilməzliyini dəfələrlə göstərmişdir. Bu adalar ölkəsi Sakit okeanın Odlu Qövsünün böhranlı hissələrindən birində yerləşir. Burada zəlzələlər, tsunamilər, tayfunlar arası kəsilmədən bu xalqı imtahana çəkir. Lakin yaponlar hətta ağır itkilər versələr də, onlardan üzü ağ çıxmağı bacarır.

2011-ci ilin martında yaponlar ağır təbii fəlakətlə - olduqca dəhşətli, 9 bal gücündə olan zəlzələ və dənizin dalğasını 14-15 metr hündürlüyə qaldıran tsunami ilə mübarizə aparmalı oldu.

Paytaxtın yaxınlığında yerləşən “Fukusima-1” atom elektrik stansiyasında təbii kataklizmin əmələ gətirdiyi qəza ölkəyə böyük təhlükə törədə bilərdi. Dənizin beş mərtəbə hündürlüyündə olan dalğası stansiyanı hədəf

götürmüşdü. Stansiyanın 1 və 3 nömrəli enerji bloklarının reaktorlarında nüvə yanacağı ərimişdi. 1-ci, 3-cü və 4-cü enerji bloklarında yanacaq qarışığının partlayışı baş verdi. 3-cü blokda partlayış daha güclü idi, 4-cü blokun isə binası dağılmışdı. Uçan radioaktiv elementlər ətraf mühitə düşdü, bu, Çernobıl qəzasındakı radioaktiv tullantının 20 faizi miqdarında idi. Daha böyük qəza təhlükəsinə görə “özünü ölümə məhkum etmişlərin” dəstəsini yaratmaq ideyası da meydana gəldi.

Əhalinin xeyli hissəsi şüalanma aldı. Çirklənmiş ərazidən 164 min adam evakuasiya edildi. AES-in sonrakı istismarının təhlükəsi nəzərə alınaraq, stansiya 2013-cü ildə rəsmi olaraq bağlandı, çünki onu stabil təhlükəsiz vəziyyətə gətirmək üçün 40 il vaxt lazım gələcəkdi. “Fukusima-1” faciəsi həm də xalqda hakimiyyətə qarşı narazılıq yaradı, mitinqlərdə nüvə energetikasıdan bütünlüklə imtina etmək çağırışları eşidilirdi. Hökumət zərər çəkən adamlara və kommersiya şirkətlərinə iri məbləğdə kompensasiya ödədi. 4 nəfərlik ailəyə orta hesabla 90 milyon ien (900 min ABŞ dolları) pul verildi ki, bunun da 30 faizi adamlara dəyən mənəvi ziyana görə idi.

Yapon energetikləri və yanğın söndürənləri “Fukusima-1” atom elektrik stansiyasında ölüm-dirim mübarizəsi aparıb, təbii və antropogen mənşəli kataklizmlərə qalib gəldilər və ölkəni daha ağır fəlakətdən xilas edə bildilər. Yaponiyada Çernobıl dəhşəti təkrar olunmadı, buna yaponların mütəşəkkilliyi və samuraylara xas olan fədakarlıqları imkan vermədi.

Baş verən fəlakət onun səbəblərinə daha dərinlən diqqət yetirməyi tələb edir. Yazıçı Haruki Murakamiyə görə, bunda günahkar, qüvvədəki sistemə xas olan biabırçı struktur nöqsanlarıdır. Bu sistemin daxilində heç kəs məsuliyyət hiss etmir, ehtiyatlılıq, təhlükədən özünü qorumaq, qəza müjdəçisi olan “səmərəliliklə” əvəz edilmişdir. Təəssüf ki, energetika, bütövlükdə dövlət siyasəti “iqtisadi səmərəlilik” şüarı üzərində qurulmuşdur.

Əlbəttə, belə bir həqiqət də mövcuddur ki, təbii sərvətlərə malik olmayan Yaponiya üçün atom energetikası həyati əhəmiyyət daşıyan bir zərurətdir. Lakin bu cəhət də ölkə üçün, xalq üçün iri təhlükələrin baş verməsi ehtimalına heç cür haqq qazandırmır. Çernobıl qəzası bütün bəşəriyyət üçün ibrət dərsi olmalı idi. Məhz bu qəza Sovet İttifaqının dağılması üçün mühüm səbəblərdən biri oldu. Sistem, ierarxiya nə qədər vacib sayılsa da, digər, daha ciddi problemləri kölgədə qoymamalıdır. SSRİ-nin məhvinin acı təcrübəsi bunu yaddan çıxarmamağı tələb

edir. Həm də baş verəndən sonra onun aradan qaldırılması uğrunda mübarizə olduqca çətinləşir, az qala “Sizif əməyinə” çevrilir.

Yaponların ən ağır sınaqlardan uğurla çıxmasına da təəccüb etmək yəqin ki, artıqdır. Bunu anlamaq üçün yaponların təbiətinə, düşüncə və həyat tərzinə sadəcə bələd olmaq kifayətdir. Yaponlar bu mühüm cəhətlərə görə bəlkə də başqa xalqlardan fərqlənirlər. Sintoist ideologiyası da bu fikri təsdiq etməyə cəhd edir və yapon psixiki durumunun və tarixi inkişafın yapon yolunun müstəsna qaydada təkrar edilməz olduğu tezisini irəli sürür. Son altı onillikdə isə Yaponiya iqtisadi inkişafda olduqca böyük yol keçmiş, heyranedicə təkamül göstəriciləri qazanmışdır. Sintoizm dininə görə Günəşi təcəssüm etdirən ali ilahə Amaterasu darıxanda səma pəncərəsini açıb, himayə etdiyi öz ölkəsinə və xalqına baxsaydı, əvvəlki tək adaların təbii mənzərəsindən deyil, yapon xalqının əli ilə yaradılan, ağılının və zəhmətinin nəticəsi olan yeni, tam başqa mənzərədən həzz və ilham alar, ona sitayiş edən insanlara və onların nailiyyətlərinə görə iftixar hissləri keçirərdi. O, görərdi ki, Yaponiyanın inkişaf səviyyəsində elə bil ki, bütün bəşəriyyətin nailiyyətləri əks olunmuşdur.

Fəlakət baş verəndə yaponların bir-birinə kömək göstərməsi, milli həmrəyliyi görünməmiş qaydada yüksəlir. Əgər yapon başqalarından öyrənməyi qəbahət saymırsa, biz də yaxşı nümunədən istifadə etməliyik. Qoy Zevs xeyli uzaqda olan yaponların başı üzərində tez-tez ildırım çaxdırsın, bu xalq onun sınaqlarından da qalib çıxa bilər. Çünki yapon öz doğma torpağını tərk edən deyil, bu ərazi ona əcdadlarından qalmışdır. Azərbaycanlı da öz doğma torpağını əcdadlarından qalmış müqəddəs irs hesab edir və onu həyatı bahasına da olsa, qorumağa hazırdır. Mübaliğə etmədən demək lazım gəlir ki, yapon öz həyatı, fəaliyyəti, əməli ilə dünya xalqları ailəsində özünəməxsus yer tutur və Yaponiyadan, yaponlardan öyrəniləsi şeylər heç də az deyildir.

Əgər dünyada gələcəyi işıqlandıрмаğa yönəlmiş məşəlləri qaldırmış onlarla mifik əl nəzərə çarpırsa, onlardan biri, yəqin ki, yaponlara məxsusdur. Çünki bu xalq öz gələcəyinə böyük qayğı ilə yanaşır, özünə ləyaqətli həyat qurmağa cəhd edir. Xoş gələcəyi yaxınlaşdırmağa çalışanlara isə uğur diləməklə, yeni, daha böyük nailiyyətlərə imza atmalarını arzu etməklə, biz ümumbəşəri dəyərlərə hörmət bəslədiyimizi bildirir, özümüzün həm də dünya vətəndaşı olduğumuzu nümayiş etdiririk. Qoy, progress günəşi, dan şəfəqini bu ölkədən bütün dünyaya paylayan Günəş kimi heç vaxt Yaponiyanın səmasından əksik olmasın.. Xalqımıza da belə xoş münasibət bəsləyənlər ordusu böyük qələbəmizdən sonra az qala həndəsi qaydada çoxalmışdır, beynəlxalq aləmdə Azərbaycana rəğbətlə yanaşma

meyli xeyli güclənmişdir. Sərhədlərimizdən kənardakı bizi anlayan və nailiyyətlərimizə şad olan milyonların xeyir-duaları, xoş arzuları və səmimi hissləri bizim kamerton kimi həssas könlümüzdə əks olunmaqla, əlavə sevinc mənbəyimizə çevrilmişdir, həm də haqq işimizin artıq dəstəklənməsi və xalqımıza qarşı geniş həmrəylik mühitinin yaranması barədə bizdə möhkəm əminlik yaratmışdır.

SON

25.12.2021 –ci il.